

Уповноважений
Верховної Ради України з прав людини

**СТАН
ДОТРИМАННЯ ТА ЗАХИСТУ
ПРАВ ДИТИНИ В УКРАЇНІ**

**СПЕЦІАЛЬНА ДОПОВІДЬ
УПОВНОВАЖЕНОГО ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ
З ПРАВ ЛЮДИНИ**

До 20-річчя ратифікації Україною
Конвенції ООН про права дитини

Київ–2010

ВСТУП

Захист прав та інтересів дитини є одним із найважливіших завдань Української держави, адже ставлення до дітей, їхніх прав і свобод, повага до їхньої людської гідності якнайточніше відображають рівень гуманності й цивілізованості суспільства.

Світові стандарти у галузі дотримання прав дитини, що формувалися протягом багатьох десятиліть, закріплені у кількох важливих міжнародних документах.

Ще у 1924 р. Лігою Націй було розроблено та прийнято *Женевську декларацію прав дитини*. Зі створенням ООН у 1945 р. увага до прав дитини у світі посилилась, міжнародна спільнота прийняла кілька правових документів, що визначають статус жителів планети до 18 років та зобов'язання держави і суспільства перед ними.

Питання захисту прав дитини знайшли відображення у *Загальній декларації прав людини*, прийнятій ООН у 1948 р., у Міжнародних пактах 1966 р., зокрема, у Міжнародному пакті про громадянські і політичні права (п.1 ст.24) зазначено: “*Кожна дитина без будь-якої дискримінації за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, національного чи соціального походження, майнового стану або народження має право на такі заходи захисту, які є необхідними в її становищі як малолітньої, з боку її сім'ї, суспільства і держави*”.

У 1959 р. ООН прийняла **Декларацію прав дитини**, яка справила значний вплив на політику урядів і парламентів у всіх частинах світу.

20 листопада 1989 р. Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй було прийнято Конвенцію про права дитини, яка правомірно вважається міжнародною дитячою конституцією. Конвенцією запроваджено сучасні універсальні стандарти, які слугують орієнтирами щодо забезпечення прав дітей у світі й у кожній країні зокрема. У Конвенції проголошується право дитини мати свою думку, міститься положення про те, щоб при вирішенні будь-яких питань, які стосуються дитини, її інтереси враховувались якнайкраще.

Конвенція ратифікована майже усіма країнами світу, окрім США та Сомалі. Україна ратифікувала **Конвенцію про права дитини – 27 лютого 1991 р., однією з перших серед країн – членів ООН**. Таким чином, наша

держава визнала, що діти є особливо уразливою групою з огляду на їх вік, психічний і фізичний розвиток і що вони потребують спеціального постійного догляду і захисту, а також узяла на себе низку зобов'язань у рамках Конвенції, зокрема здійснити реформування законодавства відповідно до міжнародних стандартів.

З часу запровадження в Україні інституції Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини моніторинг стану дотримання прав дитини завжди був предметом особливої уваги і турботи Уповноваженого. *“Права людини починаються з прав дитини”* — ця філософія є правилом роботи інституції українського Омбудсмана. Кожна Щорічна доповідь Омбудсмана містить аналіз дотримання прав і свобод дитини. Проблеми захисту прав дитини було присвячено окремий розділ Щорічної доповіді, яку Уповноважений представила Верховній Раді України у червні 2009 р.

Спеціальна доповідь *“Стан дотримання та захисту прав дитини в Україні”* підготовлена за результатами багаторічного системного моніторингу всього комплексу питань, пов'язаних з дотриманням та захистом прав і свобод дитини, зокрема аналізу численних звернень до Уповноваженого з прав людини, у тому числі безпосередньо від дітей.

Доповідь містить дослідження щодо законодавчого забезпечення прав дитини відповідно до міжнародних стандартів, стану дотримання прав дитини на життя та охорону здоров'я, на достатній життєвий рівень, освіту та працю, пропозиції щодо вдосконалення процедур національного і міжнародного усиновлення українських дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Уповноважений з прав людини вважає, що забезпечення прав дітей відповідно до вимог Конвенції ООН про права дитини потребує консолідації зусиль органів державної влади і місцевого самоврядування, громадськості, а також підвищення рівня освіченості дітей та дорослих про існуючі механізми і можливості захисту конституційних прав та свобод дитини; запровадження єдиної загальнодержавної програми виховання підростаючого покоління; розробки та впровадження системи організації дозвілля дітей, доступної для кожної дитини; забезпечення державної підтримки діяльності дитячих організацій; запровадження дієвого механізму запобігання та боротьби з найгіршими формами використання дитячої праці; посилення відповідальності за порушення прав дитини.

Доля дітей, захист їхніх прав та людської гідності — це головне, що має об'єднати все українське суспільство.

27 лютого 2011 р. виповнюється 20 років від часу ратифікації Україною Конвенції ООН про права дитини. Головний зміст Конвенції ООН “Про права дитини” полягає в тому, що “в усіх діях щодо дітей... першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини”.

І. ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ У НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО УКРАЇНИ МІЖНАРОДНИХ І ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ У ГАЛУЗІ ПРАВ ДИТИНИ

Конвенція ООН про права дитини 1989 р. є головним міжнародним документом, з якого розпочалося формування системи міжнародних стандартів щодо захисту прав дітей. Після ратифікації 20 років тому цієї Конвенції Україна поряд з іншими країнами світу активно розбудовує своє національне законодавство щодо захисту прав дітей відповідно до міжнародних документів. Міжнародні стандарти захисту прав дитини закріплені у Конституції України, Законі України “Про охорону дитинства”, Сімейному кодексі, інших нормативно-правових актах. Їх забезпечення стало найважливішим обов’язком держави.

Згідно зі ст.9 Конституції України набули чинності і стали складовою національного законодавства такі міжнародні документи у галузі прав дитини, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України:

- *Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії* (ратифіковано 3 квітня 2003 р.);

- *Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах* (ратифіковано 23 червня 2004 р. із заявою);

- *Угода про співробітництво держав — учасниць Співдружності Незалежних Держав з питань повернення неповнолітніх у держави їх постійного проживання* (ратифіковано 12 січня 2005 р.);

- *Конвенція про кіберзлочинність* (ратифіковано 7 вересня 2005 р. із застереженнями і заявами);

- *Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей* (ратифіковано 11 січня 2006 р.);

- *Конвенція про стягнення аліментів за кордоном* (приєднання — 20 липня 2006 р. із заявою);

- *Додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність, який стосується криміналізації дій расистського і ксенофобного характеру, вчинених через комп’ютерні системи* (ратифіковано 21 липня 2006 р. із застереженнями);

- *Європейська конвенція про здійснення прав дітей* (ратифіковано 3 серпня 2006 р. із заявою);

— Конвенція про визнання і виконання рішень стосовно зобов'язань про утримання в рамках Гаазької конференції з міжнародного приватного права (приєднання — 14 вересня 2006 р. із заявою та застереженням);

— Європейська соціальна хартія (переглянута) (ратифіковано 14 вересня 2006 р. із заявами);

— Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей у рамках Гаазької конференції з міжнародного приватного права (приєднання — 14 вересня 2006 р. із заявами та застереженням);

— Європейська конвенція про контакт з дітьми (ратифіковано 20 вересня 2006 р. із заявою);

— Європейська конвенція про громадянство (ратифіковано 20 вересня 2006 р. із застереженням та заявою);

— Європейська конвенція про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми (ратифіковано 6 березня 2008 р. із заявами та застереженням);

— Європейська конвенція про правовий статус дітей, народжених поза шлюбом (ратифіковано 14 січня 2009 р.);

— Конвенція про заходи щодо протидії торгівлі людьми (ратифіковано 29 листопада 2010 р.).

На підставі положень Конституції України, Конвенції ООН про права дитини та інших міжнародних документів 26 квітня 2001 р. прийнято Закон України “Про охорону дитинства”, а також ряд інших законів, спрямованих на забезпечення захисту прав та інтересів дітей.

З 2004 р. в Україні набрали чинності нові Цивільний кодекс України та Сімейний кодекс України — базові законодавчі акти незалежної України, зокрема і у сфері правовідносин щодо дітей. У нових кодексах ураховано низку важливих зауважень та рекомендацій Комітету ООН з прав дитини.

Сімейний кодекс України максимально розширює предмет свого регулювання; деталізує правове регулювання сімейних відносин у найрізноманітніших сферах, врегульовує не тільки сімейні, особисті і майнові відносини між подружжям, батьками і дітьми, усиновителями і усиновленими, матір'ю і батьком дитини, а й між дідом, бабкою, прадідом, прабабкою і онуками, рідними братами і сестрами, мачухою, вітчимом і пасинком, падчеркою та іншими членами сім'ї. Нове сімейне законодавство дозволяє суду враховувати при вирішенні сімейних спорів місцеві звичаї, а також звичаї національних меншин, якщо це не суперечить законодавству і моральним засадам суспільства. Положення цього кодексу чітко визначають, що регулювання сімейних відносин має здійснюватися з максимально можливим урахуванням інтересів дитини.

У 2005 р. прийняті закони України “Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування” та “Про основи соціального захисту бездомних грома-

дян і безпритульних дітей”. Також відповідно до міжнародних стандартів внесені зміни до ряду законів, що сприяють посиленню соціальної захищеності сімей з дітьми.

Упродовж останніх років реалізується низка державних програм, спрямованих на забезпечення прав дитини, у тому числі таких, як *Державна програма подолання дитячої безпритульності і бездоглядності на 2006–2010 роки* (від 11 травня 2006 р. №623), *Державна програма підтримки сім’ї на період до 2010 року* (від 19 лютого 2007 р. №244), *Державна програма боротьби з торгівлею людьми до 2010 року* (від 7 березня 2007 р. №410), *Державна цільова соціальна програма реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування* (від 17 жовтня 2007 р. №1242).

Постановою Верховної Ради України від 1 січня 2006 р. затверджена *Державна цільова програма розвитку національного усиновлення дітей України “Кожній дитині – власну родину” на 2006–2016 роки*.

Виконання цих програм надає можливість наблизити стан забезпечення прав українських дітей до міжнародних стандартів.

Сприяння імплементації світових і європейських стандартів захисту прав і свобод дитини у національне законодавство є одним із основних напрямів діяльності Уповноваженого з прав людини. Для цього Омбудсманом України здійснюється системний аналіз міжнародних документів з прав дитини, виконання Україною двосторонніх та багатосторонніх угод, практики судових установ, зокрема національних та Європейського суду з прав людини.

Тісна і плідна співпраця Уповноваженого з прав людини з Офісом Верховного комісара ООН з прав людини, конвенційними органами та спеціальними механізмами ООН, Дитячим фондом ООН, а також Комісаром Ради Європи з прав людини, відповідними інституціями Ради Європи, зокрема Європейським комітетом з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, Європейською комісією проти расизму та нетерпимості також сприяє запровадженню кращого світового та європейського досвіду в даній галузі.

З метою прискорення впровадження у національне законодавство міжнародних стандартів у галузі прав і свобод людини, зокрема дітей, Уповноваженим з прав людини неодноразово направлялися подання щодо підписання та ратифікації міжнародних документів, які більшою чи меншою мірою стосуються прав дитини. Йдеться, зокрема, про *Конвенцію ООН про статус біженців 1951 р.* та *Протокол щодо статусу біженців 1967 р.*, які врегульовують питання міжнародного захисту неповнолітніх біженців та шукачів притулку. Ратифікація до цих документів відбулася 10 січня 2002 р. Цьому передувало подання Уповноваженого з прав людини Голові Верховної Ради України.

У своєму поданні Президентові України щодо необхідності внесення на ратифікацію Верховною Радою України *Конвенції ООН проти транс-*

національної організованої злочинності та *Протоколу про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї і Протоколу проти незаконного ввозу мігрантів по суші, морю і повітря, що її доповнюють, 2000 р.* Уповноважений з прав людини наголосила на тому, що ця Конвенція стала першою в історії ООН універсальною міжнародною угодою, спрямованою на боротьбу з таким ганебним явищем, як транснаціональна злочинність. Сферою її застосування є запобігання, розслідування і кримінальне переслідування у зв'язку з вчиненням таких злочинів, посилення взаємодії держав-учасниць. Конвенцію і Протоколи ратифіковано 4 лютого 2004 р. із застереженнями.

Питання підписання та ратифікації Україною *Європейської конвенції про правовий статус трудящих-мігрантів 1977 р.* порушувалося Уповноваженим з 2001 р. у поданнях до Президента і Прем'єр-міністра України, у ***Спеціальній доповіді “Стан дотримання та захисту прав громадян України за кордоном” 2003 р.*** Конвенція спрямована на підвищення захищеності трудящих-мігрантів, які мають відповідний дозвіл, у сфері працевлаштування, соціально-економічних гарантій, захист прав їх сімей тощо. Цей документ було ратифіковано Верховною Радою України 16 березня 2007 р.

21 січня 2008 р. Уповноважений з прав людини під час зустрічі з Президентом України внесла подання про забезпечення посиленого правового захисту осіб з обмеженими можливостями, для чого, на її думку, надзвичайно важливим є підписання та ратифікація *Конвенції ООН про права інвалідів 2006 р. та Факультативного протоколу до неї.* 24 вересня 2008 р. за дорученням Президента України Конвенцію і Протокол було підписано від імені України. 16 грудня 2009 р. Верховна Рада України ратифікувала зазначену Конвенцію ООН.

До цього часу Україною не підписано і не ратифіковано *Міжнародну конвенцію про захист прав усіх трудящих-мігрантів та членів їх сімей 1990 р.,* яка містить важливі гарантії забезпечення прав як легальних, так і нелегальних трудящих-мігрантів, а також їх неповнолітніх дітей. 18 травня 2007 р. Уповноважений з прав людини звернулася з поданням до Президента України щодо приєднання нашої країни до цієї Конвенції, яка надасть якісно новий рівень захисту прав як українських трудових мігрантів за кордоном, так і трудових мігрантів з інших країн, які працюють на території України.

На думку Уповноваженого, Україні необхідно прискорити ратифікацію *Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення 2007 р.* (підписано 14 листопада 2007 р.). 11 листопада 2009 р. Омбудсманом внесено подання Президентові України щодо ратифікації цієї Конвенції. Україна брала безпосередню участь у розробці нових міжнародних інструментів, що останнім часом набули особливої актуальності для нашої держави, яка, на превеликий жаль, стала одним з європейських центрів сексуальної експлуатації неповнолітніх. Після ска-

сування в'їзних віз в Україну терміном понад 90 днів для громадян низки розвинених країн зріс потік секс-туристів до нашої країни, об'єктами посягань яких є діти. Така ситуація потребує негайного реагування держави.

На переконання Уповноваженого, особлива увага має бути приділена реалізації заключних зауважень та рекомендацій Комітету ООН з прав дитини, який здійснює функції контрольного органу за дотриманням *Конвенції про права дитини 1989 р.* країнами—учасницями ООН.

Україна подала до Комітету ООН з прав дитини у 1994 р. свою першу періодичну доповідь, яку було розглянуто у листопаді 1995 р. У 1999 р. подано другу періодичну доповідь.

На виконання заключних зауважень та рекомендацій Комітету ООН з прав дитини по другій періодичній доповіді України (розглянута у вересні 2002 р.), було вжито низку важливих заходів.

Так, Комітет ООН з прав дитини у 2002 р. рекомендував Україні прийняти Національний план дій з виконання положень Конвенції про права дитини, який би охоплював усі положення та принципи Конвенції, а також передбачав створення єдиного постійно діючого координаційного органу з прав дитини.

Згідно зі ст.5 Закону України *“Про охорону дитинства” основні засади охорони дитинства та державну політику у цій сфері визначає Верховна Рада України* шляхом затвердження відповідних загальнодержавних програм.

5 березня 2009 р. Верховна Рада України нарешті ухвалила *Закон “Про Загальнодержавну програму “Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини” на період до 2016 року”*, який розробляли протягом п'яти років.

Як зазначається у другому розділі Програми, метою цього документа є забезпечення оптимального функціонування цілісної системи захисту прав дітей в Україні відповідно до вимог Конвенції ООН про права дитини та з урахуванням Цілей розвитку, проголошених Декларацією тисячоліття ООН, і стратегії Підсумкового документа Спеціальної сесії в інтересах дітей Генеральної Асамблеї ООН “Світ, сприятливий для дітей”.

Програма передбачає системні заходи у сфері охорони здоров'я матері і дитини, протидії ВІЛ/СНІДу, туберкульозу та наркоманії, розвиток систем оздоровлення та відпочинку, освіти, соціального забезпечення та підтримки сімей з дітьми та ін. Координація діяльності органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, здійснення моніторингу та оцінка виконання Програми щодо забезпечення прав і свобод дітей, покладеної на *Міжвідомчу комісію з питань охорони дитинства* (голова — міністр України у справах сім'ї, молоді та спорту).

Уповноважений з прав людини вважає позитивом прийняття цього довгоочікуваного документа, висловлюючи сподівання на своєчасне та повне виконання передбачених у ньому завдань.

Аналіз виконання Україною зауважень та рекомендацій Комітету ООН з прав дитини та інших конвенційних органів було викладено у **Спеціальній доповіді Уповноваженого “Стан дотримання Україною міжнародних стандартів у галузі прав і свобод людини”**, представлений Верховній Раді України 10 грудня 2008 р. У цій доповіді Уповноваженим було наголошено на необхідності повного виконання цих зауважень та рекомендацій.

Надзвичайно важливим є поширення інформації про міжнародні стандарти у галузі прав людини та стан їх імплементації до законодавства України. З цією метою у 2004 р. Уповноваженим з прав людини за підтримки Представництва ООН в Україні було здійснено випуск у світ збірника **“Заключні зауваження та рекомендації конвенційних органів ООН щодо доповідей України у сфері дотримання прав людини”** трьома мовами — українською, російською та англійською. У такий спосіб оцінки і рекомендації ООН, у тому числі у галузі прав дитини, вперше стали широко відомі працівникам органів державної влади та місцевого самоврядування, правникам, неурядовим організаціям, профспілкам, ЗМІ, студентам, широкій громадськості.

Комітет ООН з прав дитини планує розглянути зведені третю та четверту періодичні доповіді щодо реалізації Україною положень Конвенції ООН про права дитини 28 січня 2011 р. під час своєї 56-ї сесії. Доповідь охоплює звітний період 2002–2006 рр. Цього ж дня Комітет має намір розглянути первинну доповідь України про виконання положень Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах 2000 р. Зазначені доповіді підготовлено Міністерством України у справах сім’ї, молоді та спорту та у вересні 2008 р. подано на розгляд Комітету (ознайомитися з цими доповідями можна на веб-сайті Офісу Верховного комісара ООН з прав людини).

У 2007 р. відбувся розгляд Комітетом ООН з прав дитини першої періодичної доповіді України про виконання Факультативного протоколу до Конвенції ООН про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії, під час якого працівниками Секретаріату Уповноваженого з прав людини була представлена позиція Омбудсмана України щодо подолання цих ганебних явищ і забезпечення прав дітей України.

Комітет ООН з прав дитини послідовно наголошує на тому, що держави — учасниці Конвенції про права дитини несуть головну відповідальність за її імплементацію, підкреслюючи, що реалізація прав дитини стане можливою лише за умови активної участі та співпраці багатьох зацікавлених сторін. Саме тому **до процедури представлення періодичних доповідей** та обговорення питань імплементації Конвенції **Комітет запровадив практику залучення національних інституцій з прав людини, експертів, правозахисників, а також дітей**. Важливо, що в Україні до підготовки періодичних доповідей Комітету ООН з прав дитини активно долучилися неурядові організації, які опікуються правами дитини. У 2008 р. 14 таких

організацій з різних регіонів України спільно з Всеукраїнською коаліцією неурядових організацій створили ініціативну групу та підготували Альтернативну доповідь Комітету з прав дитини, маючи на меті надати свою оцінку стану імплементації та виконання нашою державою норм Конвенції про права дитини.

Моніторинг Уповноваженого з прав людини свідчить, що, попри імплементацію найкращих положень міжнародних документів, законодавство України у сфері прав дитини має певну декларативність. Тому на практиці реалізація окремих прав дитини, зокрема на житло, доступ обдарованої молоді до вищої освіти, отримання якісних медичних послуг тощо, особливо ускладнена. Фінансово-економічна криза загострила ці негативні явища.

У травні 2008 р. у Женеві на сесії Ради ООН з прав людини була представлена перша Національна доповідь України про стан дотримання прав людини (в рамках процедури Універсального періодичного огляду).

У представленні цієї доповіді узяли участь представники Уповноваженого з прав людини.

У підсумковій доповіді Робочої групи з Універсального періодичного огляду викладені рекомендації, які має здійснити наша держава. Кожне п'яте зауваження, висловлене на адресу України членами Робочої групи, стосувалося прав та інтересів дитини. *Зокрема, пропонується реалізувати пропозиції Уповноваженого з прав людини щодо створення правосуддя для дітей та юнацтва* відповідно до європейських і міжнародних стандартів; посилити роботу щодо зменшення актів насильства, які вчиняють неповнолітні, передусім усунути причини цієї проблеми.

У виступах представників кількох країн містилися також рекомендації щодо підвищення ефективності в Україні національної системи протидії торгівлі дітьми, боротьби проти дитячої проституції і порнографії та використання дитячої праці.

На думку Уповноваженого з прав людини, Кабінет Міністрів України має здійснити конкретний план дій щодо виконання рекомендацій Ради ООН з прав людини, що сприятиме посиленню захисту прав дитини в Україні.

Згідно з Резолюцією 11/1 Ради ООН з прав людини від 17 липня 2009 р. вирішено створити робочу групу з вивчення можливості розробки факультативного протоколу до Конвенції про права дитини 1989 р., який би передбачав процедуру індивідуальних звернень дітей та їх представників до Комітету незалежних експертів на додаток до процедури подання періодичних доповідей відповідно до Конвенції. Рада ООН з прав людини та Комітет з прав дитини вважають, що запровадження такої процедури значною мірою сприяє захисту прав дитини у випадках, коли засоби правового захисту на національному рівні не діють або взагалі не існують. Уповноважений з прав людини активно підтримала цю нову ініціативу. На даний час проект Третього Факультативного протоколу розроблено робочою групою та наразі відбувається його обговорення.

У жовтні 2009 р. делегація на чолі з Уповноваженим з прав людини взяла участь у Міжнародній конференції “Гідність, розвиток та діалог”, присвяченій 20-річчю Конвенції про права дитини. За результатами роботи цієї конференції були розроблені та ухвалені відповідні рекомендації, спрямовані на посилення захисту прав дитини у світі та ефективне виконання положень Конвенції державами-учасниками (див. додаток). 11–29 січня 2010 р. на своїй 53-й сесії Комітет ООН з прав дитини прийняв рекомендації Міжнародної конференції.

14 вересня 2006 р. Україна ратифікувала Європейську соціальну хартію (переглянуту) 1996 р., визнавши обов’язковими 74 з 98 її положень. Хартія, яка разом з *Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.* являє собою єдиний механізм захисту прав людини, є фактично своєрідним Європейським біллем про права людини.

Низка прав і гарантій, закріплених у Хартії (переглянутій), стосується неповнолітніх та сімей з дітьми, зокрема:

- належного соціального, правового та економічного захисту дітей та підлітків, а також сім’ї як головного осередку суспільства для забезпечення її всебічного розвитку, захист від бідності та соціального відчуження шляхом надання соціальної допомоги та допомоги сім’ям з дітьми, надання сім’ям житла, допомоги щойно одруженим та інших засобів;

- забезпечення дітям і підліткам, з урахуванням прав і обов’язків їхніх батьків, догляду, допомоги, освіти та підготовки, яких вони потребують, шляхом створення або забезпечення функціонування закладів і служб, достатніх та адекватних для досягнення цієї мети;

- встановлення мінімального віку прийняття на роботу з 15 років, за винятком дітей, які залучаються до виконання робіт, визнаних легкими, які не завдають шкоди здоров’ю дітей, їхній моралі або освіті; мінімальний вік прийняття на роботу, де умови праці визнано небезпечними або шкідливими для здоров’я, має бути 18 років; обмеження тривалості робочого часу неповнолітніх тощо;

- охорони здоров’я, доступності належного медичного обслуговування; здійснення державної політики, спрямованої на запобігання захворюванням;

- захисту дітей та підлітків від недбайливості, насильства та експлуатації;

- забезпечення права на житло, зменшення кількості бездомних та поступову ліквідацію бездомності; доступ кожного до житла належного рівня і за доступними цінами;

- забезпечення інвалідам, незалежно від їхнього віку, характеру і походження інвалідності, ефективного здійснення права на самостійність, соціальну інтеграцію та участь у житті суспільства та ін.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2007 р. №237-р затверджено План заходів щодо виконання положень Європейської соціальної хартії (переглянутої) на 2007–2010 роки. У рамках цього Плану

заходів передбачається, зокрема: провести дослідження з питань використання дитячої праці; організувати навчання інспекторів праці, інспекторів з охорони праці, працівників служб у справах дітей, кримінальної міліції у справах дітей органів внутрішніх справ, соціальних працівників з питань дотримання законодавства щодо праці неповнолітніх; здійснювати інформаційно-просвітницьку роботу серед дітей і молоді, спрямовану на запобігання соціально небезпечним хворобам та формування навичок здорового способу життя; вжити заходів для розв'язання проблем забезпечення житлом, навчання та працевлаштування випускників навчальних закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, тощо.

6 червня 2008 р. було проведено парламентські слухання “Про хід виконання в Україні Європейської соціальної хартії (переглянутої)”, рекомендації яких схвалено Постановою Верховної Ради України від 18 грудня 2008 р. №773-VI.

Починаючи з 2008 р., Україна подала три доповіді щодо імплементації Хартії (переглянутої). 29 жовтня 2008 р. подано першу доповідь стосовно положень Хартії, які Україна визнала обов'язковими для нашої держави, щодо тематичної групи 2 “Охорона здоров'я, соціальне забезпечення і соціальний захист” (статті 3, 11, 14, 23 та 30 Хартії (переглянутої)). Висновки та рекомендації стосовно цих положень будуть опубліковані у січні 2010 р. Друга доповідь, подана 8 жовтня 2009 р., стосується обов'язкових для України пунктів тематичної групи 3 “Трудові права” (статті 2, 4, 5, 6, 21, 22, 26, 28 та 29 Хартії (переглянутої)).

У Третій доповіді України за 2007–2009 роки йдеться про стан дотримання нашою державою статей 7, 8, 16, 17, 27, 31 Європейської соціальної хартії (переглянутої), зокрема, про право дітей та підлітків на захист, право дітей та підлітків на соціальний, правовий та економічний захист.

Слід зазначити, що з розвитком міжнародного права у галузі прав і свобод людини перед державами, зокрема Україною, дедалі частіше постає питання важливості глибокого та всебічного аналізу міжнародно-правових документів та правозахисних моделей (механізмів) на предмет їх прийнятності для національної системи права, історичних та суспільних особливостей, традиційних цінностей та ментальності народу, національних інтересів країни тощо. Це особливо важливо, коли йдеться про долю і права дітей. На процес розробки і прийняття міжнародних документів справляє неабиякий вплив інтерес окремої держави або групи держав. Зрештою, це призводить до того, що не завжди деякі міжнародні підходи є прийнятними для різних країн світу.

Як приклад можна навести *Конвенцію про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення 1993 р. (у рамках Гаазької конференції з міжнародного приватного права)*. Приєднання України до цього міжнародного документа вже тривалий час активно лобіюється в інтересах

держав, громадяни яких найбільше усиновлюють українських дітей-сиріт. *Верховна Рада України чотири рази — у 2001, 2003, 2006 і 2009 рр. — цілком обґрунтовано, абсолютною більшістю голосів відхиляла пропозиції про ратифікацію зазначеної Конвенції.* Під час останнього розгляду парламентом цього питання 1 квітня 2009 р. з 439 зареєстрованих народних депутатів за підтримку ратифікації проголосувало лише 34 (один представник фракції БЮТ і 33 НУНС).

Слід зазначити, що більшість положень зазначеної Конвенції, які захищають права українських дітей, уже давно імплементовані до національного законодавства, а решта — не тільки йому суперечать, а й не відповідають національним інтересам України.

На думку Уповноваженого з прав людини, інтереси українських дітей при міждержавному усиновленні можуть бути якнайкраще захищені шляхом укладення двосторонніх угод передусім з тими країнами, які усиновлюють найбільше українських дітей: США, Ізраїль, Італія, Іспанія, Франція та ін. (Конкретніше про ці проблеми — у відповідному розділі цієї Доповіді).

Президентом України В.Януковичем внесено до Верховної Ради України проект Закону України “Про ратифікацію Європейської конвенції про усиновлення дітей (переглянутої)”, яка відкрита для підписання 27 листопада 2008 р. Від імені України Конвенція підписана 28 квітня 2009 р. Ратифікація цього документа може бути негативно сприйнята окремими колами суспільства, оскільки частиною другою статті 7 Конвенції передбачається можливість держави поширювати її дію на одностатеві пари, які одружені або перебувають у зареєстрованому партнерстві.

Як свідчить аналіз стану дотримання в Україні міжнародних стандартів у галузі прав дитини, владою здійснюються кроки щодо приведення національного законодавства відповідно до найважливіших міжнародних документів з прав дитини та запровадження їхніх положень у правозастосовну практику.

Водночас Уповноважений з прав людини вважає, що потрібно посилити заходи щодо безумовного виконання взятих Україною зобов’язань з прав дітей, активніше залучати громадянське суспільство до процесу підготовки та представлення доповідей України з прав дитини в органах ООН та Ради Європи, посилювати громадський контроль за виконанням державою зауважень та рекомендацій Комітету ООН з прав дитини, інших міжнародних та регіональних конвенційних органів.

Для Української держави, яка активно докладає зусиль щодо євроінтеграції, забезпечення високих міжнародних і європейських стандартів у дотриманні прав і свобод дітей є одним із найважливіших обов’язків.

II. МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ І КОНТРОЛЬ ЗА ДОТРИМАННЯМ ПРАВ ДИТИНИ – ОБОВ’ЯЗОК ДЕРЖАВИ

2.1. Система державних органів захисту прав дитини в Україні

Конституцією України (ст.51) проголошено, що “сім’я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою”. В Україні сформовано систему органів державної влади й місцевого самоврядування, які покликані вирішувати питання забезпечення прав дитини, а також сприяти запобіганню негативним явищам у дитячому середовищі. Це відповідає вимогам ст.3 *Конвенції ООН про права дитини*, згідно з якою держави-учасниці мають забезпечити, щоб установи, служби і органи, відповідальні за піклування про дітей або їх захист, відповідали нормам, встановленим компетентними органами, зокрема, в галузі безпеки й охорони здоров’я та з точки зору придатності їх персоналу, а також компетентного нагляду.

Забезпечуючи реалізацію цих вимог Конвенції, а також реагуючи на нові виклики правам дітей, в Україні здійснюється реформування державної системи охорони дитинства. Зокрема, у 2007 р. внесені суттєві зміни до Закону України “*Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей*”.

Реалізацію державної політики щодо охорони дитинства через розробку і здійснення цільових загальнодержавних програм соціального захисту та поліпшення становища дітей, **координацію діяльності центральних та місцевих органів виконавчої влади забезпечує Кабінет Міністрів України**. Питання забезпечення прав дитини віднесені до компетенції кількох центральних органів виконавчої влади, серед яких головним є Міністерство України у справах сім’ї, молоді та спорту.

Міністерство України у справах сім’ї, молоді та спорту створено у 2005 р. За роки незалежності воно неодноразово реорганізовувалось, змінювались його функції, повноваження і структура. Протягом шести років функціонував Державний комітет України з цих питань. Відсутність певний час центрального органу виконавчої влади з належним статусом, який би здійснював реалізацію державної політики в галузі забезпечення прав дитини, негативно відбивалася на ефективності цієї роботи в державі. Тому Уповноваженим з прав людини принципово підтримувалось створення з самого початку саме міністерства, яке має опікуватись проблемами

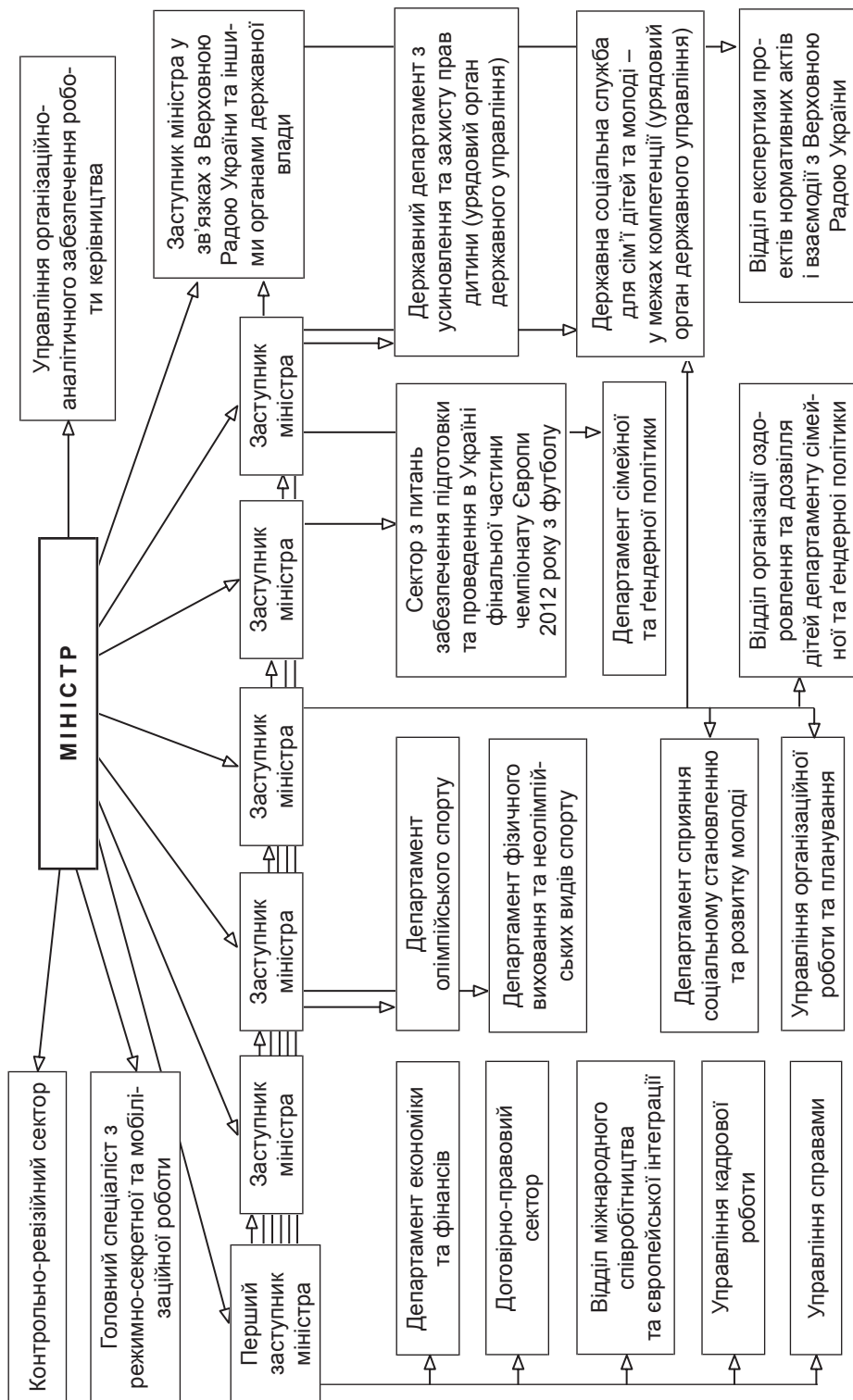
сім'ї та дитини. Відповідно до Указу Президента України від 26 лютого 2005 р. № 381/2005 “Про Міністерство України у справах молоді та спорту” Міністерство України у справах сім'ї, дітей та молоді та Державний комітет України з питань фізичної культури і спорту були реорганізовані у Міністерство України у справах молоді та спорту.

Згідно з Положенням про Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 8 листопада 2006 р. № 1573, Мінсім'ямолодьспорт є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади із забезпечення реалізації державної політики з питань сім'ї, дітей, молоді, гендерної рівності, фізичної культури та спорту та має відповідну структуру (*рис.2.1*). Постановою Кабінету Міністрів України “Про затвердження граничної чисельності працівників апарату центральних органів виконавчої влади і підпорядкованих їм територіальних органів та інших державних органів” від 13 травня 2009 р. № 464 гранична чисельність працівників міністерства встановлена у кількості 307 осіб.

В областях, районах, містах, районах у містах створені управління у справах сім'ї, молоді та спорту, а у АРК – Міністерство у справах сім'ї, молоді та спорту, які забезпечують реалізацію на відповідній території державної політики у сфері охорони дитинства та керуються у своїй діяльності Конституцією і законами України, актами Президента України та Кабінету Міністрів України, наказами Мінсім'ямолодьспорту. На 1 травня 2010 р. у 1009 регіональних структурах працювали 2656 працівників.

До структури міністерства належать Департамент сімейної і гендерної політики та організації оздоровлення, а також два урядових органи – Департамент з усиновлення та захисту прав дитини та Державна соціальна служба для сім'ї, дітей та молоді, діяльність яких безпосередньо спрямована на забезпечення захисту прав, свобод та інтересів дітей.

Департамент з усиновлення та захисту прав дитини, який є урядовим органом державного управління і підпорядковується Мінсім'ямолодьспорту, здійснює заходи з метою формування та реалізації державної політики з питань дітей і сім'ї, забезпечення захисту прав, свобод та інтересів дітей, запобігання дитячій бездоглядності та безпритульності тощо. Департамент координує діяльність служб у справах дітей обласної, Київської та Севастопольської міських держадміністрацій, районних держадміністрацій, міських, районних у містах рад, які здійснюють діяльність, пов'язану з усиновленням дітей, опікою, піклуванням, їх влаштуванням у дитячі будинки сімейного типу та прийомні сім'ї; узагальнення практики застосування законодавства з питань усиновлення дітей, опіки, піклування, влаштування їх у дитячі будинки сімейного типу та прийомні сім'ї тощо.

Рисунок 2.1. Структура Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту

Згідно зі ст. 4 Закону України “Про органи і служби у справах дітей” “штатна чисельність працівників районних, міських, районних у містах служб у справах дітей устанавлюється з розрахунку один працівник служби не більше ніж на дві тисячі дітей, які проживають у районі, та не більше ніж на чотири тисячі дітей, які проживають у місті, районі у місті”. Також ст. 12 Закону України “Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування” визначено, що для здійснення функцій щодо опіки та піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, у складі служби у справах дітей має створюватись окремий підрозділ, штатна чисельність якого встановлюється залежно від кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. За останні роки на місцевому рівні в 2,5 раза збільшено кількість працівників служб у справах дітей, у яких на 1 січня 2009 р. загалом працювали 4415 штатних працівників, що становило 89,7% від потреби згідно з законодавством.

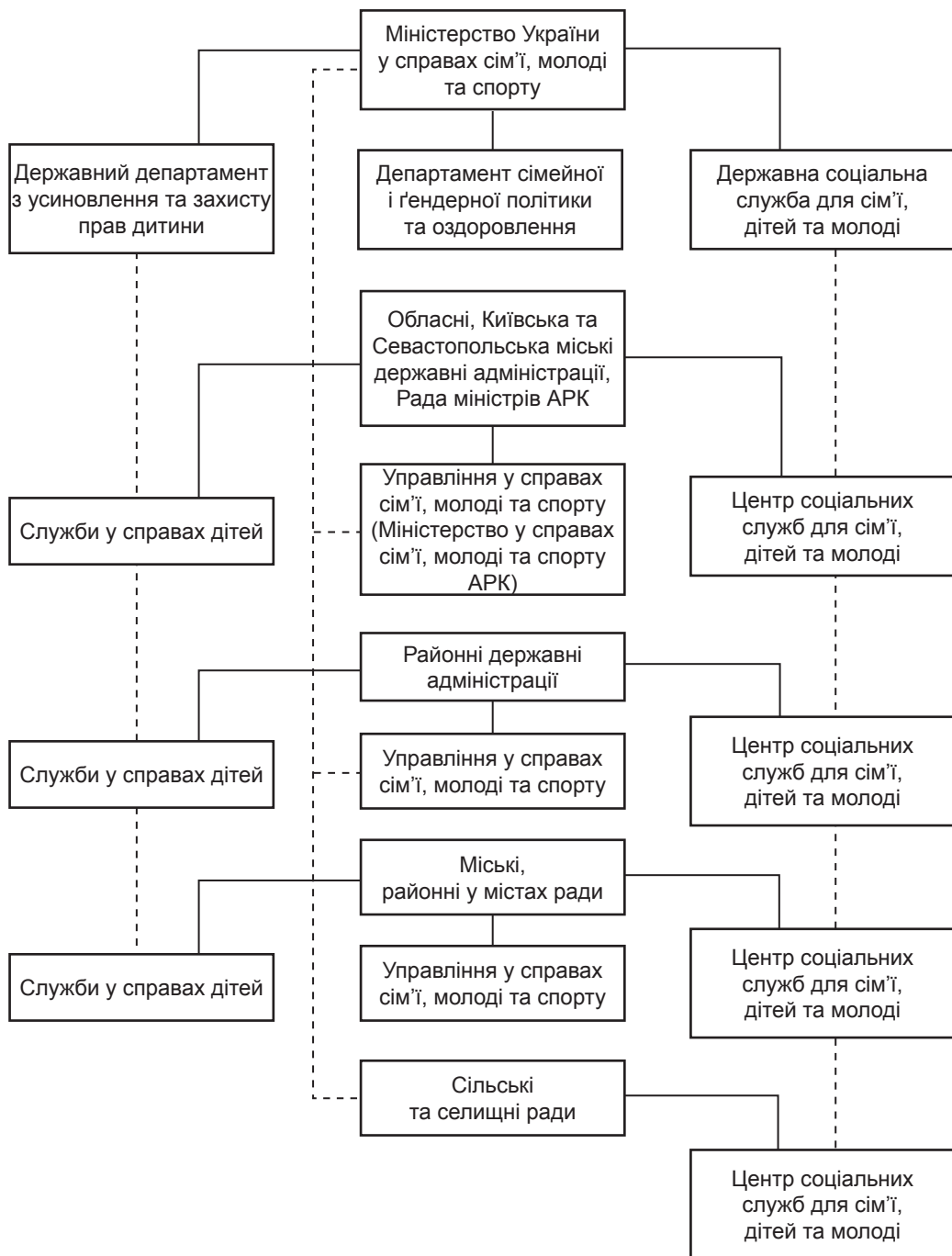
Державна соціальна служба для сім’ї, дітей та молоді як установа соціального обслуговування діє в сфері управління Мінсім’ямолодьспорту і забезпечує соціальний захист та надання соціальної допомоги дітям, контролює і координує роботу республіканського (Автономної Республіки Крим), обласних, Київського та Севастопольського міського, районних, міських, районних у містах, селищних і сільських центрів соціальних служб для сім’ї, дітей та молоді (рис. 2.2). На 1 травня 2010 р. створено 4843 таких служб, у яких працює 4875 соціальних працівників, які надають психологічні, соціально-педагогічні, соціально-медичні, соціально-економічні, юридичні та інформаційні послуги сім’ям, дітям та молоді, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги.

В Україні створена також мережа спеціалізованих формувань центрів соціальних служб для сім’ї, дітей та молоді: служби соціальної підтримки сім’ї, служба “Телефон довіри”, школа волонтерів, студентські соціальні служби, мобільні консультаційні пункти соціальної роботи в сільській і гірській місцевості, інформаційно-ресурсні центри, служба роботи з ін’єкційними споживачами наркотиків тощо.

Однак, як свідчить моніторинг Уповноваженого з прав людини, попри наявність розгалуженої системи органів і служб, покликаних забезпечувати права дитини, їх доволі велику чисельність, права дитини у багатьох випадках залишаються не захищеними, зокрема, внаслідок недостатньої визначеності сфер компетенції, дублювання функцій, недоступності та непрозорості послуг, низького рівня відповідальності працівників.

Про це свідчать конкретні справи, у яких Омбудсман здійснювала провадження.

Відповідно до ст.24 Закону України “Про охорону дитинства” посадові особи органів державної влади та органів місцевого самоврядування,

Рисунок 2.2. Структура органів державної влади та місцевого самоврядування, які забезпечують реалізацію прав і свобод дитини в країні, діяльність яких координує Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту

працівники органів внутрішніх справ, соціального захисту населення, житлово-експлуатаційних організацій, навчальних закладів, громадяни та інші особи, яким стало відомо про факт залишення дитини без опіки (піклування) батьків, зобов'язані негайно повідомити про це органи опіки та піклування за місцем знаходження дитини. Проте є непоодинокі факти, ***коли діти через невиконання посадовцями службових обов'язків залишаються бездоглядними або тривалий час перебувають у нестерпних умовах.***

Так, у ході провадження, відкритого Уповноваженим за власною ініціативою на підставі статті у газеті “Факты и комментарии” від 29 січня 2009 р. щодо порушення прав на належні умови утримання та виховання *малолітніх дітей Яроменків з смт Олевська Житомирської області*, встановлені факти неналежного виконання обов'язків працівниками міської служби у справах дітей. З 2007 р. сім'я Яроменків перебувала під соціальним супроводом районного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, пізніше – на обліку служби у справах дітей. Однак, попри нехтування матір'ю своїми обов'язками, через що у грудні 2007 р. її чотиримісячний син через переохолодження потрапив до лікарні з діагнозом пневмонія, і навіть після притягнення її у листопаді 2008 р. до адміністративної відповідальності за невиконання материнських обов'язків, питання про позбавлення батьківства не ініціювалось. Зрештою це призвело до того, що протягом трьох діб Іван, 2007 р.н., Ірина, 2005 р.н., та Олена, 2001 р.н., перебували в неопалюваному будинку, де температура повітря становила + 4°C, як наслідок – менша дитина з запаленням легенів, обмороженнями та у шоковому стані потрапила до лікарні. Нині над дітьми встановлена опіка бабусі, а матір рішенням суду позбавлена материнства. Начальника районної служби у справах дітей притягнуто до дисциплінарної відповідальності.

Водночас почастишали випадки відібрання дітей у їх батьків без достатніх підстав та з порушенням чинного законодавства. Так, у вересні цього року в Полтавській області трагічно загинула *32-річна мати-одиначка Ю.Матяш*. У ході провадження Уповноважений з прав людини дійшла висновку, що достатніх підстав, передбачених законодавством України, для порушення клопотання перед органом опіки та піклування про відібрання у цієї жінки двох малолітніх дітей, семирічного сина та одnorічної доньки, служба у справах дітей Лохвицької райдержадміністрації не мала. Через кілька годин після відібрання дітей на залізничних коліях були підняті останки тіла цієї жінки. Порушення законодавства з боку державних службовців, завданням яких є захист прав дитини, призвело до загибелі матері та сирітства двох малолітніх дітей.

Омбудсман України внесла подання за цією справою міністрові у справах сім'ї, молоді та спорту та голові обласної державної адміністрації. Водночас Уповноважений з прав людини запропонувала Генеральному

прокуророві України В.Пшонці здійснити спільну комплексну перевірку дотримання законодавства при відібранні дітей у батьків без позбавлення їх батьківських прав.

Уповноважений з прав людини переконана, що зазначених порушень прав дітей було б набагато менше за належної координації діяльності відповідних органів і служб Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту й інших міністерств та відомств.

Це є й нагальним завданням керівництва місцевих державних адміністрацій, оскільки зазначені служби, відділи і центри мають подвійне підпорядкування.

Важливі повноваження щодо забезпечення прав дитини в Україні здійснює **Міністерство праці та соціальної політики України**. Через місцеві управління соціального захисту надається державна допомога сім'ям з дітьми, державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям, дітям-інвалідам та інвалідам з дитинства, тимчасова допомога дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх невідоме, субсидії для відшкодування витрат з оплати житлово-комунальних послуг, здійснюється контроль за додержанням законодавства з питань соціального захисту.

Проте у зверненнях до Уповноваженого громадяни привертають увагу до бюрократизму, бездушності, а іноді свідомого порушення прав дітей при виконанні своїх обов'язків різними посадовцями управлінь соціального захисту. Так, до Уповноваженого з прав людини звернулися мешканки м.Харкова Свириденко та її дочка Науменко щодо захисту права неповнолітніх дітей на отримання тимчасової допомоги на дітей, батько яких ухиляється від сплати аліментів. Батько проживає в Росії і тривалий час не сплачує аліментів. З 2005 р. матір не могла добитися від Фрунзенського управління праці та соціального захисту населення м.Харкова призначення зазначеної допомоги.

У процесі провадження Омбудсманом було з'ясовано, що замість того, щоб надати сім'ї реальну допомогу, від неї вимагали дедалі нові і нові довідки. Як виявилось, для призначення виплат необхідно було надати рішення суду про ухиляння боржника від сплати аліментів, про що жодного разу протягом дворічного спілкування з працівниками соціального відомства заявникові не повідомлялося. Сім'я бідувала, діти доношували старий одяг, через що старший з синів навіть не пішов на випускний вечір. Матір, зібравши томи довідок, з розпачем написала Омбудсману: *“Для наших чиновников люди, как мусор. К гражданам Украины, к детям, наши чиновники относятся, как к врагам. Их права не то что не защищают, а отнимают”*. Результатом провадження Уповноваженого стало поновлення прав дітей.

Зазвичай до Уповноваженого звертаються вже після відмови або недостатньої уваги до потреб людини з боку державних органів. Попри

те, що за законом до повноважень Омбудсмана не віднесене надання консультацій, наприклад щодо порядку нарахування соціальних виплат, фахівці Секретаріату Уповноваженого змушені це робити. Так, у 2009 р. змінено порядок нарахування державної допомоги по догляду за дитиною до досягнення нею трьох років, тому значно зросла кількість звернень з цього питання, майже кожне друге з них потребувало роз'яснення норм законодавства щодо порядку нарахування такої допомоги. Такі роз'яснення надавалися *О.Іваненко з м.Ізюма Харківської області, Т.Назар з м.Зеленодольська Дніпропетровської області, Т.Каменній з м.Білогорська АР Крим, М.Ремізовій з м.Горлівки Донецької області, І.Шумовій з с.Довжок Кам'янець-Подільського району Хмельницької області та іншим*. Велика кількість зазначених звернень та прохань щодо порядку призначення інших видів державної допомоги на дітей свідчить про недостатній рівень роз'яснювальної роботи фахівцями управлінь соціального захисту, що зрештою призводить до затягування в оформленні та отриманні заявників і дітьми соціальних виплат. Від цього страждають передусім діти з бідних сімей.

Уповноважений з прав людини вважає, що Міністерство праці та соціальної політики України, місцеві управління праці та соціального захисту мають принципово змінити ставлення до забезпечення прав дітей, щоб кожна людина мала можливість отримати вичерпну інформацію, а також реальну допомогу, передусім у збиранні довідок та інших документів для призначення допомоги.

Моніторинг Уповноваженого свідчить, що не завжди органи державної влади та їх підрозділи на місцях відповідально ставляться до забезпечення прав дітей. Формальність щодо захисту прав дітей проявляють, зокрема, і працівники Пенсійного фонду України. Так, діти-сироти *Вікторія Д.* та її сестра *Юлія*, що мешкають у столиці країни, тривалий час не отримували пенсії у зв'язку з втратою годувальника. Як пояснили на запит Уповноваженого з прав людини працівники Оболонського відділення Пенсійного фонду м.Києва, дівчатка залишалися протягом чотирьох місяців без засобів існування через непрацюючу комп'ютерну програму! *Уповноважений з прав людини переконана, що така недбалість у виконанні посадових обов'язків працівниками органів влади неприпустима взагалі, і особливо коли йдеться про долю малолітньої дитини. Адже це спричиняє не тільки порушення її прав, а й може призвести до трагедії.*

Міністерство юстиції України здійснює надзвичайно важливі функції у сфері захисту прав і свобод дітей. Відповідно до Положення про Міністерство юстиції України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 14 листопада 2006 р. № 1577, міністерство забезпечує реалізацію державної правової політики та політики у сфері адаптації законодавства України до законодавства ЄС, організовує в установленому порядку своєчасне, повне і неупереджене примусове виконання рішень судів та

інших органів (посадових осіб), яке покладено на державних виконавців, забезпечує захист прав і свобод людини і громадянина у визначеній сфері тощо. Повною мірою ця діяльність міністерства поширюється на сферу охорони дитинства.

Виконуючи Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу, Мін'юст готує рекомендації щодо приведення законодавства України відповідно до *acquis communautaire* та на їх підставі розробляє проекти нормативно-правових актів. Зокрема, при підготовці змін до українського законодавства щодо реалізації прав дітей воно має якнайкраще враховувати їх інтереси. Так, міністерством розроблено проект закону щодо внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України з метою врегулювання питань застосування судами норм ратифікованої Україною у 2006 р. **Конвенції про цивільно-правові аспекти викрадення дітей 1980 р.**

Попри те, що ця Конвенція на території України застосовується недавно, вже є прецеденти звернення громадян іноземних держав із заявами до України про повернення дітей. Міністерство юстиції України та його регіональні управління беруть участь у судових розглядах таких справ, представляючи інтереси позивачів. Звернення до Уповноваженого з прав людини з цього питання свідчать про те, що українські громадяни, не маючи можливості оплатити послуги адвоката, потрапляють у нерівні умови при розгляді таких справ у суді. Так, мешканка м. Львова *Ярослава Тащишин* звернулася до Уповноваженого з прав людини щодо захисту права на проживання з нею малолітньої доньки *Анни*, народженої у цивільному шлюбі з А. Пшиничняком. У 2001 р. батько викрав дитину і вивіз до Франції. Лише у 2009 р. за допомогою консульських працівників матір з дочкою змогли повернутися в Україну. Попри ці обставини, а також те, що батько дитини нелегально перебуває на французькій території, суд Великої інстанції Нантер Республіки Франція прийняв рішення про негайне повернення йому дочки. На виконання цього рішення Головним управлінням юстиції у Львівській області до Галицького районного суду Львівської області поданий позов в інтересах Пшиничняка А. Позитивне рішення суду призведе до відібрання дитини від матері, вивезення її з Батьківщини і повернення до батька, який проживає у Франції нелегально та, до того ж, перебуває у розшуку. Відповідно до п. 10 ст. 13 Закону України *“Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини”* Уповноважений має право особисто або через свого представника брати участь у судовому процесі, тому прийняте рішення про представлення інтересів Анни в українському суді.

Омбудсман України вважає, що при внесенні змін до Цивільного процесуального кодексу України щодо розгляду справ на підставі Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей з метою забезпечення прав українських дітей **треба передбачити обов'язковість**

колегіального розгляду в судах такої категорії справ та встановлення достатніх строків апеляційного оскарження рішень суду в цих справах.

Велике нарікання у зверненнях громадян до Уповноваженого з прав людини викликають дії та бездіяльність органів державної виконавчої служби, які є підрозділами даного міністерства.

У зверненнях найчастіше йдеться про захист прав дітей на належні умови утримання та виховання, які порушуються внаслідок *неможливості отримати аліменти на дітей*. Саме органи виконавчої служби відповідно до законодавства повинні забезпечити стягнення аліментів. (Докладніше про цю проблему йтиметься в одному з наступних розділів Доповіді).

Ось лише один із показових прикладів зволікання поновлення прав дитини працівниками виконавчої служби. Рішенням Кіровського районного суду АР Крим місце проживання *малолітньої Анастасії П.* визначено з матір'ю. Проте батько безпідставно забрав дочку. Державним виконавцем Турківської районної виконавчої служби надіслано до суду акт про передачу дитини матері. Протягом року жінка не могла довести, що дочку їй не віддали і вона навіть не може бачитися з нею. У цей же час на її численні звернення органи прокуратури та міліції відповідали, спираючись на дані виконавчої служби, що “Анастасія передана Вам”.

Результатом провадження Уповноваженого з прав людини стало скасування зазначеного акта держвиконавця, відновлення виконавчого провадження, що, кінець кінцем, дало змогу дитині виховуватися в оточенні люблячої матері. Право дитини зрештою поновлено, але хто може сказати, як тривала і жаклива боротьба між батьками, формалізм та безвідповідальність держслужбовців відіб'ються на моральному та світоглядному стані дитини?

Питанням забезпечення прав дітей на здобуття дошкільної, середньої, вищої та позашкільної освіти, що належать до повноважень **Міністерства освіти і науки України**, прав на охорону здоров'я, медичну допомогу та на оздоровлення, що є функцією **Міністерства охорони здоров'я України**, присвячуються окремі розділи Доповіді.

Дуже важливі функції щодо боротьби з порушенням прав дітей покладено на **Міністерство внутрішніх справ України**. Так, підрозділи *Департаменту кримінальної міліції у справах дітей* здійснюють заходи щодо запобігання правопорушенням серед неповнолітніх, безпосереднє виявлення, припинення, розкриття злочинів проти дітей і вчинених дітьми. *Департамент боротьби з кіберзлочинністю та з торгівлею людьми* забезпечує діяльність у сфері протидії торгівлі дітьми, використання дітей у проституції та порнографії. Відповідно до Положення про Міністерство внутрішніх справ України одним із основних його завдань є вжиття заходів щодо запобігання дитячій безпритульності та правопорушенням серед дітей. (Про стан забезпечення зазначених прав дитини підрозділами Міністерства внутрішніх справ України йтиметься далі).

Міністерство закордонних справ України забезпечує громадянам України, зокрема неповнолітнім, можливість користуватися у повному обсязі правами, наданими їм законодавством держави перебування, та міжнародним правом. На консульські служби міністерства покладено надзвичайно відповідальні функції здійснення контролю за додержанням прав українських дітей, усиновлених іноземцями.

Крім зазначених центральних органів виконавчої влади, у реалізації державної політики щодо охорони дитинства беруть участь **Міністерство культури та туризму України, Міністерство навколишнього середовища України, Міністерство економіки України, Міністерство фінансів України, Міністерство України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи**, інші центральні органи виконавчої влади. У багатьох з них функціонують підрозділи, які безпосередньо координують роботу відповідних регіональних органів щодо прав дітей. Так, *підрозділ з питань дитячої праці при Держнаглядохоронпраці України* сприяє координації структур, які залучені до боротьби з найгіршими формами дитячої праці.

Відповідно до ст.19 Закону України “Про прокуратуру” **органи прокуратури** здійснюють нагляд за додержанням законів про недоторканність особи, соціально-економічні, політичні, особисті права і свободи громадян, захист їх честі та гідності. Завданням відділів захисту прав і свобод неповнолітніх у Генеральній та обласних прокуратурах є забезпечення такого нагляду за додержанням прав дітей.

Уповноваженим з прав людини налагоджена активна співпраця з Генеральною прокуратурою України, зокрема *відділом захисту прав і свобод неповнолітніх*.

Проте Уповноважений змушена констатувати, що місцеві прокуратури не завжди належно реагують на звернення Уповноваженого, як це передбачено Законом України “Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини”. Зрештою, це шкодить правам дитини, як це сталося, зокрема, з малолітньою *Юлією Н.* Після смерті матері їй не було призначено пенсію у зв’язку з втратою годувальника, оскільки батько дитиною взагалі не цікавився, а бабусі у встановленні опіки над онукою було відмовлено. Попри те що ця дівчинка-інвалід перебувала в інтернатному закладі м.Києва, керівництво закладу також не вжило необхідних заходів щодо забезпечення її прав. Прокуратура Солом’янського району м.Києва ніяк не відреагувала на лист Солом’янської служби у справах дітей з цього питання, а на звернення Омбудсмана України щодо захисту прав дитини з прокуратури надійшла відповідь про відсутність підстав для прокурорського реагування.

Лише після довготривалого листування та численних перемовин зі службою у справах дітей Подільської у м.Києві райдержадміністрації батька було позбавлено батьківських прав, Юлії встановлено статус дити-

ни, позбавленої батьківського піклування, бабусю призначено опікуном. Отримавши першу пенсію на дитину, бабуся зі сльозами на очах прийшла до Уповноваженого поділитися цією радістю і дякувала за надану допомогу.

Уповноваженим з прав людини встановлено також порушення житлових прав цієї дитини: вона не була ніде зареєстрована, частина будинку, що належала її матері, внаслідок шахрайства перейшла у власність дядька. Уповноважений виступила на захист прав малолітньої дитини-сироти, представляючи її інтереси в Солом'янському суді столиці. Рішенням суду від 7 жовтня 2009 р. за дитиною-інвалідом визнане право на користування житлом та реєстрацію за адресою за місцем колишнього проживання покійної матері.

На переконання Уповноваженого, формалізм чиновників та правоохоронців неодмінно спричиняє брутальне порушення прав дітей. Дитинство в Україні буде надійно захищене лише за умов відповідального ставлення посадових осіб до виконання службових обов'язків, їхнього прагнення забезпечити права дитини.

У загальнодержавній програмі ***“Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини” на період до 2016 року*** Верховна Рада України визначила конкретні завдання для усіх державних органів, а також для Національної ради з питань телебачення та радіомовлення, Адміністрації державної прикордонної служби України, Державного комітету України у справах національностей та релігій, усіх інших органів державної влади та місцевого самоврядування. При цьому саме органи місцевої виконавчої влади та місцевого самоврядування мають відігравати вирішальну роль у реалізації завдань програми.

Районні, районні у містах Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчі органи міських, районних у містах, сільських, селищних рад відповідно до постанови Кабінету Міністрів України №866 від 24 вересня 2008 р. ***визначені як органи опіки і піклування***, що провадять діяльність з надання статусу дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, влаштування цих дітей, встановлення опіки та піклування над ними, із захисту особистих, майнових та житлових прав дітей.

Водночас, як свідчить моніторинг Уповноваженого, значна кількість дітей залишається без житла саме через неналежне виконання службових обов'язків посадовими особами органів опіки та піклування, які надають дозвіл на відчуження житла, де зареєстровані діти. Наприклад, Уповноваженим здійснювалося провадження за зверненням учня 11-го класу школи-інтернату м.Одеси Дмитра Б. Після смерті батьків дитина перебувала в інтернатному закладі, а їх квартиру в цей час було продано спритними ділками. Органи опіки залишилися осторонь цієї проблеми. Протягом чотирьох років велася боротьба за житло дитини. Уповноважений неодноразово зверталася до місцевих органів влади, особисто до

Одеського міського голови Е.Гурвіца щодо протиправних дій місцевих органів влади, внаслідок яких сирота втратив житло. Зрештою, рішенням Малинівської райдержадміністрації сироті виділена однокімнатна квартира.

Уповноваженим з прав людини також вживалися заходи реагування щодо поновлення прав дітей, порушених через безвідповідальність органів опіки та піклування в Запорізькій, Львівській, Миколаївській, Харківській та інших областях.

Відповідно до зазначеної постанови Кабінету Міністрів України *консультативно-дорадчим органом*, що утворюється головою районної, районної у м.Києві та Севастополі держадміністрації, виконавчого органу міської, районної у місті ради, є **комісія з питань захисту прав дитини**. Ці громадські комісії покликані забезпечувати соціальний захист дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, передусім дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. На жаль, як засвідчують звернення до Уповноваженого з прав людини, результати роботи таких комісій поки що реально мало відчутні.

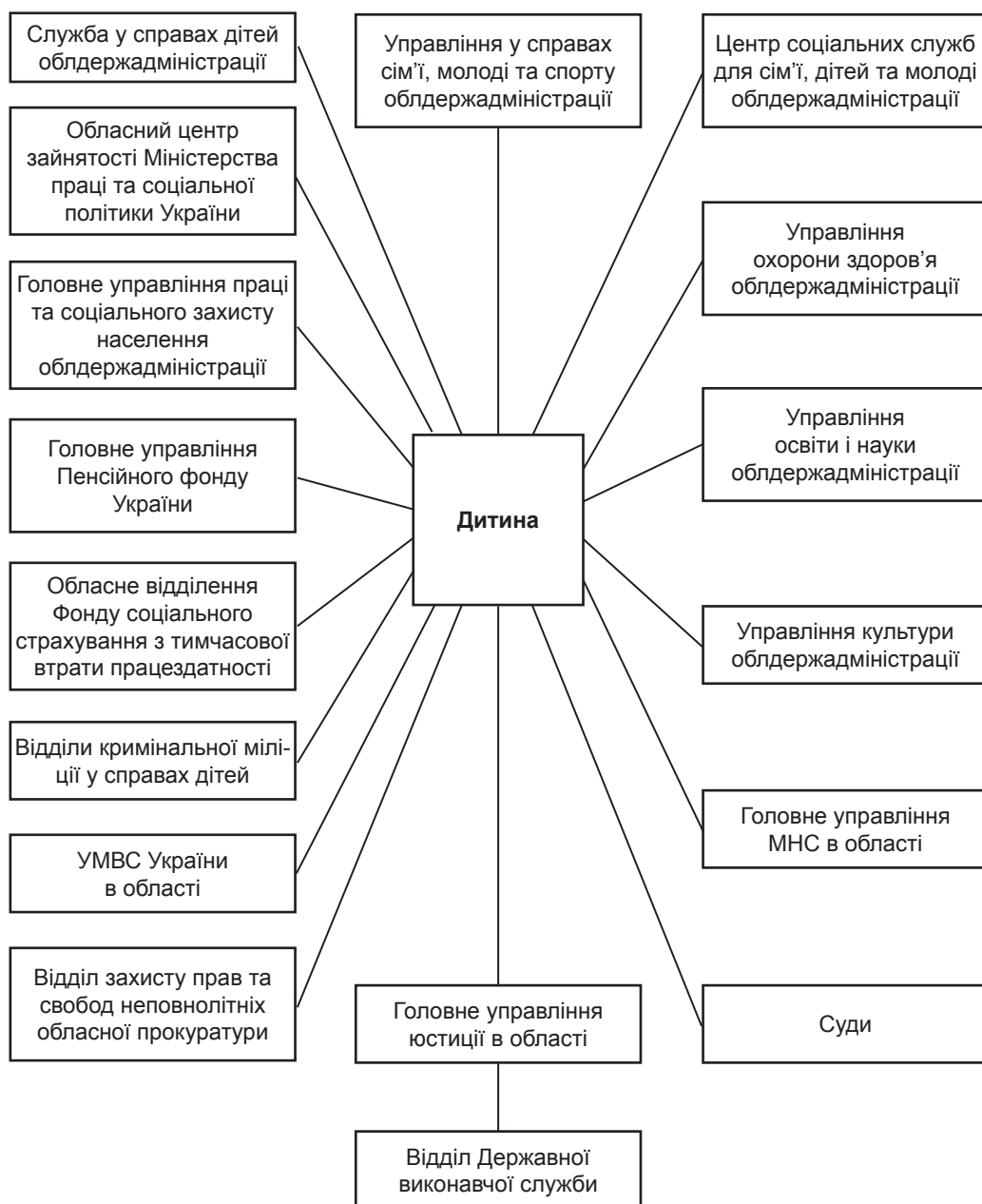
Норми Конвенції ООН про права дитини є складовою національного законодавства. Однак саме через недосконалі державні механізми виникають проблеми з їхньою реалізацією, що, на переконання Уповноваженого з прав людини, є причиною наявності системних проблем у сфері виховання, охорони здоров'я, освіти, соціального і правового захисту дітей.

Президентом України В.Януковичем розпочата адміністративна реформа в країні. Зокрема, прийнято Указ Президента № 1085/2010 від 9 грудня 2010 р. "Про оптимізацію центральних органів влади.

Проте Уповноважений з прав людини вкрай занепокоєна тим, що під час реформування системи центральних органів влади не був визначений орган із забезпечення реалізації державної політики з питань сім'ї, дітей і гендерної політики. Тому 15 грудня 2010 р. Омбудсманом України надіслане подання Президенту України В. Януковичу "Про недопущення у ході адміністративної реформи послаблення державної політики у сфері сім'ї, дітей та гендерної рівності" з проханням врегулювати питання визначення центральних органів виконавчої влади, які мають опікуватися державною політикою у цій сфері.

Водночас Уповноважений вважає, що також необхідна оптимізація діяльності органів і організацій, що опікуються правами дітей і на обласному рівні (рис. 2.3). Мають бути запроваджені й додаткові заходи щодо посилення персональної відповідальності посадових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування за стан дотримання та захисту прав дітей.

Рисунок 2.3. Схема державних органів, які забезпечують захист прав дитини на обласному рівні

2.2. Уповноважений з прав людини як конституційний контрольний орган за дотриманням прав дитини

Конституція України визначає, що діти в нашій країні мають ті самі конституційні права, що й усі громадяни, зокрема право на життя, достатній життєвий рівень, охорону здоров'я, освіту, житло, медичну допомогу та медичне страхування, безпечне і здорове довкілля тощо. Забезпечення прав дітей є пріоритетом держави, за порушення прав дитини встановлена більш посилена відповідальність, за будь-яке насильство над дитиною, її експлуатацію передбачено відповідальність за законом.

Стаття 52 Основного Закону проголошує: “Діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони в шлюбі чи поза ним”. Утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладаються на державу.

Крім матеріального закріплення прав і свобод, у Конституції України (ст.55) закладено правові засади конституційної системи захисту прав і свобод людини, яка включає систему судів України як центральну ланку в системі захисту прав людини, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, міжнародні судові та інші органи, членом або учасницею яких є Україна.

Так, відповідно до ст.101 Конституції України Уповноважений з прав людини здійснює парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина. При цьому йдеться про весь спектр прав та свобод людини (особисті, громадянські, політичні, соціальні, економічні, культурні) і про всі категорії носіїв цих прав та свобод, зокрема дітей.

Створення в Україні конституційної інституції Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини стало новацією в державно-правовій системі захисту прав і свобод людини, включаючи права дитини.

Згідно зі ст.21 Закону України “Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини” “кожен може без обмежень і перешкод звернутися до Уповноваженого у порядку, передбаченому чинним законодавством. При зверненні до Уповноваженого не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними та іншими ознаками”. Це право повною мірою стосується і дітей.

Уповноважений здійснює свою діяльність незалежно від інших державних органів та посадових осіб. При цьому “втручання органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності та їх посадових і службових осіб у діяльність Уповноваженого забороняється” (ст.20 цього Закону).

Таблиця 2.2.1. Кількість звернень до Уповноваженого з прав людини щодо захисту прав дітей

Звернення щодо захисту прав дітей	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.
Усього:	779	857	898	814
У тому числі:				
право дітей на житло	161	138	178	150
право на одержання аліментів	265	266	204	189
право на усиновлення, опіку та піклування,	56	84	107	69
право на забезпечення дитячими установами	19	29	45	47
свобода від насильства та сексуальної експлуатації	19	15	17	30

Для здійснення повноважень щодо захисту прав дитини Уповноважений наділений широким спектром повноважень, встановлених ст.13 Закону, зокрема: невідкладного прийому посадовими особами, безперешкодного відвідання органів влади, присутності на засіданнях Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Конституційного Суду України, Верховного Суду України, Колегії прокуратури, інших колегіальних органів; направляти у відповідні органи влади акти реагування Уповноваженого. Органи державної влади, органи місцевого самоврядування, об'єднання громадян, підприємства, установи, організації незалежно від форми власності, посадові та службові особи, до яких звертається Уповноважений, зобов'язані співпрацювати з ним.

Уповноважений з прав людини є незалежним конституційним контрольним субсидіарним органом позасудового захисту прав дитини відповідно до Конвенції ООН про права дитини.

Повноваження Уповноваженого з прав людини щодо здійснення контролю за станом дотримання та захисту прав людини, у тому числі дітей, ґрунтуються на вимогах міжнародних документів, що ратифіковані Україною, визначені й низкою інших законів України.

Захист прав дитини є предметом особливої турботи Уповноваженого з прав людини. До Омбудсмана надходить багато звернень щодо проблем забезпечення прав дітей (табл. 2.2.1). Більшість з них тісно пов'язані з гарантуванням прав сім'ї, материнства та батьківства. Як правило, автори звертаються щодо розв'язання кількох проблем родини та кількох порушень прав дитини. Тому їх розглядом одночасно займаються фахівці кількох підрозділів Секретаріату Уповноваженого з прав людини.

На виконання рекомендації Комітету ООН з прав дитини в Секретаріаті Уповноваженого створено спеціальний підрозділ – відділ захисту прав дитини та гендерної рівності, який здійснює системний моніторинг дотримання вимог Конвенції про права дитини та розглядає скарги, з якими звертаються безпосередньо діти або дорослі в інтересах дітей. До того

ж у кожному підрозділі Секретаріату один з фахівців спеціалізується на розгляді звернень стосовно прав дітей. Наприклад, у департаменті кримінального, цивільного, адміністративного права та пенітенціарних установ розгляд звернень неповнолітніх правопорушників, моніторинг проблем ювенальної юстиції, забезпечення прав дітей, які перебувають у конфлікті з законом, покладено на працівника, який має відповідну фахову підготовку.

У 2010 р. відповідно до ст.11 Закону України “Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини” Омбудсманом України було призначено спеціального представника Уповноваженого з прав людини з питань захисту прав дитини, рівноправ’я та недискримінації. Ним стала Наталія Іванова — знана в країні людина, яка тривалий час працювала на відповідальних посадах, зокрема заступником міністра праці та соціальної політики України. Діяльність представника спрямована на координацію роботи з метою підвищення ефективності моніторингу дотримання прав дитини в Україні, співпраці з дитячими та іншими громадськими і міжнародними організаціями. Представник здійснює правову оцінку та експертизу законодавства, представляє позицію Омбудсмана з цих питань на відповідних засіданнях комітетів Верховної Ради України. Представник Уповноваженого з прав людини з питань захисту прав дитини, рівноправ’я та недискримінації є членом Міжвідомчої ради з питань сім’ї, гендерної рівності, демографічного розвитку та протидії торгівлі людьми, Експертної ради з питань розгляду звернень за фактами дискримінації за ознакою статі, бере безпосередню участь у роботі Комітету з найкращих інтересів дитини в УВКБ ООН тощо.

Багаторічний досвід роботи з дітьми, зокрема в Генеральній прокуратурі, дає можливість радникові Уповноваженого з прав людини у сфері охорони дитинства Ірині Таргуловій забезпечувати захист прав дітей, зокрема, високопрофесійно обстоювати їхні інтереси в судах.

З метою врахування думки дітей при розв’язанні дитячих проблем Омбудсманом було прийняте рішення створити інституцію захисту прав дитини за участю самих дітей і таким чином реально прислухатися до їхнього голосу. Відбір кандидатів дитячих омбудсманів проводився Уповноваженим шляхом конкурсу. 10 грудня 2005 р., у День прав людини, були оголошені переможці, якими стали 16-річна студентка першого курсу Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка Юлія Крук і 14-літній студент третього курсу Національного університету “Києво-Могилянська академія” Іван Черевко. Досвід їх роботи був представлений та визнаний на Конференції європейських омбудсманів, що проходила в Афінах у 2006 р.

Діяльність Уповноваженого з прав людини, її представників і радників, Секретаріату Уповноваженого спрямована на якнайкраще забезпечення прав та законних інтересів дитини.

Індивідуальні та колективні скарги від дітей або осіб, які представляють їх інтереси, завжди перебувають на особистому контролі Омбудсмена, який за необхідністю ініціює забезпечення їм юридичної підтримки або представляє інтереси дітей у судах.

Протягом останніх років до українського Омбудсмена надходить найбільше звернень щодо захисту соціальних прав дітей. Так, у 2009 р. кожне четверте звернення стосувалося забезпечення права на одержання аліментів для утримання дітей. Кожне п'яте звернення стосувалося дотримання житлових прав дітей. Як правило, це дуже складні питання, що вимагають відкриття відповідних проваджень Уповноваженого з прав людини та довготривалих зусиль. (Докладно питання захисту соціальних прав дітей розглянуті у розділі щодо забезпечення права дітей на достатній життєвий рівень). Майже 10% звернень пов'язанні з питаннями захисту права на усиновлення та опіку.

З кожним роком зростає кількість дітей, які звертаються до Уповноваженого щодо захисту своїх прав. У 2006 р. безпосередньо звернулися 376 дітей, у 2007 р. — удвічі більше — 776, а у 2008 р. надійшли індивідуальні та колективні звернення за підписами 4663, а у 2009 р. — 2430 дітей. Треба відмітити, що частина звернень самих неповнолітніх стосується прохання допомогти їхнім батькам та рідним у працевлаштуванні, отриманні пенсій, забезпеченні належного лікування, якнайшвидшого повернення з місць позбавлення волі.

Розгляд звернень від дітей та в інтересах дітей завжди відбувається відповідно до ст. 3 Конвенції ООН про права дитини, де зазначається, що “першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини”. І найдоречнішим результатом є слова вдячності за поновлені права дитини.

Ось типовий приклад. До Уповноваженого звернулася *Надія Килюшик — мати семи дітей з м.Кузнецовська Рівненської області*. Родина з дев'яти осіб мешкала в однокімнатній квартирі площею 21,4 кв.м і роками не могла добитися поліпшення житлових умов. У ході провадження Уповноваженого щодо захисту конституційного права на житло цієї багатодітної сім'ї наполегливо направлялися звернення директорові Рівненської АЕС, де працює батько дітей. Урешті-решт, сім'ї Килюшик додатково було виділено трикімнатну квартиру. У листі Уповноваженому багатодітна мати писала: *“Тож хочемо подякувати Вам за небайдуже ставлення до нашого звернення і побажати Вам міцного здоров'я, довголіття і натхненої праці за справедливість”*.

Уповноважений з прав людини переконана, що уважне ставлення до розгляду кожного звернення з питань прав дитини має бути нормою в роботі всіх державних органів, кожного посадовця.

Важливим джерелом інформації щодо порушення прав дітей є засоби масової інформації. Уповноважений здійснює постійний моніторинг по-

відомлень ЗМІ щодо прав дітей і вживає передбачених чинним законодавством заходів реагування.

Щорічно відкривається понад 50 проваджень Уповноваженого у справах про порушення прав дитини за інформаційними повідомленнями у ЗМІ. Так, у газеті *“Факты и комментарии” 25 липня 2007 р.* повідомлялося про пологи 12-річної дівчинки — мешканки одного з сіл Савранського району Одещини. Батьком народженої дитини, яка невдовзі померла, був співмешканець матері малолітньої дівчинки. За дорученням Уповноваженого до районної прокуратури було надіслано запит щодо розслідування справи з проханням негайно поінформувати про хід розслідування справи та забезпечення прав малолітньої дитини. Прокуратурою були вжиті заходи щодо захисту прав дівчинки, а кримінальну справу направлено до суду. 27 серпня 2007 р. районний суд визнав винним співмешканця у статевих зносинах з особою, що не досягла статевої зрілості (за ч.2 ст.155 КК України), та призначив йому покарання у вигляді чотирьох років позбавлення волі. Проте його було звільнено від відбування покарання з випробуванням, встановивши трирічний іспитовий строк. Насильник продовжував жити в одному селі зі скривдженою ним дитиною!

Зрозуміло, що такий вирок збоченцю не відповідав тяжкості скоєного злочину. Але, на жаль, і Верховний Суд України не побачив суспільної загрози у перебуванні педофіла на волі, подання прокуратури ним було відхилене. З метою запобігання спілкуванню з кривдником дитину влаштували на навчання у іншому районі області, де мешкають її родичі. Уповноважений продовжує провадження у цій справі.

Нині Уповноваженим здійснюється низка проваджень у справі про порушення прав дітей, зокрема, за повідомленнями: *інформагентства “ForUm” за 22 березня 2010 р.* про припинення прикордонниками спроби незаконного вивезення за кордон маленького хлопчика громадянками Бельгії та Польщі; *газети “Факты и комментарии” за 1 липня 2010 р.* — про продаж тримісячної дитини 37-річною матір'ю та її співмешканцем; *інформагентства “КИД” за 7 жовтня 2010 р.* — про злочинні дії мешканки м.Стаханова Донецької області, яка примушувала 7-річну доньку вступати у статеві зносини з чоловіками.

Відповідно до п.10 ст.13 Закону України *“Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини”* Омбудсман вправі звертатися до суду із заявою про захист прав і свобод людини, які за станом здоров'я чи з інших поважних причин не можуть цього зробити самостійно, а також особисто або через свого представника брати участь у судовому процесі у випадках та порядку, встановлених законом. На підставі цього положення, у разі необхідності, *Уповноважений з прав людини особисто або через своїх представників представляє інтереси дітей у суді.*

Прикладом такої безпосередньої участі представників Омбудсмана у судових засіданнях є провадження щодо захисту права трирічної киянки

Ніколь Т. на встановлення опіки з боку її бабусі. Дівчинка зазнала великого горя — втратила матір, будучи немовлям. Батько ж — зловживав наркотиками. Усю турботу про неї взяла на себе сім'я бабусі. Однак у встановленні опіки над дитиною їй відмовляли, оскільки батько дитини не позбавлений батьківських прав. Дитину без встановлення юридичного статусу не могли навіть влаштувати до дитячого садочка, не кажучи вже про соціальну допомогу. Три роки бабуся та дідусь нічого не могли добитися. Після звернення до Уповноваженого було відкрито провадження.

З метою захисту прав дитини надіслано лист до голови Оболонської райдержадміністрації м. Києва, для підготовки пакета документів — до служб у справах дітей Оболонського та Деснянського районів м. Києва. Було підготовлено позов до суду, де інтереси дитини безпосередньо захищалися представником Уповноваженого з прав людини. Це дало можливість бабусі встановити опіку над онучкою; також їй було призначено належні соціальні виплати. Наразі дівчинка зростає у люблячій її родині.

Останнім часом Уповноваженому довелося захищати права неповнолітніх у судах Львівської, Дніпропетровської, Харківської областей, у м. Києві та інших регіонах.

Згідно зі ст.3 Закону України *“Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини”* Уповноважений забезпечує сприяння приведенню законодавства України про права і свободи людини відповідно до Конституції України, міжнародних стандартів у цій галузі. У Законі України *“Про охорону дитинства”* (ст.2) визначено, що завданням законодавства про охорону дитинства є насамперед розширення соціально-правових гарантій дітей, забезпечення фізичного, інтелектуального, культурного розвитку молодого покоління, створення соціально-економічних і правових інститутів з метою захисту прав та законних інтересів дитини в Україні.

Попри те що Омбудсман не наділений правом законодавчої ініціативи, а тому забезпечується постійний моніторинг проектів законодавчих і нормативних актів з питань прав дитини і вносяться відповідні законодавчі пропозиції до комітетів Верховної Ради України, міністерств і відомств з метою якнайкращого забезпечення інтересів дитини та захисту її прав. Зокрема, останнім часом надсилалися законодавчі пропозиції Уповноваженого: до Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності до проекту Закону України *“Про внесення змін до Кримінального кодексу України”* — щодо позбавлення батьківських прав; до Комітету Верховної Ради України з питань сім'ї, молодіжної політики, спорту та туризму — до проекту змін до Сімейного кодексу України; до Міністерства юстиції України — щодо проекту Закону України *“Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо поміщення дітей у приймальник-розподільник для дітей”* та ін.

Низка пропозицій Уповноваженого стосовно внесення змін до чинного законодавства стали результатом розгляду конкретних звернень щодо забезпечення прав дітей. Так, 30 січня 2009 р. до Омбудсмена надійшло звернення мешканки Сумської області багатодітної одинокої матері *Світлани Замули*. У 2007 р. заявниця працювала тимчасово 12 днів кухарем, отримала за це 197 грн заробітної плати. Через цю обставину працівниками управління праці та соціального захисту Сумської райдержадміністрації виявлено переплату з виплати соціальної допомоги, на підставі чого багатодітну одиноку матір зобов'язали повернути понад 2,7 тис. грн переплаченої допомоги, що набагато більше отриманого заробітку. Для будь-якої багатодітної родини такі втрати є непомірними, особливо в період фінансово-економічної кризи, і тому Уповноважений звернувся до міністра праці та соціальної політики України із проханням ініціювати зміни до Закону України *“Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям”* з метою захисту соціально незахищених верств населення. Результатом співпраці Уповноваженого і Міністерства праці та соціальної політики України стало внесення Кабінетом Міністрів України на розгляд Верховної Ради України у липні 2009 р. законопроекту №4795 *“Про внесення змін до статті 7 Закону України “Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям”*. Через зміну Уряду цей законопроект було відкликано. Проблема потребує її подальшого врегулювання.

З метою якнайкращого захисту дітей при усиновленні узгоджувалися правові позиції з Міністерством у справах сім'ї, молоді та спорту до проекту Закону України *“Про внесення змін до Сімейного кодексу України (щодо особливостей усиновлення окремих категорій дітей)”* (реєстр. № 7332), який 30 листопада внесено до порядку денного сесії Верховної Ради України.

Враховані пропозиції Уповноваженого й до розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 жовтня 2008 р. №1352-р щодо затвердження Комплексного плану заходів з розвитку освіти в Україні на період до 2011 року та до постанови Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2007 р. №1228 *“Питання організації виконання законодавства щодо опіки, піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування”*, внесені за результатами розгляду звернень в інтересах дітей. З цих питань Омбудсман України безпосередньо виступала на засіданнях Кабінету Міністрів України.

Також внесені зауваження до проекту розпорядження Кабінету Міністрів України *“Про затвердження плану заходів з виконання у 2011 році Загальнодержавної програми “Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини”*.

Одним із важливих напрямів діяльності Уповноваженого відповідно до ст.3 Закону України *“Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини”* є **сприяння правовій поінформованості населення**. Це повною мірою

стосується й інформування дітей, зокрема щодо запобігання порушенням їхніх прав і свобод.

Зокрема, у співпраці з Державним центром зайнятості до профорієнтаційних терміналів “Живи і працюй в Україні!” розроблений блок інформації для учнів “Права дитини”. Протягом 2009–2010 років близько 2 тисяч таких терміналів розміщено в різних куточках країни в загальноосвітніх школах України. У доступній формі розміщена для дітей різних вікових категорій інформація про права та обов’язки дитини. Також роз’яснено, у який спосіб і до кого діти можуть звертатися у захисті своїх прав, міститься інформація про Уповноваженого з прав людини. Зазначена робота триває, у перспективі ці інноваційні розробки з’являться в кожній школі України.

Омбудсман України активно пропагує пріоритетність прав дітей у засобах масової інформації. За ініціативою Уповноваженого на 1-му каналі Національного радіо щотижня виходять передачі циклу “За права людини”, випуски яких присвячуються, зокрема, і проблемам захисту прав дітей. Наприклад, у липні 2009 р. темою передачі був захист прав чотирирічного Андрія на возз’єднання з матір’ю, яка була ув’язненою Чернігівської виправної колонії.

Налагоджена тісна співпраця Уповноваженого з прав людини з Представництвом Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні. На зустрічі з новим представником ЮНІСЕФ Юкіе Мокуо було скоординовано дії щодо реалізації положень Конвенції ООН про права дитини.

20 листопада 2009 р. в офісі Омбудсмана України відбулася спільна прес-конференція з представником ЮНІСЕФ в Україні Юкіе Мокуо з нагоди 20-річчя Конвенції ООН про права дитини, під час якої порушені актуальні проблеми забезпечення прав дітей в Україні та у світі. Було презентоване *Спільне звернення Уповноваженого з прав дитини та представника Дитячого фонду ООН в Україні до органів державної влади, місцевого самоврядування та громадськості України*. В ньому міститься заклик об’єднати зусилля щодо: впровадження більш ефективної системи соціального захисту; забезпечення рівного доступу кожної дитини до закладів охорони здоров’я; реалізації конституційного права дітей-сиріт на житло; унеможливлення використання найгірших форм дитячої праці, торгівлі людьми, проституції та порнографії; забезпечення реального доступу до соціальних послуг дітей — шукачів притулку та дітей-біженців. Це звернення було направлено Президентові України, Голові Верховної Ради України та Прем’єр-міністрові України для якнайшвидшого розв’язання порушених у ньому проблем охорони дитинства. Уповноваженого поінформовано про заходи, що вживаються для розв’язання цих проблем.

Уповноважений з прав людини вважає за необхідне розширювати міжнародну співпрацю щодо захисту прав дітей. Виступаючи з доповіддю на

Першому Міжнародному конгресі з прав дитини, який відбувся у 2003 р. у м.Порламар (Венесуела), *Омбудсман України запропонувала забезпечити право дітей на індивідуальні петиції про порушення їхніх прав, наголосивши, що світ має стати справедливішим до дітей.* Практичного наповнення ця пропозиція набула у проекті Факультативного протоколу до Конвенції ООН про права дитини щодо процедури індивідуальних звернень, який поданий у вересні 2010 р. на розгляд 15-ї сесії Ради ООН з прав людини. Омбудсман України сподівається, що проект буде узгоджено і прийнято у 2011 р.

Уповноважений підтримує зв'язки з омбудсманами багатьох країн у питаннях реалізації прав дітей. Зокрема, проблеми захисту прав дітей порушувалися українським Омбудсманом і під час зустрічей з омбудсманами Аргентини (2003 р.), Греції (2006 р.), Португалії (2007 р.), Швеції (2009 р.), Іспанії (2010 р.) та інших країн, де перебуває багато українських трудових мігрантів.

Представники Уповноваженого з прав людини (дитячі омбудсмани) брали участь у міжнародній зустрічі щодо надання допомоги дітям у навчальних закладах, яка у 2006 р. відбулася за підтримки дитячого омбудсмана Литви. Питання пошуку спільних шляхів розв'язання дитячих проблем розглядалося під час зустрічі з Головою Європейської мережі уповноважених з прав дитини Джоржем Москосом.

У 2008 р. у рамках робочого візиту делегації Уповноваженого з прав людини до Азербайджану був презентований досвід соціальної підтримки сімей з дітьми та український досвід роботи дитячих омбудсманів.

Проблеми захисту прав дитини були також предметом обговорення під час спільних семінарів, які проводили у жовтні–листопаді 2009 р. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини та Речник громадянських прав Республіки Польща в рамках відповідної програми ЄС.

Уповноважений з прав людини як конституційний контрольний орган за додержанням прав людини використовує всі можливості у межах своєї компетенції щодо захисту прав українських дітей.

Уповноважений підтримує необхідність доступу дітей до усіх форм представництва, створення можливості контролю дітьми щодо забезпечення їхніх прав та інтересів, заохочення державних органів та громадськості враховувати думку дітей, усвідомлення дітьми і дорослими прав дитини.

Порушуючи найбільші питання охорони дитинства, Уповноважений намагається привернути увагу до них усього суспільства, об'єднати зусилля органів влади, місцевого самоврядування, громадськості для формування середовища, в якому почувалася б щасливою кожна українська дитина.

III. ЗАХИСТ ГРОМАДЯНСЬКИХ ТА ОСОБИСТИХ ПРАВ ДІТЕЙ

3.1. Право дитини на життя

Діти – майбутнє держави, але передусім – її сьогодення. Це особливо важливо усвідомлювати усім гілкам і рівням влади, адже майже п'яту частину населення України становлять діти. За даними Держкомстату, в країні станом на 1 січня 2010 р. постійне дитяче населення віком до 18 років становило 8 081 126 осіб.

Конвенція ООН про права дитини у ст. 6 проголошує, що «кожна дитина має невід'ємне право на життя». Відповідно до ст. 3 Конституції України держава вживає заходів з метою забезпечення права дитини на життя та здоров'я. Урядом прийнято та виконується ряд національних програм, спрямованих на забезпечення фундаментального прав дитини на життя. Лише у 2010 р. порівняно з попередніми роками майже у півтора рази збільшено фінансування вітчизняної охорони здоров'я, у тому числі державних програм, спрямованих на поліпшення здоров'я немовлят, триває робота по створенню мережі ранньої медико-соціальної реабілітації в будинках дитини.

Залежно від динаміки чисельності дитячого населення країни можна зробити висновок про рівень захищеності дітей і стан додержання їхніх прав та законних інтересів. На жаль, протягом усіх років незалежності кількість дітей у країні катастрофічно зменшувалася. На початок 2010 р. дітей було на 5 млн менше порівняно з 1991 р. (*табл. 3.1.1*).

Упродовж 1991–2001 рр. спостерігалось скорочення народжуваності. Проте, вже починаючи з 2002 р., намітилася позитивна тенденція щодо зростання народжуваності в середньому до 10% щороку. Це загальмувало процес скорочення чисельності дітей у країні, однак не припинило його – упродовж 2005–2010 рр. кількість дитячого населення зменшилася майже на 1 млн осіб (*табл. 3.1.2*).

Уповноважений з прав людини змушена констатувати, що демографічна ситуація у країні залишається дуже складною, частка дітей серед загальної чисельності населення продовжує зменшуватися і становила у 2009 р. 17,6% проти 22,3% у 1991 р. Не випадково Україна визнається Організацією Об'єднаних Націй країною з одним з найнижчих природних приростів населення.

Таблиця 3.1.1. Чисельність дітей в Україні (постійне населення)

Роки (станом на 1 січня)	Загальна кількість дітей	Частка дітей серед загальної чисельності населення
1991	13 187 078	22,5
1994	12 802 589	24,9
1997	11 973 707	23,9
2000	10 808 352	22,4
2003	9 690 972	20,4
2004	9 316 248	19,7
2005	8 896 575	19,1
2006	8 801 969	18,8
2007	8 536 066	18,4
2008	8 325 687	18,0
2009	8 186 277	17,7
2010	8 081 126	17,6

* За даними Держкомстату України

Інтегрованим показником, який використовується у світі для визначення ефективності системи охорони здоров'я країни та рівня її соціально-економічного розвитку, є показник смертності дітей віком до 1 року. Проте він в Україні залишається досить високим і з 2002 р. майже не змінювався. У 2009 р. цей показник становив 9,4 на 1000 новонароджених (табл. 3.1.3).

Таблиця 3.1.2. Загальна чисельність народжених у 1991–2009 рр.*

Роки	Загальна чисельність на- роджених, тис. осіб	Роки	Загальна чисельність наро- джених, тис. осіб
1991	630,8	2001	376,5
1992	596,8	2002	390,7
1993	557,4	2003	408,6
1994	521,5	2004	427,3
1995	492,9	2005	426,1
1996	467,2	2006	460,4
1997	442,6	2007	472,7
1998	419,2	2008	510,6
1999	389,2	2009	512,5
2000	385,1		

* За даними Держкомстату України

Таблиця 3.1.3. Смертність дітей до 1 року (на 1000 народжених живими) у 2002–2009 рр.

Роки	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	за 9 місяців 2010
Кількість померлих у віці до 1 року	4024	3883	4000	4241	4433	5188	5049	4802	3454
Смертність немовлят на 1000 новонароджених	10,3	9,6	9,5	10	9,8	11,02	10,36	9,4	9,1

Для порівняння: у Швеції смертність немовлят становить 2,75 на 1000 новонароджених, у Японії – 2,79, у Канаді – 5,04, на Кубі – 5,82.

Найвищий показник малюкової смертності поточного року зафіксовано: у Донецькій – 12,6; у Закарпатській – 10,9; у Кіровоградській – 10,8; у Запорізькій, Івано-Франківській, Луганській – по 10,0.

Структура захворюваності та причин смертності дітей в Україні віком до 1 року надана в таблиці 3.1.4.

Уповноважений з прав людини вважає, що високий рівень малюкової смертності у більшості регіонів та загалом у країні свідчить про неналежну медичну допомогу вагітним і новонародженим, низький рівень оснащення пологоводопоміжних стаціонарів, недостатні укомплектованість лікарями-педіатрами та дитячими анестезіологами, впровадження протоколів надання медичної допомоги та сучасних перинатальних технологій.

Україна, приєднавшись до Цілей розвитку тисячоліття, взяла на себе зобов'язання зменшити протягом 1990–2015 рр. смертність дітей віком до 5 років на дві третини. У Національній доповіді 2010 р. щодо досягнення взятих зобов'язань зазначається позитивна динаміка щодо зменшення рівня смертності дітей зазначеного віку з 16,0 у 1991 р. до 9,4 у 2009 р.

На переконання Омбудсмана, серед основних причин катастрофічно високого рівня дитячої смертності в Україні є такі, яким можна запобігти. Для цього насамперед потрібно поліпшити стан репродуктивного здоров'я жінки та якість надання медичної допомоги новонародженим, зокрема діагностику та лікування хвороб, забезпечити лікарні підготовленими фахівцями, сучасним обладнанням.

Якість надання медичної допомоги вагітним, породіллям та новонародженим є, на думку Уповноваженого з прав людини, однією з найбільш чітких проблем у сфері забезпечення права дитини на охорону здоров'я в країні. Це підтверджується й численними зверненнями до Уповноваженого. Зокрема, Уповноваженим з прав людини відкрито провадження за

Таблиця 3.1.4. Структура захворюваності та смертності дітей віком до 1 року (%)

Найменування класів хвороб	Захворюваність ¹			Смертність ²		
	2007	2008	2009	2007	2008	2009
Усього	100	100	100	100	100	100
У тому числі:						
Деякі інфекційні та паразитарні хвороби	2,41	2,36	3,85	3,70	3,35	2,6
Новоутворення	0,77	0,79	-	1,02	1,07	1,11
Хвороби крові та кровотворних органів	6,51	6,24	5,5	1,00	0,57	-
Хвороби ендокринної системи	4,17	3,99	-	0,89	0,83	1,36
Розлади психіки та поведінки	0,00	0,00	-	-	-	-
Хвороби нервової системи	5,01	5,21	-	3,24	2,46	2,82
Хвороби ока та придаткового апарату	3,34	3,54	-	-	-	-
Хвороби вуха та сосковидного відростка	1,92	1,92	-	-	-	-
Хвороби системи кровообігу	0,32	0,36	-	1,15	1,39	1,5
Хвороби органів дихання	50,14	50,07	52,6	3,53	2,97	2,79
Хвороби органів травлення	3,75	3,86	-	0,62	0,67	0,5
Хвороби шкіри та підшкірної клітковини	4,38	4,74	-	0,08	0,04	-
Хвороби кістково-м'язової системи	0,37	0,35	-	0,02	-	-
Хвороби сечостатевої системи	1,25	1,23	-	0,08	0,02	-
Окремі стани, що виникають у перинатальному періоді	12,03	11,54	10,5	48,32	51,97	52,9
Уроджені аномалії, деформації та хромосомні порушення	2,77	2,86	-	25,65	24,60	24
Симптоми, ознаки та неточно визначені стани	0,44	0,48	-	4,32	3,86	-
Травми, отруєння та нещасні випадки	0,43	0,45	-	6,38	6,20	6,22

¹ За даними Міністерства охорони здоров'я України

² За даними Держкомстату

зверненням мешканця с.Хороцеве Верховинського району Івано-Франківської області І.Маковійчука щодо захисту права на належне службове розслідування факту халатного ставлення медичних працівників Путивльської центральної районної лікарні до своїх професійних обов'язків, що призвело до тяжких наслідків – смерті матері та дитини.

З метою захисту порушеного права Уповноважений звернулася з відповідним листом до керівництва Міністерства охорони здоров'я України, яке поінформувало про наявність недоліків щодо ведення хворої в стаціонарі, а також про те, що, за результатами проведення службового розслідування випадку смерті дружини та дитини заявника, районного акушера-гінеколога, завідувача пологового відділення Путивльської ЦРЛ звільнено з займаної посади, лікарів-анестезіологів направлено на стажування до пологових будинків м.Чернівців.

Інший приклад. До Уповноваженого з прав людини звернулася *громадянка О. (мешкає в Богодухівському районі Харківської області)* з проханням сприяти притягненню до відповідальності винних у смерті її новонародженої дитини. З метою призначення службового розслідування дій медичного персоналу Уповноважений звернувся до керівництва Міністерства охорони здоров'я України, яке поінформувало, зокрема, про таке: “...За висновками комісії, мала місце недостатня санітарно-просвітницька робота жіночої консультації Богодухівської ЦРЛ щодо необхідності ранньої явки вагітних жінок для постановки на облік з метою своєчасного обстеження та профілактики вроджених вад розвитку. Смерть дитини зумовлена тяжкою вродженою патологією центральної нервової системи, перебіг якої ускладнився перинатальним гіпоксично-ішемічним ураженням ЦНС та синдромом поліорганної недостатності”.

Чергове провадження Уповноваженого з прав людини було відкрито за зверненням *громадянки Д. з Михайлівського району Запорізької області* щодо захисту права на належне службове розслідування факту халатного ставлення медичних працівників Михайлівської центральної районної лікарні до своїх професійних обов'язків, що призвело до тяжких наслідків — смерті дитини.

З метою захисту права на належне службове розслідування факту халатного ставлення медичних працівників цієї лікарні до своїх професійних обов'язків Уповноважений негайно звернувся до Міністерства охорони здоров'я України та Генеральної прокуратури України. Прокуратурою Михайлівського району 12 травня 2009 р. порушено дисциплінарне провадження щодо лікаря-гінеколога П., за результатами якого його притягнуто до дисциплінарної відповідальності. 8 липня 2009 р. прокуратурою порушено кримінальну справу за ознаками злочину, передбаченого ч.2 ст.140 Кримінального кодексу України, яка направлена за підслідністю для проведення досудового слідства до Михайлівського районного відділу міліції.

Уповноважений з прав людини змушена констатувати, що такі трагічні випадки, на жаль, непоодинокі. Всі факти надання неякісних медичних послуг, що призвели до трагічних наслідків, мають знаходити об'єктивну та адекватну оцінку керівництва системи охорони здоров'я, а також правоохоронних органів.

Однією з головних небезпек, що загрожують здоров'ю дітей, є травми. На жаль, діти не завжди знають, як правильно реагувати на небезпечні ситуації. Вживаючи заходів, спрямованих на забезпечення безпеки цієї уразливої категорії, держава повинна враховувати ці особливі обставини. Інакше це ущемлятиме основні права дітей на безпеку і повноцінне та продуктивне життя, передбачені Конвенцією ООН про права дитини.

У Всесвітній доповіді щодо профілактики дитячого травматизму, яку оприлюднила у 2008 р. Всесвітня організація охорони здоров'я спільно

з Дитячим фондом ООН, наводяться такі сумні дані: щодня у світі в результаті нещасних випадків гине 2270 дітей, за рік — це 830 тис. дитячих смертей. Ще декілька десятків мільйонів дітей потрапляють до лікарень з травмами різного ступеня тяжкості. Тому в доповіді проблема профілактики дитячого травматизму визначена як пріоритетна.

За даними Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи, побутовий травматизм є основним чинником смерті дітей від зовнішніх причин. У 2009 р. у результаті нещасних випадків загинули 1094 дитини віком до 14 років, тисячі потрапили на лікарняне ліжко або у відділення невідкладної допомоги, дехто на все життя залишився інвалідом.

Травматична смертність серед хлопчиків, особливо віком 5—14 років, як свідчить моніторинг Уповноваженого, удвічі вища, ніж серед дівчаток. Хлопчики віком до 9 років частіше гинуть від випадкових утоплень та транспортних нещасних випадків, а у 10—14 років до згаданих причин додаються ще й самоушкодження. Хлопчики цього віку стають жертвами транспортних нещасних випадків у 1,4 раза частіше, ніж дівчатка, і удвічі частіше вдаються до самоушкоджень.

Найтяжчі травми, як правило, припадають на підлітковий вік. У структурі підліткового травматизму найбільший відсоток — близько 90% — становить побутовий та вуличний травматизм. Темпи зростання вуличного травматизму — на 55,4% за останні чотири роки та дорожньо-транспортного — на 44,3% є також найвищими серед усіх видів травматизму.

На переконання Уповноваженого, *існує прямий зв'язок між бідністю, нерівністю і травматизмом*. Невипадково Дитячий фонд ООН наголошує, що бідність погіршує життя дітей і дедалі більш негативно впливає на їхнє майбутнє.

Діти, що мешкають у сільській місцевості, значно більше ризикують постраждати від нещасних випадків на воді, від пожеж, отруєння пестицидами тощо. Загалом смертність сільських дітей віком до 14 років від зовнішніх чинників за останні 10 років є майже удвічі вищою порівняно з їхніми міськими однолітками.

Омбудсман постійно привертає увагу до жахливих фактів загибелі дітей від пожеж. За даними Міністерства України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи, за останні п'ять років у пожежах загинули 542 дитини. Найчастіше пожежі виникають через необережне поводження і пустощі з вогнем, порушення правил обладнання та експлуатації електроприладів і пічного опалення. Дитячі розваги з вогнем стали причиною пожеж. Так: 2004 р. — у 1710 випадках, 2005 р. — 1769, 2006 р. — 1299, 2007 р. — 1324, 2008 р. — 1015, 2009 р. — у 896 випадках.

Тобто простежується тенденція до зменшення кількості надзвичайних ситуацій, пов'язаних із пожежами та вибухами. Але це не може бути підставою для того, щоби заспокоюватись.

Так, 2 січня 2009 р. у полум'ї загинули троє малолітніх дітей сім'ї Самойдюк з *с.Корошино на Житомирщині*. Їхня матір, зачинивши вхідні двері будинку на замок, пішла на новорічне святкування. Пожежа забрала життя малолітніх Іллі, Анастасії та Владислава, старшому з яких було лише чотири рочки. Так звану матір, яка повернулася у стані алкогольного сп'яніння уже після загибелі дітей, засуджено до трьох років позбавлення волі. Проте вина лягає і на тих посадових осіб сільської ради, які до трагічного випадку ніяк не реагували та те, що матір часто буває напідпитку, а діти залишаються без нагляду, сім'я навіть не перебувала на обліку служби у справах дітей.

У вересні 2009 р. у *с.Дубно Рокитнівського району Рівненської області* загинули під час пожежі четверо дітей віком від 2 до 6 років. У *с.Шкарбінка Любашівського району Одеської області* на сіносовищі через пустощі з вогнем виникла пожежа, у якій загинуло двоє діток. У липні 2009 р. у *с.Подвірівка Кельменецького району Чернівецької області*, у приватному житловому будинку внаслідок необережного поводження з вогнем виникла пожежа, у якій загинули двоє малолітніх дітей. У січні 2010 р. на Харківщині загинуло від пожежі троє малолітніх дітей віком від 3 до 7 років, яких батьки залишили у зачиненому будинку. На жаль, на цьому трагічний список не закінчується.

Уповноважений з прав людини занепокоєна такою ситуацією і наголошує, що основна її причина — недостатній догляд батьків за дітьми. Тому потрібно законодавчо посилити відповідальність батьків, а також місцевих органів влади за створення належних умов для дошкільного виховання та позашкільної зайнятості дітей.

Привертаючи увагу до відповідальності батьків, які залишають своїх дітей без догляду, треба належно поцінювати вчинки дітей, котрі, опинившись в екстремальних умовах, врятували не лише себе, а й інших дітей, і навіть дорослих.

Найвищою нагородою Уповноваженого з прав людини — відзнакою “За мужність” за героїчний вчинок нагороджено *Настю Овчар*. П'ятирічна дівчинка з *с.Воронцівки Харківської області*, не думаючи про своє життя, винесла з палаючого будинку дворічну сестричку Люду. Уповноважений з прав людини взяла безпосередню участь в організації порятунку маленької героїні, яка отримала 85% опіків поверхні тіла. За 36 годин, протягом яких ще можна було боротись за життя дитини, разом з українським меценатом Сергієм Самборським було визначено клініку “Шрайнерс” у м.Бостоні США, керівництво якої дало згоду на негайне безкоштовне оперування дитини. Президент України, до якого звернулася Омбудсман з проханням про виділення спеціального літака, допоміг вирішити це питання.

Після повернення з лікування Настя з допомогою Омбудсмана була влаштована на навчання у дошкільний навчально-виховний комплекс “Домінанта” — суспільно-гуманітарну гімназію столиці. 1 вересня 2009 р. Настя повела до першого класу врятовану сестричку, яка у всьому рівняється на старшу сестру. За рахунок безкорисливої допомоги простих громадян України для цієї сім’ї придбано трикімнатну квартиру у м.Києві.

Не може не викликати стурбованості смертність дітей під час навчального процесу. У 2008 р. Уповноваженим з прав людини здійснювалося провадження за трагічними фактами загибелі дітей у школах Запоріжжя, Житомира, Луцька, Чернівецької області та інших регіонів.

За його результатами для недопущення у подальшому таких трагедій у жовтні 2008 р. Уповноваженим внесено *подання Прем’єр-міністрові України “Про захист прав дітей на безпеку і належне виховання в загальноосвітніх закладах України”*. У ньому міститься низка пропозицій, зокрема, щодо проведення детального медичного огляду учнів загальноосвітніх шкіл на початку кожного року; запровадження в обласних та міських управліннях освіти і науки посади інженера з питань безпеки, а в кожній школі — посад медичного працівника, практичного психолога та соціального педагога. Пропозиції Омбудсмана були враховані при затвердженні Кабінетом Міністрів України Комплексного плану заходів з розвитку освіти в Україні на період до 2011 року. Це сприяло посиленню захисту прав українських дітей на безпеку та належне виховання у навчальних закладах.

У країні залишається значною кількістю померлих дітей від навмисних самоушкоджень, включаючи самогубства: у 2005 р. було 196 таких дітей, у 2006 р. — 148, у 2007 р. — 182, у 2008 р. — 166, у 2009 — 168.

Уповноважений з прав людини вважає, що держава зобов’язана захищати дітей, створюючи для цього умови, що максимально гарантували б безпеку їхнього життя й здоров’я. Усі програми у галузі охорони здоров’я дітей повинні обов’язково включати профілактику дитячого травматизму і боротьбу з ним. Треба також запровадити спеціальні навчальні програми, а також теле- і радіопрограми з питань безпеки життя. Усі ці заходи мають бути об’єднані в єдину систему профілактики дитячого травматизму.

3.2. Роль сім’ї, суспільства та держави в недопущенні бездоглядності, безпритульності та насильства щодо дітей

Сім’я є природним середовищем для фізичного, психічного, соціального і духовного розвитку дитини, її матеріального забезпечення й несе відповідальність за створення належних умов для цього. Відповідно до положень преамбули Конвенції ООН про права дитини сім’я має надати необхідний захист і сприяння дитині.

Україна послідовно приєднується до міжнародних договорів, пов'язаних зі здійсненням батьківських прав і виконанням обов'язків як матеріального, так і нематеріального характеру.

Це передусім *Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей*, якою встановлений обсяг повноважень державних органів стосовно заходів захисту дитини, які є необхідними у конкретному випадку. Після ратифікації Верховною Радою України 20 вересня 2006 р. *Конвенції про контакт з дітьми* стало можливим застосовувати загальні принципи щодо контакту між дітьми та їхніми батьками, а також іншими особами, що мають сімейні зв'язки з дітьми. З 19 жовтня 2006 р. для України набула також чинності *Конвенція про стягнення аліментів за кордоном*, з 1 серпня 2008 р. — *Конвенція про визнання і виконання рішень стосовно зобов'язань про утримання*, якими надані можливість визнавати та виконувати в інших країнах судові рішення про стягнення аліментів, винесені в Україні. Ратифікована та набула чинності з 1 листопада 2008 р. й *Європейська конвенція про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми 1980 р.*, що надає можливість запровадити заходи, пов'язані з піклуванням про дитину.

Ратифікація зазначених конвенцій та внесення відповідних змін до національного законодавства спрямовані на підтримку сім'ї, посилення уваги держави до проблем виховання та утримання дітей у сімейному середовищі, удосконалення механізму контролю за дотриманням чинного законодавства у сфері охорони дитинства відповідно до міжнародних стандартів.

Так, відповідно до Сімейного кодексу України кожна дитина має право на проживання в сім'ї разом з батьками, предметом основної турботи та основним обов'язком яких є забезпечення інтересів своєї дитини. Згідно зі ст.13 Закону України *“Про охорону дитинства”* батьки зобов'язані забезпечувати виховання дитини, яке спрямовується на розвиток її особистості, поваги до прав і свобод людини і громадянина, мови, національних історичних і культурних цінностей українського та інших народів, підготовку дитини до свідомого життя у суспільстві в дусі взаєморозуміння, миру, милосердя, забезпечення рівноправності усіх членів суспільства, злагоди та дружби між народами, етнічними, національними, релігійними групами.

Сім'я є інтегральним показником суспільного розвитку, який відображає моральний стан суспільства. Від неї залежить виховання наступних поколінь, що є передумовою розвитку та процвітання держави. Адже саме в сім'ї під керівництвом та з допомогою батьків дитина пізнає навколишній світ у всіх його складнощах і багатогранних виявах.

За даними Держкомстату України, кількість домогосподарств країни в 2010 р. становить 17 050 тис., з яких тільки 18,5% — домогосподарства з дітьми до 18 років. У складі таких домогосподарств: дітей дошкільного віку — 7,5%, віком 7–13 років — 6,6%, підлітків 14–17 років — 4,8%. Серед регіонів найбільша частка домогосподарств, які мають дітей до 18 років, — у Закарпатській, Чернівецькій, Волинській, Рівненській, Івано-Франківській, Тернопільській та Львівській областях.

Проте соціально-економічні негаразди спричиняють і посилюють кризу інституту сім'ї. У 1367,6 тис. родин в Україні діти не мають одного чи обох батьків. У 2009 р. народилося поза шлюбом 93,5 тис. дітей, або кожна п'ята дитина.

Уповноважений з прав людини дуже стурбована проблемами неблагополучних сімей. За даними Міністерства внутрішніх справ України, у I півріччі 2010 р. понад 19 тис. осіб притягнуто до відповідальності за злісне ухиляння від виховання дітей.

За рішенням судів щороку з сімей вилучаються 8–11 тис. дітей (табл. 3.2.1). На жаль, як свідчить моніторинг Омбудсмана, мають місце непоодинокі випадки, коли діти вилучаються з неблагополучних сімей несвоєчасно.

У с.Рясне Машівського району Полтавської області у квітні 2010 р. покінчив життя самогубством неповнолітній Ю. Провадженням Уповноваженого з прав людини, з виїздом на місце фахівців Секретаріату Уповноваженого, встановлено, що саме через неналежне виконання обов'язків місцевими органами та службами своєчасно ненадана допомога хлопцеві, батьки якого пиячили, до того ж мати лікувалася у психіатричній лікарні. Дитина намагалася вирватися з цього середовища, переїхати до рідної сестри до м.Полтави, однак через неможливість вирішити питання реєстрації за місцем проживання та влаштуватися на навчання змушена була повернутися додому. Не витримавши знущань, хлопчик залишив передсмертну записку: *“Так жити не можу”*.

Уповноважений переконана, що якщо перебування дитини в сім'ї становить небезпеку для її життя, здоров'я і морального виховання, органи опіки та піклування мають реагувати негайно, застосовуючи заходи аж до відібрання дитини у батьків і влаштування у відповідні заклади, де її права

Таблиця 3.2.1. Кількість дітей, відібраних у батьків протягом року

	2005	2006	2007	2008	2009
Кількість дітей, вилучених із сім'ї у зв'язку із позбавленням батьків їх батьківських прав	8565	9047	10 751	9420	7939
Кількість дітей, відібраних у батьків без позбавлення їх батьківських прав	1272	1078	1129	1133	770

*За даними Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту

будуть забезпечені повною мірою. Однак прийняття таких рішень має бути виваженим та відповідати вимогам чинного законодавства.

Відповідно до ст.164 Сімейного кодексу України у разі невиконання своїх обов'язків, експлуатації дітей та з ряду інших причин батьки можуть бути позбавлені батьківських прав. У 2008–2009 рр. порівняно з попередніми двома роками дещо зменшилася кількість справ, у яких судами першої інстанції винесені рішення про задоволення позову щодо позбавлення батьківських прав, однак їх чисельність залишається досить значною (табл. 3.2.2).

Таким є приклад реагування на злісне невиконання батьківських обов'язків громадянкою А. з м.Харкова, про що йшлося в повідомленні інформгентства “МОСТХарьков” 15 липня 2009 р. У процесі провадження, відкритого Уповноваженим за власною ініціативою, встановлено, що упродовж року п'ятирічна дівчинка та дворічний хлопчик не виходили на вулицю, були виснажені від голоду, відставали у фізичному та психічному розвитку. Сусіди, не витримавши криків голодних дітей, викликали міліцію. Діти негайно були направлені на лікування до міської лікарні №24. Стосовно матері порушена кримінальна справа за фактом злісного невиконання обов'язків по догляду за дитиною, що спричинило тяжкі наслідки, за ст.166 Кримінального кодексу України, обвинувальний висновок по ній направлений до суду. Кримінальна справа та цивільний позов прокуратури про позбавлення її батьківських прав нині перебуває на розгляді Жовтневого районного суду м.Харкова.

Водночас Уповноважений з прав людини вважає, що при позбавленні батьківських прав треба підходити виважено і в найкращих інтересах дитини. Саме на це звернув увагу *Європейський суд з прав людини у рішенні у справі “Савіни проти України” від 18 грудня 2008 р.* Усіма інстанціями

Таблиця 3.2.2. Розгляд судами першої інстанції справ про позбавлення батьківських прав*

	2000	2005	2006	2007	2008	2009
Залишок не розглянутих справ на початок року	787	1526	2356	2713	2916	3068
Надійшло справ за рік	6542	15 411	18 326	19 651	18 017	15 885
Розглянуто справ з ухваленням рішення	5688	13 287	16 254	17 587	15 864	14 101
з них із задоволенням позову	5403	12 774	14 834	16 262	14 424	12 899

*За даними Державної судової адміністрації

судів України подружжя Савіних позбавлене батьківських прав стосовно кількох з семи їхніх неповнолітніх дітей. Батьки є сліпими від народження і тому було визнано, що вони “неспроможні забезпечувати дітей належним харчуванням, одягом, підтримувати належні санітарні умови, належним чином дбати про здоров’я дітей, а також забезпечувати їхню соціальну адаптацію”. Євросуд, визнаючи такі мотиви при прийнятті зазначеного рішення органами державної влади доречними, але вважає їх не адекватними і *“не достатніми для виправдання такого серйозного втручання в сімейне життя заявників”*.

Встановлені Європейським судом принципи передбачають, що *“поміщення дитини в середовище, більш сприятливе для її виховання, не виправдовує примусового відібрання її від батьків”*. Тому було визнано, що при позбавленні батьківських прав подружжя Савіних було порушено ст.8 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (право на повагу до приватного і сімейного життя).

Омбудсман України переконана, що ігнорування судовою практикою при розгляді справ про позбавлення батьківських прав цього рішення Європейського суду призводить до того, що в окремих випадках діти невинувато стають соціальними сиротами. Завдання держави — захистити і підтримати сім’ю, а не позбавляти дитину права на виховання у родинному середовищі, навіть за складних життєвих обставин.

Протягом тривалого часу Україна не може розв’язати проблему дитячої безпритульності та бездоглядності. На жаль, вулиця стає домівкою для тисяч дітей, права яких не можуть забезпечити дорослі.

На сьогодні немає зведених офіційних відомостей про загальну кількість дітей та молоді, котрі живуть та працюють на вулицях. За різними оцінками, їх — від 40 тис. до 300 тис. осіб. Якщо до прийняття Державної програми подолання бездоглядності та безпритульності у 2005 р. називалася цифра 150 тис. безпритульних дітей, то нині державні органи оперують лише даними про вилучених з вулиці дітей, хоча одну і ту ж дитину можна вилучати кілька разів. Так, у 2001 р. з вулиці вдалося вилучити 58 тис. дітей, у 2005 р. — 42 тис., у 2006 р. — 38 тис., у 2007 р. — 37 тис., у 2008 р. — 31 тис., у 2009 р. — 23 тис.

Організація роботи з такими дітьми, запобігання поширенню безпритульності й бездоглядності регулюється низкою законів України, зокрема, *Сімейним кодексом України*, законами *“Про соціальну роботу з сім’ями, дітьми та молоддю”*, *“Про охорону дитинства”*, *“Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування”*, *“Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей”*.

З метою подолання дитячої безпритульності та бездоглядності, запобігання соціальному сирітству, створення умов для всебічного розвитку

та виховання дітей реалізується згадана *Державна програма подолання дитячої безпритульності та бездоглядності на 2006–2010 роки*.

В Україні створена й мережа закладів соціального захисту дітей Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, до якої станом на 2009 р. належали: притулки для дітей – 70, центри соціально-психологічної реабілітації дітей – 30, у яких перебувало близько 18 тис. дітей.

Дедалі більшу допомогу безпритульним та бездоглядним дітям надають заклади соціального захисту, створені громадськими та релігійними організаціями, яких нині налічується вже понад 70.

Уповноваженим здійснюється моніторинг за дотриманням прав дітей, які виховуються у таких закладах. Зокрема, працівники Секретаріату Уповноваженого вивчали умови перебування дітей в Оріхівському Запорізької області, Київському міському притулках для дітей тощо.

Водночас слід наголосити, що ***система державних закладів утримання та надання соціально-психологічної допомоги нездатна власними силами подолати причини безпритульності та бездоглядності***, у ній, зокрема, бракує фахівців, таких як реабілітологи, юристи. За висновком Рахункової палати України, Міністерством України у справах сім'ї, молоді та спорту впродовж 2006–2010 рр. не забезпечено належної організації виконання заходів з подолання безпритульності та бездоглядності, унаслідок чого й досі відсутній Єдиний електронний банк даних, не створено оптимальної мережі закладів для таких дітей, не запроваджено моніторингу розв'язання їхніх проблем.

Дуже важливим є забезпечення можливості безпритульним та бездоглядним дітям отримати своєчасну інформацію про те, де їм може бути надана необхідна допомога. Нині існують довідкові телефони на місцевому рівні, через які, однак, не можна забезпечити розв'язання усіх проблем, що виникають у дитини.

На думку Уповноваженого з прав дитини, має бути створена єдина загальнодержавна “гаряча лінія” або “телефон довіри”, доступ до яких був би безплатним з усіх куточків країни. Номер повинен бути простим, тризначним, як і інші довідкові номери. А інформація про роботу такої лінії має бути максимально доступною для всіх дітей.

Сучасним глобальним викликом стає проблема насильства, насамперед щодо дітей.

Виконавчим директором Дитячого фонду ООН Енн Венеман у представленій у жовтні 2009 р. у м.Токіо доповіді ЮНІСЕФ “Прогрес в інтересах дітей: успіхи, досягнуті у справі захисту дітей” зазначалося, що, попри прогрес, “*досягнутий у справі зменшення кількості випадків порушення прав дітей, поки що не маємо повної інформації про справжні масштаби жорстокого поводження з дітьми. Насильство і експлуатація, як і раніше, є страшною реальністю в житті багатьох дітей у різних країнах світу*”.

Викликають занепокоєння насамперед масштаби домашнього насильства.

Моніторинг Уповноваженого засвідчує, що останнім часом сім'я не може забезпечити повноцінного виконання таких своїх функцій, як створити дітям безпечні умови та захистити їх від насильства.

У I півріччі 2010 р. на профілактичному обліку в органах внутрішніх справ перебували 70 473 особи, які вчинили насильство в сім'ї (табл. 3.2.3). За даними Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, за цей період надійшло 53 785 звернень щодо насильства в сім'ї.

У провадженні Уповноваженого з прав людини перебувала справа щодо захисту прав сільської дівчинки В. з **Кам'янка-Бузького району Львівської області**. Її батько чинив насильство, з люттю бив паском, потім знесилена прикував на тривалий час ланцюгом до ліжка. Для захисту дитини – жертви насильства за дорученням Омбудсмана було надіслане звернення до прокуратури Львівської області. 11 жовтня 2007 р. Кам'янка-Бузьким районним судом насильника засуджено до 1 року позбавлення волі, і він був узятий під варту в залі судового засідання. Неповнолітня дитина з метою психологічної реабілітації деякий час проживала у іншому місці разом зі своєю старшою сестрою.

На жаль, українські діти стикаються з насильством у загальноосвітніх школах, де вони найчастіше зазнають жорстокого ставлення ровесників.

За даними дослідження, проведеного у 2009 р. за підтримки Міністерства освіти і науки України, серед форм насильства переважають побиття, образи, приниження, копняки, запотиличники, використання образливих прізвиськ, псування майна, позбавлення їжі та грошей, неприємні дотики до тіла, бойкот тощо.

Усі виявлені у процесі дослідження проблеми мають системний характер, що майже не залежать від територіального чинника, і підтверджують, що школа не тільки відіграє важливу роль у житті дітей як середовище основної соціалізації, а й виступає місцем, де діти найчастіше у своєму житті стикаються з насильством.

Таблиця 3.2.3. Кількість осіб, що перебували на профілактичному обліку органів внутрішніх справ у I півріччі 2010 р.*

Усього перебувало на обліку (I півріччя 2010 р.)	З них:				
	у службі дільничних інспекторів міліції		у кримінальній міліції у справах дітей		
	жінок	чоловіків	дітей	жінок	чоловіків
70 473	6530	57 769	1673	293	916

* За даними Департаменту громадської безпеки МВС України

З метою запобігання проявам жорстокості та насильства у навчальних закладах, а також запровадження механізму аналізу ризиків виникнення всіх форм насильства серед дітей та учнівської молоді Міносвіти виданий відповідний наказ від 1 лютого 2010 р. № 50.

У 2006 р. країну шокував факт насильства над однолітком школярами з **м. Чернівців**, записи з мобільних телефонів яких ставали доступними для перегляду в Інтернеті. На жаль, цей страшний “досвід” набуває поширення.

У березні 2010 р. в одній із **шкіл м. Ужгорода** дівчата побили 13-річну однокласницю. На думку Уповноваженого, найжахливіше те, що активну участь у організації знущання над Танею узяла її колишня “найкраща” подруга, цю бійку знімали на мобільний телефон.

Подібні злочини щодо своїх ровесників вчинялися останнім часом учнями **Закарпатської, Івано-Франківської, Полтавської, Черкаської, Запорізької областей та м. Києва**.

Такі вчинки можна кваліфікувати ще й як кіберхуліганство, що є певною мірою привабливим для підлітків, адже йдеться і про використання сучасних технологій. Тут доречно нагадати про закордонний досвід боротьби із цим брутальним явищем, зокрема, про заборону у Франції зйомок та розповсюдження сцен насильства (за винятком спеціалізованих видань). Порушення цієї норми зумовлює покарання у вигляді позбавлення волі строком на 5 років, або штраф 75 тис. євро. В Італії заборонено користування мобільними телефонами у школах. Очевидно, настав час запровадити відповідні заходи і в Україні.

За результатами своїх проваджень за фактами насильства в дитячому середовищі, Уповноваженим з прав людини у **жовтні 2008 р. направлено подання Прем'єр-міністрові України “Про захист прав дітей на безпеку і належне виховання в загальноосвітніх закладах України”**, в якому порушені питання неналежного стану виховної роботи в загальноосвітніх школах, запропоновано забезпечити належну оплату праці вчителів за виховну роботу.

Водночас Уповноважений змушена привернути увагу до того, що часто педагогічні працівники приховують факти насильства, рятуючи “честь мундира”, або, що ще страшніше, — самі стають кривдниками дітей.

Торік у **Павлівській загальноосвітній школі ім. В.О. Сухомлинського**, колиській української педагогіки, вчитель англійської ударив учня сьомого класу пачкою зошитів. Про цей факт повідомило інформгентство УНІАН, і він одразу був узятий на контроль Уповноваженого, яка звернулася до прокуратури Кіровоградської області. Прокурором Онуфріївського району була порушена кримінальна справа за ч.1 ст. 126 КК України, однак постановою Онуфріївського районного суду від 27 січня 2009 р. вчителя звільнено від кримінальної відповідальності на підставі Закону України “Про амністію”.

Такі випадки мали місце в начальних закладах у м.Києві, Львівської, Харківської та ін. областей.

Уповноважений з прав людини вважає неприпустимим порушення прав дитини особами, які працюють з дітьми, і наполягає на посиленні відповідальності за протиправні дії стосовно дітей, встановленні чіткої регламентації функціональних обов'язків суб'єктів виховного процесу.

Омбудсман переконана, що для подолання насильства над дітьми, дитячої безпритульності та бездоглядності потрібно впроваджувати механізми своєчасного виявлення та реагування на прояви насильства, реалізовувати програми, спрямовані на своєчасне надання допомоги кризовим сім'ям, індивідуальної реабілітаційної та коригувальної допомоги дітям, які виховуються у таких сім'ях. Треба невідкладно запровадити загальнонаціональну доступну телефонну лінію та електронну пошту "довіри", запровадити механізм аналізу ризиків виникнення всіх форм насильства серед дітей. Держава повинна поставити за мету створення середовища, вільного від насильства, передусім завдяки відповідним пропагандистським кампаніям та реалізації навчальних програм.

3.3. Боротьба з торгівлею та сексуальною експлуатацією дітей

Новим викликом для України стало поширення таких ганебних явищ, як торгівля дітьми, залучення їх до проституції та порнографії. Статтями 34 та 35 Конвенції ООН про права дитини встановлені зобов'язання для країн-учасниць щодо захисту дітей від усіх форм сексуальної експлуатації та сексуального розбещення, від викрадень, торгівлі ними чи їх контрабанди з будь-якою метою і в будь-якій формі.

За даними Дитячого фонду ООН, щороку в світі понад 1 млн дітей стають жертвами торгівлі людьми. Експерти Європолу стверджують, що торгівля людьми приносить дохід понад 10 млрд доларів США на рік.

Україна однією із перших у світі розпочала розробляти законодавчі механізми боротьби з цими явищами. У 1998 р. наша країна стала третьою в Європі державою, що запровадила зміни до національного кримінального законодавства, передбачивши кримінальне покарання за торгівлю людьми. При цьому торгівля дітьми у ст. 124-1 Кримінального кодексу України (ред. 1960 р.) визначена кваліфікуючою ознакою, тобто обставиною, яка обтяжує покарання.

У 2003 р. Україною ратифіковано Факультативний протокол до Конвенції ООН про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії. Ця міжнародна угода присвячена боротьбі з цими ганебними явищами.

До створення у 2007 р. Міжвідомчої комісії з питань торгівлі людьми під головуванням міністра України у справах сім'ї, молоді та спорту координацію діяльності державних органів та громадських організацій

у подоланні цього явища здійснювала Національна координаційна рада при Уповноваженому з прав людини.

За безпосередньої участі Омбудсмана розроблені та виконувалися Програма запобігання торгівлі жінками та дітьми (1999 р.) та Комплексна програма протидії торгівлі людьми на 2002–2005 роки (2002 р.). У березні 2007 р. Кабінетом Міністрів України затверджена державна Програма протидії торгівлі людьми на період до 2010 року, якою визначені конкретні заходи з питань запобігання та боротьби з торгівлею людьми, у тому числі дітьми.

Проте, як свідчить моніторинг Уповноваженого з прав людини, злочинність у сфері торгівлі людьми набуває дедалі більшого поширення. Основними причинами потрапляння до тенет торгівців людьми українських дітей є кризовий стан економіки, безробіття, бідність, прогалини у сфері виховання дітей, пропаганда розпусти і насильства в засобах масової інформації, неузгодженість і формалізм у роботі відповідних служб тощо.

За даними МВС України, *з 2003 р. в Україну повернуто і визнано потерпілими від торгівлі людьми 280 дітей (табл. 3.3.1)*. Значна частина їх використовувалася в сексуальній експлуатації. На жаль, відсутня судова статистика про кількість потерпілих дітей від торгівлі людьми, що не дає змоги детальніше дослідити ці процеси.

У 2007 р. Україна вперше звітувала перед Комітетом ООН з прав дитини щодо виконання узятих зобов'язань відповідно до Факультативного протоколу до Конвенції ООН про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії. Уповноважений з прав людини у своїх зауваженнях, надісланих до Комітету, наголошувала на необхідності створення системи превентивних заходів щодо запобігання використанню

Таблиця 3.3.1. Кількість дітей, визнаних жертвами торгівлі людьми, повернутих в Україну*

Рік	Кількість дітей
2003	40
2004	15
2005	39
2006	52
2007	55
2008	37
2009	42
Всього	280

* За даними Департаменту боротьби з кіберзлочинністю та торгівлею людьми, МВС України

дітей у сексуальних злочинах та торгівлі дітьми, а також необхідності захисту жертв цих злочинів.

Під час розгляду 4 червня 2007 р. Комітетом ООН з прав дитини на 45-й сесії першої доповіді України про виконання положень зазначеного Факультативного протоколу представники Уповноваженого з прав людини ознайомили членів Комітету з результатами моніторингу Уповноваженого з прав людини, надали зауваження та пропозиції Уповноваженого з цих питань.

Зокрема, порушувалися питання створення системи реабілітації постраждалих від торгівлі людьми та сексуальної експлуатації.

Вимоги до запровадження спеціальної допомоги жертвам торгівлі дітьми містяться й у Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми, до якої Україна приєдналася у вересні 2010 р. У Спеціальній доповіді Уповноваженого з прав людини “Стан дотримання Україною європейських стандартів з прав і свобод людини”, представленій 22 жовтня 2010 р. у Верховній Раді України, було особливо наголошено на важливості імплементації положень цієї Конвенції у національне законодавство.

У сучасних умовах на проблему торгівлі людьми все більший внесок здійснив розвиток новітніх технологій репродуктивної медицини, поширення анонімного донорства статевих клітин тощо. Наразі відсутність законодавчого регулювання цих процесів дає змогу використовувати такі досягнення у злочинних цілях, зокрема у торгівлі дітьми. Дуже небезпечним злочином стає використання дітей як донорів для трансплантації тканин і органів.

В Україні офіційно надано дозвіл на здійснення трансплантації органів лише п'яти державним та комунальним закладам охорони здоров'я і державним науковим установам. Однак повідомлення з різних джерел дають підстави ставити під сумнів, що тільки вони роблять такі операції.

Кілька кримінальних справ порушено щодо батьків, які намагалися продати своїх дітей з метою вилучення у них органів для трансплантації. Так, до чотирьох років позбавлення волі засуджена жителька Кіровоградської області, яка мала намір продати п'ятирічного сина для трансплантації нирки. Суд був позбавлений можливості призначити більш сувору міру покарання цій матері, оскільки злочин кваліфікований за ст.143 КК України (трансплантація органів), санкція якої значно менша, ніж санкція ст. 149 цього Кодексу. Проте у першій редакції ст.149 (автором першої редакції якої ще у 1998 р. була Омбудсман України) пунктом 3 визначена торгівля людьми з метою вилучення органу або тканини потерпілого як обтяжуюча обставина з санкцією від 8 до 12 років позбавлення волі. У 2006 р. законодавцем (Закон від 12 січня 2006 р. № 3316-IV) змінена редакція ст.149 КК України і така обставина виключена.

Омбудсман вважає за необхідне посилити відповідальність за торгівлю людьми з метою трансплантації органів і тканин потерпілого, внівши відповідні зміни до чинного законодавства.

Торгівля дітьми пов'язана з використанням дітей для примусової праці, про що йтиметься у наступному розділі Доповіді, та сексуальної експлуатації.

З розвитком інформаційно-комунікаційних технологій сексуальна експлуатація та сексуальне розбещення дітей набули загрозливих масштабів, і не тільки в Україні.

За даними Дитячого фонду ООН, близько 2 млн дітей щорічно використовується у “секс-індустрії”, в Інтернеті розміщено понад мільйон фотографій 10–20 тис. дітей, з яких встановлено особи лише кількох сотень. Понад 75% усієї дитячої порнографії розповсюджується саме через Інтернет. Кількість педофілів, постійно підключених до Інтернету, становить близько 750 тис.

Відповідно до Спеціального доповідача ООН з питань торгівлі дітьми, дитячої проституції та дитячої порнографії прибуток від виробництва та розповсюдження порнографічних зображень з дітьми становить від 3 до 20 млрд доларів США щороку.

В Європі педофілія вже досягла масштабів епідемії. Кількість неповнолітніх, залучених до секс-бізнесу у країнах ЄС, коливається від 100 тис. до 250 тис. щорічно. Україна, на жаль, визнана одним із неофіційних центрів виготовлення порнографічної продукції з використанням образу дитини. За оцінками експертів Інтерполу, український ринок дитячої порнографії оцінюється в 100 млн доларів на рік.

В Україні *немає статистичних даних щодо дітей, які стали жертвами сексуальної експлуатації і торгівлі людьми, зокрема, щодо статі, віку, місцезнаходження дітей*. Уповноважений з прав людини вважає, що такий облік має бути терміново запроваджено.

За ввезення, виготовлення, збут і розповсюдження предметів порнографічного характеру ст. 301 Кримінального кодексу України передбачено покарання у вигляді штрафу до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років, з конфіскацією порнографічних предметів та засобів їх виготовлення і розповсюдження.

За вчинення цих злочинів у 2005 р. засуджено 130 осіб, у 2006 р. – 191, у 2007 р. – 321, 2008 р. – 311, у 2009 р. – 371.

Водночас у чинному законодавстві не встановлена відповідальність за володіння порнографічною продукцією з використанням дитячих образів за допомогою комп'ютерних систем для себе чи іншої особи, як того вимагає ст. 9 ратифікованої Україною ще у 2005 р. Конвенції Ради Європи про кіберзлочинність.

Закони різних країн передбачають відповідальність за виготовлення, поширення і навіть користування дитячою порнографією. Покарання за виготовлення й поширення дитячого порно в різних країнах – від 10 років позбавлення волі до довічного ув'язнення. У США, наприклад, за поширення дитячої порнографії у мережі Інтернет відповідальність несе провайдер. У Канаді й деяких європейських країнах відстежують і карають споживачів, термін ув'язнення – від півроку до п'яти років. У Таїланді виготовлювачів жорсткого дитячого порно було засуджено до страти.

У жовтні 2009 р. Омбудсман України на Міжнародній конференції “Гідність, розвиток та діалог” з нагоди 20-ї річниці прийняття ООН Конвенції про права дитини *запропонувала країнам-учасникам імплементувати до своїх національних законодавств положення про кримінальну відповідальність клієнтів сексуальних послуг, як це вже зроблено, зокрема, у Швеції і Норвегії. Омбудсман переконана: аналогічно треба встановити кримінальну відповідальність клієнтів за користування в Інтернеті порнографією з використанням образів дітей, що є прямим шляхом до злочинів педофільії і часто тісно з ними пов'язане.*

Також Уповноважений вважає, що слід невідкладно внести зміни до кримінального законодавства України, зокрема, криміналізувати користування продукцією з використання дитячих образів у виготовленні порнографічної та еротичної продукції, а також запровадити кримінальну відповідальність за користування та володіння зазначеною продукцією, так званий грумінг – входження в довіру в Інтернеті до дитини з метою схилення її до якого-небудь брутального поводження, у тому числі сексуального задоволення дорослої людини.

Не може не викликати стурбованості те, що, за оцінками високих експертів ООН, Україна “з відміною віз для туристів з більшості західних країн все більше стає одним з основних напрямів для секс-туризму” і “у цій діяльності експлуатуються і неповнолітні”.

Так, на контролі Уповноваженого з прав людини перебувала справа щодо захисту прав дітей, постраждалих від дій швейцарського педофіла Ханса Бірхера, який, подорожуючи Україною, задовольняв свої сексуальні потреби неприродним шляхом. Жертвами старця з м.Цюриха за невеликі подарунки або оплату ставали малолітні діти з незаможних сільських родин. З метою захисту їхніх прав Омбудсман звернулася до слідчого управління МВС України в Житомирській області, яке здійснювало розслідування у цій справі. П'ятьом потерпілим у цій справі призначено законних представників. Житомирський районний суд у листопаді 2009 р. виніс швейцарцю обвинувальний вирок за ч.2 ст. 153, ч. 3 ст. 156 КК України – позбавлення волі строком 11 років 6 місяців. Нині засуджений відбуває покарання.

Уповноважений з прав людини переконана також у необхідності запровадження системи недопущення в Україну іноземців, проти яких висувалося обвинувачення, або вони були засуджені за сексуальні злочини.

Українським кримінальним законодавством встановлена відповідальність за злочини проти статеві свободи та статеві недоторканості особи, у тому числі неповнолітніх, — ст. 152, 153, 155, 156 Кримінального кодексу України, а також за злочини, пов'язані з торгівлею людьми і дітьми в тому числі, — ст.149 Кодексу.

За останні п'ять років 2944 особи засуджено за злочини проти життя, здоров'я, статеві недоторканості, вчинених проти неповнолітніх (табл. 3.3.2).

Водночас аналіз Омбудсмана свідчить, що кожна п'ята порушена кримінальна справа, пов'язана з цими злочинами, закривається, а злочинці фактично уникають покарання. На жаль, у багатьох випадках жертви таких злочинів навіть не звертаються до правоохоронців.

Прикро, що від сексуальних злочинів страждають і діти-сироти, які потрапили у сім'ї педофілів. У липні 2009 р. до Уповноваженого звернулася киянка з проханням сприяти притягненню до відповідальності її чоловіка, який розбещував двох неповнолітніх усиновлених дітей. Опе-

Таблиця 3.3.2. Кількість засуджених осіб за злочини проти статеві свободи та статеві недоторканості особи (де потерпілими є малолітні та неповнолітні діти)

Рік	Статті Кримінального кодексу України				
	ст.152 “Зґвалтування”	ст.153 “Насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом”	ст.155 “Статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості”	ст.156 “Розбещення неповнолітніх”	Загалом
	ч.3, 4	ч.2, 3	ч.1, 2	ч.1, 2	
2005	384	190	25	75	674
2006	301	205	36	95	637
2007	286	192	24	79	581
2008	261	157	39	96	553
2009	236	136	29	98	499
Всього	1468	880	153	443	2944

ративно було надіслано звернення до прокурора Дніпровського району м.Києва — з третього разу кримінальну справу за фактом розбещення неповнолітніх зрештою було порушено і передано до слідчого управління ГУ МВС України у м.Києві.

Подобиці цієї справи набули розголосу у пресі, тому Омбудсман звернулася до міжнародних організацій, зокрема представника ЮНІСЕФ в Україні, щодо можливості надання притулку дітям—жертвам насильства за межами України. Були також надіслані відповідні запити міністрів внутрішніх справ України та Генеральному прокуророві України з проханням повідомити, яких заходів вжито для всебічного та об'єктивного розслідування справи, встановлення та притягнення до кримінальної відповідальності всіх осіб, причетних до цього злочину, а також через мляве розслідування — з проханням прийняти справу до провадження Генеральної прокуратури України із залученням СБУ. Нині справа передана до Слідчого управління Генпрокуратури, провадження Уповноваженого з прав людини щодо захисту прав дітей триває.

Як відомо, відбір кандидатів в усиновлювачі здійснюють спеціальні служби Департаменту з усиновлення та захисту прав дитини. Такі служби Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту відповідно до п.104 Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей, затвердженого постановою Кабінету Міністрів від 8 жовтня 2008 р. №905 (норма діяла з 2003 р. і в попередніх редакціях Порядків), зобов'язані щороку протягом перших трьох років перевіряти умови проживання та виховання усиновлених дітей, а в подальшому — один раз на три роки. ***Належне виконання відповідними посадовими особами зазначених норм значною мірою запобігало б таким злочинам.***

Діти, які усиновлені іноземцями, також потерпають від сексуального насильства. Так, 2 серпня 2006 р. Омбудсман України звернулася до Президента України щодо негайного повернення в Україну усиновлених громадянами США кількох українських дітей-сиріт, котрі зазнали в нових родинах насильства та сексуальних знущань. Зокрема, ***ще у 2002–2004 рр. громадянином США Джоном Волтером Крюгером*** усиновлені на Херсонщині три хлопчики 1994, 1995 і 1997 р.н., а вже у грудні 2005 р. Департаментом поліції м.Бейкерсфілда проти нього була порушена кримінальна справа за обвинуваченням у сексуальних домаганнях до цих дітей. Д.Крюгер був засуджений до 75 років позбавлення волі, але випущений під заставу, а діти перебувають у сім'ях, які начебто мають “добру репутацію та співпрацюють із соціальними службами”.

Окрім Уповноваженого з прав людини, справжньої стурбованості за долю цих дітей ніхто з посадовців не виявив. Ніхто не поніс і жодного покарання за передачу українських дітей іноземцеві-педофілу.

Омбудсман переконана, що потрібно ретельніше підходити до підбору усиновителів, не допускати спрощення процедури усиновлення, за що останнім часом виступають й окремі політики та посадовці.

В Україні діти—жертви таких злочинів мають можливість отримати соціально-психологічні послуги лише в Медичному реабілітаційному центрі Представництва МОМ у м. Києві та семи реінтеграційних центрах у регіонах для потерпілих від торгівлі людьми. Єдиний реабілітаційний центр для неповнолітніх жертв сексуальної експлуатації також відкритий у м.Одесі громадським об'єднанням “Віра, Надія, Любов” у лютому 2008 р., однак жодного такого державного спеціалізованого закладу в країні, на жаль, немає.

Уповноважений з прав людини вважає неприпустимим, коли державні органи фактично не беруть участі у наданні допомоги жертвам сексуальних злочинів та торгівлі людьми, і наполягає на створенні системи реабілітації таких дітей.

Якнайкращому забезпеченню прав постраждалих дітей від сексуальних злочинів сприятиме ратифікація Європейської конвенції про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення, яку Україна підписала ще у 2007 р. Зазначений міжнародний акт передбачає максимальне врахування інтересів дитини-жертви та дитини-свідка під час кримінального провадження та судового розгляду, захист їхнього приватного життя, конфіденційності та запобігання публічному поширенню будь-якої інформації, яка могла б призвести до встановлення їхньої особи, з метою захисту дитини від ризику помсти та повторної віктимізації. До того ж Конвенція встановлює високі стандарти захисту дітей, жертв сексуальних злочинів, визначає відповідальність за такі діяння, як організація дитячої проституції та порнографії, участь дитини в порнографічних виставах, виготовлення, розповсюдження та володіння порнографічною продукцією з використанням образів дітей на будь-яких носіях, сексуальні домагання до них. Конвенцією передбачається й ведення обліку інформації про осіб, засуджених за злочини сексуального характеру проти дітей.

11 листопада 2009 р. Уповноваженим з прав людини направлено подання Президентові України В.Ющенку про необхідність ратифікації Європейської конвенції про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення. *Відповідне звернення Уповноваженого направлено й новообраному Президентові України В.Януковичу.*

На думку Уповноваженого з прав людини, поширення торгівлі дітьми, дитячої порнографії, проституції і педофілії є брутальними проявами не-продуманого запровадження у надзвичайно тонку сферу людських стосунків абсолютно цинічних ринкових правил, за якими буквально все розглядається як товар певної вартості. Особливо проявилось це в умовах глобальної фінансово-економічної кризи і породженого нею зростання соціальної нерівності, бідності та злиденності. Для подолання цих ганебних явищ потрібно

змінити ідеологічний зміст реформ і всієї державної політики. Людина, її життя та фізичне і духовне здоров'я мають сприйматися не як товар, а як мета і міра усієї суспільної діяльності.

3.4. Проблеми дітей, які перебувають у конфлікті з законом

Аналіз причин породження дитячої злочинності, який постійно здійснює Уповноважений з прав людини, свідчить, що перманентні економічні та політичні потрясіння, катастрофічне майнове розшарування, життя на межі виживання, втрата духовних орієнтирів, аморальність жорстокого ринку у людських стосунках руйнівним чином впливають на формування молодого покоління. Послаблюється виховна роль сім'ї, втрачається зацікавленість у знаннях і продуктивній праці, зростає невпевненість у завтрашньому дні, поширюються почуття роздратування й агресивності. Діти опиняються перед вибором між позитивним, яке прагне прищепити більшість батьків, педагогів, вихователів, й тим, що бачать довкола себе у житті. Зіткнувшись з такими суперечностями, частина дітей починають знаходити підтримку асоціальним діям у компаніях однолітків.

Наслідком незадовільних умов виховання в сім'ї, бездоглядності та безпритульності дітей, поширення насильства у суспільстві, неналежного виконання професійних обов'язків педагогами, зокрема інтернатних закладів, стає поширення дитячої злочинності.

Серед причин також потрібно виділити й низький рівень правової освіти та виховання, формування на цій основі правового нігілізму – негативного або байдужого ставлення до норм права.

Реалії сучасної школи, зокрема, викладання основ правознавства вчителями історії, формалізм та затеоретизованість призводять до незадовільної правової підготовки дітей. Фактично перші правові знання діти отримують у 15 років, коли починається вивчення курсу “Основи правознавства” у 9-х класах загальноосвітніх шкіл, тому менші діти, як правило, навіть не знають, що відповідно до Кримінального кодексу України кримінальна відповідальність неповнолітніх за окремі види злочинів настає вже з 14 років.

Уповноважений з прав людини переконана, що якісна правова освіта неможлива лише в межах загальнообов'язкового курсу “Основи правознавства”. Процес правової освіти й правового виховання має бути безперервним, починаючи з дитсадка, з продовженням у школі та вищих навчальних закладах. Саме така обізнаність дітей дасть правильні правові орієнтири, знання прав і обов'язків, утримуватиме їх від скоєння правопорушень.

Моніторинг Уповноваженого з прав людини свідчить про поширення у дитячому середовищі наркоманії та алкоголізму, що ставить під загрозу життя та здоров'я дітей, а відтак й майбутнє всієї нації. Водночас у багатьох випадках це призводить до кримінальних наслідків. Кількість

засуджених неповнолітніх, які скоїли злочин у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, зросла з 4,6% у 2004 р. до 6,3% у 2009 р. Майже кожний четвертий з 8555 засуджених неповнолітніх вчинив злочин у стані алкогольного сп'яніння. П'яними підлітками, як правило, вчиняються тяжкі та жорстокі злочини.

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, Україна посідає перше місце серед країн, де явище підліткового алкоголізму набуло загрозливих масштабів — 40% підлітків вживають алкогольні напої принаймні один раз на місяць, 20% — щодня. Абсолютна більшість — 64% — головним мотивом називають бажання мати гарний настрій, а 28% п'ють “за компанію”.

За висновками лікарів, для підлітків 12–13 років 250 г горілки є смертельною дозою. Так, за повідомленням відділу зв'язків з громадськістю ГУ МВС України в Закарпатській області, до однієї з дитячих лікарень потрапила 14-річна школярка, яка отруїлася алкоголем та перебувала у стані алкогольної коми. За життя цієї дівчини лікарі змушені були боротися кілька діб.

Попри законодавчу заборону, продаж алкогольних напоїв неповнолітнім є майже звичайним явищем. 62% опитаних підлітків стверджують, що ніколи не мали проблем з придбанням спиртного в торгових точках.

Уповноважений з прав людини вважає, що в країні мають бути запроваджені системні заходи боротьби з дитячим алкоголізмом і наркоманією. Для цього потрібно розвивати мережу доступних для дітей безплатних позашкільних закладів, що надасть можливість повної зайнятості підлітків. Необхідно збільшити також кількість друкованих засобів та соціальної реклами, спрямованих на дитячу і підліткову аудиторію, з метою інформування про шкоду і незворотні наслідки вживання алкоголю.

Очевидно, має бути посилена й відповідальність за продаж неповнолітнім алкоголю і наркотичних речовин у будь-якому вигляді.

Уповноважений з прав людини стурбована масштабами тиражування й культивування жорстокості та насильства, що породжують віктимну та протиправну поведінку неповнолітніх. Чинним законодавством, зокрема статтями 6 та 28 Закону України “Про телебачення і радіомовлення”, заборонена демонстрація насильства засобами масової інформації, розповсюдження програм зі сценами вбивства та сценами, зверненими до сексуальних інстинктів. Проте ефір продовжує бути перенасиченим фільмами з проявами агресії та насильства, що згубно впливає на психіку неповнолітніх, деформує розуміння ними загальнолюдських цінностей, формуючи викривлену свідомість.

Допомогти дітям подолати жорстокість, на думку Уповноваженого з прав людини, може насамперед родина. У сім'ях, де панують любов і щирість, де батьки не байдужі до виховання своїх дітей та сповідують добро, у дитячій душі просто не буде місця злу.

Водночас залучення ЗМІ до запобігання злочинності серед неповнолітніх також є ефективним засобом, враховуючи їх сучасні масштаби і можливості впливу. При цьому треба охоплювати якомога ширше коло питань: пропаганду здорового способу життя, поваги до загальнолюдських цінностей, підвищення рівня правової культури. Необхідно запровадити цикл теле- та радіопередач з цієї проблеми, переорієнтувати електронні ЗМІ на пропагування кращих зразків національно-культурних і мистецьких здобутків.

На переконання Омбудсмана, це сприятиме подальшому поліпшенню криміногенної ситуації у дитячому середовищі.

За даними Міністерства внутрішніх справ України, за п'ять останніх років кількість злочинів, учинених неповнолітніми, зменшилася більш як удвічі (табл. 3.4.1). Вдалося зупинити й негативну тенденцію так званого омолодження злочинності. З 6478 неповнолітніх у 2004 р. до 2152 осіб у 2009 р. (майже утричі) зменшилася кількість засуджених осіб, які вчинили злочин у віці від 14 до 16 років. За цей же період удвічі — з 3096 до 1197 — скоротилася кількість розглянутих судами справ стосовно неповнолітніх, які вчинили суспільно небезпечні діяння до досягнення віку, з якого настає кримінальна відповідальність (статті 7–3 КПК України).

Питома вага неповнолітніх серед загальної кількості засуджених осіб теж поступово зменшується: у 2004 р. — 10,4%, у 2005 р. — 9,9, у 2006 р. — 8,7, у 2007 р. — 7,3, у 2008 р. — 6,9, у 2009 р. — 5,8%.

Попри зазначені позитивні тенденції, стан дитячої злочинності, характер скоєних неповнолітніми злочинів, не дає підстав для заспокоєння. Україна посідає одне з перших місць серед країн Європи за високим рівнем притягнення неповнолітніх до кримінальної відповідальності.

Таблиця 3.4.1. Статистичні дані про злочинність неповнолітніх*

Роки	Кількість неповнолітніх, які вчинили злочин	Співвідношення до показників попереднього року
2002	31 407	—
2003	32 571	+3,7
2004	30 275	-7,0
2005	25 907	-14,4
2006	19 639	-24,2
2007	18 755	-4,5
2008	13 541	-27,8
2009	12 956	-4,3

* За даними МВС України

Основними видами злочинів залишаються майнові: із загальної кількості засуджених неповнолітніх у 2009 р. 43,9% засуджені за вчинення крадіжок, 26,3% – за вчинення грабежів та розбоїв.

Не можуть не турбувати високі показники скоєння неповнолітніми тяжких та особливо тяжких злочинів. Так, у 2009 р. за вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів засуджено понад 5,7 тис. осіб, або 67,6% усіх засуджених неповнолітніх (табл. 3.4.2).

Занепокоєння викликає кількість умисних убивств, учинених неповнолітніми: щороку в Україні за цей злочин засуджують близько 100 підлітків. Часто неповнолітні вчиняють убивства не тільки з корисливих мотивів, а й “заради розваги”. Здебільшого жертвами вбивць стають

Таблиця 3.4.2. Кількість неповнолітніх, засуджених за скоєння злочинів, за видами злочинів*

	1995	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Усього	16 745	20 016	20 104	21 111	21 806	17 556	13 939	11 170	10 078	8555
Умисні вбивства (та замах)	147	257	223	195	115	109	106	156	109	88
Умисні тяжкі тілесні ушкодження	155	233	203	246	268	253	211	205	200	154
Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо передачі людини	—	—	2	—	1	—	2	1	—	1
Зґвалтування (та замах)	276	106	112	93	87	86	76	68	68	67
Крадіжки	9967	13809	13086	13562	13467	10078	6299	4641	4162	3752
Грабїж	1895	1655	1903	2153	2674	2734	2951	2449	1784	1763
Розбій	594	655	717	700	705	673	740	713	515	484
Шахрайство	57	81	74	77	146	182	232	195	154	105
Злочин проти безпеки руху та експлуатації транспорту	—	—	—	—	—	849	801	789	700	558
Хуліганство	1302	1475	1033	987	1042	831	797	567	630	428
Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення	316	681	652	738	999	850	830	651	637	536
Інші злочини	2036	1064	2099	2360	3340	855	837	674	1119	499

* За даними Державної судової адміністрації України (ККУ 1960 та 2001 рр.)

бездомні люди. Так, у *м.Луганську* 21 липня 2008 р. завершився судовий процес над чотирма неповнолітніми 14–16 років, які забили насмерть трьох безпритульних. Три дні поспіль юні злочинці приходили до місця, де перебували безпритульні, били їх заздалегідь заготовленими палицями, ногами, змушували вступати з ними у статеві зносини, підпалювали на них одяг, чинили інші звірства. *“А що їх жаліти? Вони ж бомжі! Ну побили трохи, і що тут такого?”* — пояснював під час затримання один із хлопців. Злочинці засуджені до позбавлення волі терміном від 8 до 10 років.

Уповноважений з прав людини переконана, що проблема насильства й жорстокості набуває системного характеру. Для дітей, які зазнають насильства в сім’ї, щоденно бачать насильство з екранів телевізорів, грають у комп’ютерні ігри, де постійно вбивають і не несуть за це жодної відповідальності, жорстокість відбивається у свідомості як буденне явище.

Щодо мотивів скоєння убивств неповнолітніми, то, як свідчить судова практика, з-поміж них домінує корисливість. Шокуючим стало *вбивство у 2007 р. у Запорізькій області двома неповнолітніми братами Полупанами дівчинки 14 років та її 8-річного братика*. Юні убивці — з родини зі статками, у шкільному колективі особливо нічим не виділялися — навчалися задовільно, вчителі претензій до них не мали. Проте вони з особливою жорстокістю завдали жертвам близько 50 смертельних ножових поранень. Два життя стали платою за комп’ютер, плеєр та 4 мобільних телефони. 4 квітня 2008 р. їх визнали винуватими і призначили покарання — по 15 років позбавлення волі кожному.

Провадженням Уповноваженого з прав людини з виїздом на місце події встановлено, що причиною трагедії стали недоліки сімейного виховання: батьки розлучилися й погано ставилися один до одного, а один з підлітків, до того ж, працював у нічну зміну в барі, де продавалися спиртні напої.

Про недоліки у вихованні дітей свідчить й інше **провадження про порушення права дитини на життя, яке здійснювала Уповноважений з прав людини за власною ініціативою**. Підставою стали повідомлення засобів масової інформації про бійку 11 вересня 2008 р. між учнями 10-го класу **загальноосвітньої школи № 18 м.Житомира**, під час якої Андрієві Маслюку були завдані тяжкі тілесні ушкодження (черепно-мозкова травма), що призвели до його смерті. Приводом для бійки стала незначна суперечка — хлопці не поділили яблуко!

Група фахівців Омбудсмана України вивчала на місці причини цієї трагедії. Довелося надавати допомогу в налагодженні стосунків між педагогічним та учнівським колективами, відновленні нормального психологічного клімату в школі. Обурення дітей викликало те, що вчителі й керівництво школи намагалися приховати обставини трагедії, повідомивши слідчим органам неправдиву версію загибелі юнака і наказавши

дітям дотримуватися її. За умов такого *“виховного процесу” в навчальному закладі про формування справжньої особистості, що поважає право і закон, годі й говорити.*

Протягом останніх років спостерігається зменшення кількості дітей, які перебувають на обліку в органах кримінальної міліції у справах дітей. У 2009 р. таких дітей було 22 360 — удвічі менше, ніж у 2004 р. Майже кожна третя дитина, яка перебувала на обліку в кримінальній міліції у справах дітей, є сиротою, або має лише одного з батьків (табл. 3.4.3), що має спонукати органи влади посилити увагу саме до цієї категорії дітей.

Водночас треба привернути увагу до того, що *близько 6% неповнолітніх, до яких у 2004–2009 рр. судами застосовано примусові заходи виховного характеру, на момент вчинення злочину перебували на обліку в органах внутрішніх справ. Кожний п'ятий підліток, засуджений за вчинення злочину, раніше мав проблеми з законом.* Це свідчить про недостатню ефективність діяльності органів і служб, на які законом покладено обов'язок щодо перевиховання правопорушників та профілактики дитячої злочинності.

Ось типовий приклад. Вироком *Комсомольського районного суду м.Херсона у 2008 р. засуджено трьох підлітків*, котрі в складі організованої групи протягом року грабували людей. Попри те, що усі підлітки перебували на обліку кримінальної міліції у справах дітей, а один раніше був засуджений, профілактична робота з ними не проводилася, що і стало підставою для винесення судом окремої ухвали, яка була надіслана до відома Уповноваженому з прав людини. Цією ухвалою звернуто увагу

Таблиця 3.4.3. Кількість неповнолітніх, які перебували на обліку в органах кримінальної міліції у справах дітей*

	2000	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Усього осіб	39 806	47 291	46 032	41 506	33 367	30 402	28 920	22 360
з них								
мають одного з батьків	10 373	11 917	11 910	10 956	9421	8844	8097	6052
не мають батьків	879	1145	1273	1215	1275	1115	1029	829
проживають у дитячих будинках, інтернатах	1032	1650	1683	1703	1717	1497	1531	1153
учні загальноосвітніх навчальних закладів	—	23 652	24 272	22 537	18 262	16 614	15 645	11 777
учні ПТНЗ	—	7648	7566	6987	5664	4762	4987	3951
не працювали і не навчались	10 026	11 089	9353	7775	6515	6437	6194	4544
дівчатка	3155	4001	4057	3746	3120	2808	2985	2743

* За даними МВС України

керівництва УМВС України в Херсонській області на бездіяльність відповідних служб і невжиття ними заходів щодо підвищення ефективності профілактичної діяльності.

Уповноважений переконана, що суттєве зниження рівня злочинності серед неповнолітніх можливе лише внаслідок об'єднання зусиль усіх органів та інституцій, які здійснюють профілактичну правовиховну роботу.

Якщо діти вчинили суспільно небезпечні діяння до досягнення віку, з якого можлива кримінальна відповідальність (від 11 років), вони направляються до **спеціальних приймальників-розподільників для дітей. На території України функціонує 19 таких закладів**, з яких 4 — транзитні. У приймальниках-розподільниках тимчасово утримуються й правопорушники, які за рішенням суду в порядку ст. 7-3 Кримінально-процесуального кодексу України направляються в спецзаклади. Крім того, до них доставляються діти з інших держав СНД, які потребують ізоляції, перед подальшим поверненням на батьківщину.

Загалом за останні роки кількість неповнолітніх, які протягом року перебували в приймальниках-розподільниках, постійно зменшилася. Проте у 2009 р. вона знову зросла — до цих установ поміщено 1034 дітини (табл. 3.4.4).

Уповноважений з прав людини здійснює постійний моніторинг дотримання прав дітей у приймальниках-розподільниках. Так, Омбудсман, вивчаючи стан дотримання прав дітей у приймальнику-розподільнику м.Києва і з'ясувавши, що в спецустанові відсутні підручники за новою навчальною програмою, порушила це питання перед Міністерством освіти України, і декілька комплектів нових підручників було надіслано до цього закладу.

Нещодавно за наполяганням Уповноваженого були внесені зміни до деяких законодавчих актів щодо удосконалення національного законодавства, що регулює діяльність приймальників-розподільників для дітей, з метою приведення його відповідно до міжнародних стандартів.

Наполягаючи на необхідності якнайшвидшого розв'язання проблеми дитячої злочинності, Уповноважений з прав людини наголошує: **держава, дбаючи про своє майбутнє, повинна “не збувати неповнолітніх за ґрати”, а піклуватися про них, передусім долаючи їхню необлаштованість у житті та соціально-педагогічну занедбаність.**

Тому дуже актуальною є проблема адаптації до міжнародних стандартів системи виховних колоній для цієї категорії засуджених, що означає поступову відмову від жорстких, пресингових принципів у роботі з неповнолітніми правопорушниками, визнаючи пріоритет профілактики. Дуже важливо, аби малолітні порушники закону перебували в нормальних умовах, були оточені увагою педагогів та психологів, а установи, де вони утримуються, — повною мірою відповідали належним стандартам.

Таблиця 3.4.4. Кількість та склад неповнолітніх, які утримувались у приймальниках-розподільниках для дітей (протягом року)¹

	2000	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Усього осіб	1736	1686	1503	1097	676	624	767	1034
з них:								
у віці від 11 до 14 років, які вчинили суспільно-небезпечні дії	754	605	626	443	252	217	144	105
згідно з рішенням суду направляються у спецустанови для неповнолітніх	417	425	442	367	240	176	148	115
самовільно залишили спеціальні навчально-виховні заклади	61	46	27	22	17	93	6	7
Із загальної кількості осіб учні загальноосвітніх шкіл, ліцеїв, гімназій	1098	1090	996	696	416	458	636	936
не навчалися і не працювали	638	564	482	353	258	144	126	77
працювали	—	3	4	2	—	1	1	—
дівчата	258	277	228	182	120	148	225	347
не мали батьків	228	334	285	221	132	170	160	255
мали одного з батьків	709	647	641	431	328	235	285	268

¹ За даними МВС

Завдяки послідовному здійсненню заходів щодо гуманізації каральної політики держави намітилася тенденція зменшення кількості неповнолітніх, засуджених до позбавлення волі, з 2000 р. — втричі (табл. 3.4.5). Майже 6 тис. неповнолітніх, яких засуджено до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, перебувають на обліку кримінально-виконавчої інспекції.

Цьому значною мірою сприяла реалізація *спільного проекту Президента України та Уповноваженого з прав людини, спрямованого на зменшення кількості засуджених неповнолітніх у місцях позбавлення волі*, зокрема, шляхом їх помилування у зв'язку з відзначенням 60-ї річниці Загальної декларації прав людини.

Нині у **10 виховних колоніях перебувають 1452 засуджених, у т.ч. 102 дівчини**. Кожного другого з них засуджено на строк від 3 до 5 років, кожного третього покарано за крадіжки, розбій або пограбування, 14% — за умисне вбивство та нанесення умисних тяжких тілесних ушкоджень. Ще близько тисячі заарештованих тримаються у слідчих ізоляторах, очікуючи вироку суду.

Таблиця 3.4.5. Кількість та склад засуджених неповнолітніх, які утримувались у спеціальних виховних установах*

	2000	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Україна	2459	2403	2519	2121	1641	1256	1147	875
у тому числі								
хлопчики	2329	2297	2397	2001	1544	1195	1084	831
Волинська	132	157	190	112	86	92	99	66
Дніпропетровська	309	240	279	231	204	177	198	157
Донецька	341	320	349	267	234	-	-	-
Луганська	301	344	272	224	180	172	112	111
Львівська	207	201	186	153	149	111	99	87
Полтавська	306	287	309	257	190	135	129	97
Рівненська	105	202	170	211	146	126	103	49
Тернопільська	89	100	175	188	105	122	100	72
Харківська	242	237	211	160	94	125	134	111
Чернігівська	297	209	256	198	156	135	110	81
дівчатка	130	106	122	120	97	61	63	44
Запорізька	130	106	122	120	97	61	63	44

* За даними Державного департаменту України з питань виконання покарань (ККУ 1960 та 2001 рр.)

Як наголошувалося, більшості засудженим неповнолітнім у звичайному житті бракувало повноцінного батьківського піклування та виховання. Майже кожен четвертий з них ніде не навчався та не працював. Дві третини засуджених, які утримуються у виховних колоніях для неповнолітніх, мають від 14 до 18 років. Решта, які потрапили до цих колоній неповнолітніми, досягнувши повноліття, продовжують відбування свого терміну покарання до 22 років для закріплення результатів виправлення і завершення здобуття ними освіти.

Уповноважений з прав людини вважає за необхідне привернути увагу і до такої проблеми. В Україні 84 дитини віком до трьох років перебувають у будинках дитини в місцях позбавлення волі разом зі своїми матерями, зокрема у Чернігівській та Одеській жіночих виправних колоніях. А в дошкільних закладах “Дитячий будинок інтернатного типу”, куди їх передають після досягнення трьох років, – таких дітей 530.

Уповноважений з прав людини особисто відвідувала обидва будинки дитини в Чернігові й Одесі та продовжує опікуватися долями дітей, дитинство яких разом з їхніми засудженими матерями проходить у пенітенціарних закладах.

У грудні 2008 р. до Уповноваженого з прав людини звернулися директор Всеукраїнського благодійного фонду “Зоряна мрія” І.Яблуновський та координатор цієї громадської організації Р.Бахтиєв з проханням стати

на захист прав ув'язненої *Чернігівської виправної колонії № 44 Лариси Неруш* та її 4-річної дитини. Жінку було засуджено ще у стані вагітності. У Криворізькому слідчому ізоляторі вона народила дитину, а перебуваючи у в'язниці, стала на шлях виправлення.

Її син Андрійко був направлений з будинку дитини при Чернігівській виправній установі до Прилуцького дошкільного закладу “Дитячий будинок інтернатного типу”. Батько дитини на той час помер, а інших родичів, хто міг би забезпечити піклування над малолітнім до звільнення матері, не було.

Діючи в інтересах дитини, Уповноважений з прав людини підтримала клопотання благодійного фонду щодо повернення з ув'язнення молодої матері та звернулась з відповідним поданням до керівництва Державного департаменту України з питань виконання покарань. Характеристика, надана керівництвом виправного закладу, підтвердила, що ув'язнена щиросердно розкаюється в скоєному злочині, картає себе за минулий спосіб життя та твердо стала на шлях виправлення. Сумлінно працюючи на швейному виробництві, вона робила все, щоб набути право на умовно-дострокове звільнення. На це її надихало передусім бажання самостійно виховувати маленького сина, про долю якого щиро вболівала, постійно листуючись та підтримуючи телефонний зв'язок з працівниками дитячого закладу.

Уповноважений з прав людини була переконана, що мати потрібна маленькому синові, бо саме вона може дати більше любові й тепла, ніж найкращий дитячий заклад.

30 березня 2009 р. Новозаводський районний суд м. Чернігова, розглянувши на виїзному судовому засіданні справу за поданням адміністрації Чернігівської виправної колонії № 44, **постановив звільнити Ларису Неруш із місць позбавлення волі умовно-достроково**, після чого вона була направлена на постійне мешкання у соціально-реабілітаційний центр матері та дитини Спасо-Преображенської жіночої обителі “Милосердя” у Вишгородському районі на Київщині. Сюди ж з інтернату було переведено й її сина.

Моніторинг Уповноваженого з прав людини щодо запобігання правопорушенням і злочинності серед неповнолітніх свідчить про необхідність створення системи захисту дітей, які стали жертвами злочинів. Слід відзначити перші позитивні кроки в цьому напрямі: в Україні діють понад 300 “зелених кімнат” при відділах кримінальної міліції у справах дітей для спілкування з дітьми — жертвами злочинів. У приміщенні Київського міського притулку для дітей відкрита перша в Україні “Дружня кімната”, облаштована за європейськими стандартами, в одному з судів Івано-Франківської області слухання свідчень таких дітей проводиться дистанційно.

Уповноважений з прав людини наполягає на внесенні змін до кримінально-процесуального та цивільно-процесуального законодавства, які гарантували б права дітей-жертв та дітей-свідків, а саме — забезпечували в судовому процесі використання відеозаписів їх допиту як речового доказу в суді. Записи повинні здійснюватися у спеціально обладнаному приміщенні особами, які мають для цього спеціальну підготовку, що дасть змогу звести до мінімуму кількість допитів, а значить, і психологічних травмувань дітей.

Уповноважений з прав людини послідовно обстоює необхідність впровадження та реалізації комплексної програми реформування відносин держави і неповнолітніх, визначення цього напрямку як одного з основних у державній політиці. Держава має запровадити передусім прогресивнішу систему профілактики дитячої злочинності та соціальної реабілітації дітей, які з тих чи інших причин вступили у конфлікт із законом, запобігаючи у такий спосіб можливим злочинам.

3.5. Права дітей на участь у суспільному житті

XXI століття актуалізує завдання розвитку особистості, яка здатна самостійно мислити, генерувати нові ідеї, приймати нестандартні рішення. Не випадково в документах *31-ї Спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН “Світ, сприятливий для дітей”* зазначено, що діти повинні мати можливість вільно висловлювати свої думки, набувати знань і навичок, що стосуються прийняття рішень і спілкування, з тим, щоб розв’язувати завдання, які ставить життя. Україна підтримала підсумковий документ цієї сесії, заявивши про свою готовність змінювати світ на краще в інтересах дітей та за участю дітей.

Відповідно до *ст.2 Закону України “Про молодіжні та дитячі громадські організації”* громадяни віком від 14 до 35 років мають право на об’єднання в молодіжні і громадські організації, метою яких є здійснення діяльності, спрямованої на задоволення і захист своїх законних соціальних, економічних, творчих, духовних та інших спільних інтересів. Дитячі громадські організації — об’єднання громадян віком від 6 до 18 років, метою яких є здійснення діяльності, спрямованої на реалізацію та захист своїх прав і свобод, творчих здібностей, задоволення власних інтересів та соціальне становлення як повноправних членів суспільства. Утворюються такі організації на засадах добровільності, рівноправності їх членів, самоврядування, законності та гласності. Їхніми засновниками можуть бути особи, які досягли 15-річного віку.

На початок 2010 р. в Україні зареєстровано 15 всеукраїнських дитячих громадських організацій та понад 1,5 тис. організацій регіонального рівня. Серед них виділяються своєю активністю Українське дитячо-юнацьке товариство “СІЧ”, Спілка піонерських організацій України (СПОУ) та інші. Їх діяльність спрямована на формування вмінь і навичок у дітей та

підлітків, виховання шанобливого ставлення до сім'ї, рідної місцевості, держави, зміцнення здоров'я і фізичної підготовки, сучасне екологічне виховання тощо.

Уповноважений з прав людини підтримує дитячі громадські організації, співпрацює з ними з метою найкращої реалізації прав та інтересів дитини. Так, працівниками Секретаріату Уповноваженого з прав людини надавалася допомога запорізькій обласній піонерській організації у забезпеченні матеріалами для поширення серед дітей молодшого шкільного віку інформації про Конвенцію з прав дитини.

Налагоджена тісна співпраця з дитячо-спортивною громадською організацією (ДСГО) *«Шкід» з м. Шостки Сумської області*, головне завдання якої — відвернути молодь, передусім неповнолітніх, від вулиці, горілки та наркозалежності. Адже в місті мешкає 35 тис. молодих людей, з них близько 2 тис. — активісти ДСГО *«Шкід»*. Залучивши дітей із неблагополучних родин, дітей-сиріт до своїх лав, «шкідівці» зуміли відвернути їх від згубних звичок та паразитичного способу життя, за рахунок чого дитяча злочинність зменшилася у регіоні на 70%. За допомогою Уповноваженого з прав людини обладнано спортивний зал, кинутий напризволяще колишніми власниками заводу *«Хімреактив»*, створено футбольне поле зі штучним покриттям, організовано спортивні секції з боксу, боротьби, футболу та шашок. Тепер у м.Шостці на базі ДСГО *«Шкід»* проводяться різноманітні спортивні турніри та чемпіонати.

Активно співпрацює Омбудсман з *дитячою громадською організацією «Допоможемо дітям» (м.Дніпропетровськ)*, яку очолює Микола Кожушко. Будучи дитиною, позбавленою батьківського піклування, він звертався до Уповноваженого щодо захисту своїх житлових прав. Отримана допомога надихнула М.М.Кожушка на діяльність у галузі захисту прав інших дітей-сиріт, де він також має підтримку Омбудсмана України.

Водночас моніторинг Уповноваженого з прав людини свідчить, що, попри постійне зростання кількості дитячих та молодіжних організацій, залишається низьким відсоток залучення дітей до їх діяльності. Однією з причин цього є недостатність фінансової та інформаційно-методичної державної підтримки таких організацій.

Тому Уповноважений з прав людини вважає за необхідне посилювати державну підтримку соціальної активності підростаючого покоління, залучати його до різноманітних форм громадських об'єднань, створювати умови для реалізації можливостей творчого потенціалу дітей, стимулювати різні форми учнівського та студентського самоврядування.

Основи учнівського самоврядування в навчальних закладах визначаються законами України *“Про загальну середню освіту”*, *“Про професійну технічну освіту”* та *“Про позашкільну освіту”*.

З 2001 р. працює *Всеукраїнський парламент дітей*, до якого входять представники парламентів та громадських організацій Києва, Севастопо-

ля, Рівного, Чернівців, Сум, Чернігова, Дніпропетровська, Кіровограда, Євпаторії, Одеси, Донецька, Запоріжжя, Львова, Надвірної, Славутича.

Уповноважений з прав людини наголошує на необхідності всебічної підтримки учнівського і студентського самоврядування, яке сприяє розвитку соціальної активності учнів, лідерських та організаторських здібностей, виховує в них почуття власної гідності й активну громадянську позицію.

На переконання Уповноваженого, ефективний захист прав дитини неможливий без її безпосередньої участі у цій важливій справі. Тому було прийнято рішення про запровадження інституту представників Уповноваженого на громадських засадах з питань захисту прав дитини (дитячих омбудсманів). 10 грудня 2005 р., у День прав людини, були оголошені переможці конкурсу, якими стали 16-річна студентка першого курсу Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка Юлія Крук і 14-літній студент третього курсу Національного університету “Києво-Могилянська академія” Іван Черевко. Дитячі омбудсмани здійснювали зв’язок Уповноваженого з дитячими колективами, аналізували законодавство з прав дитини, повідомлення ЗМІ та вносили пропозиції Уповноваженому щодо захисту прав дитини, розглядаючи проблеми “очима дітей”.

Вони зустрічалися з учнівськими колективами багатьох областей, активістами Київського міського учнівського самоврядування, відвідували дитячі інтернатні заклади. З метою з’ясування обставин порушення прав дітей, які зверталися до Уповноваженого з прав людини, дитячі омбудсмани виїжджали в регіони, неодноразово відвідували Київський міський притулок для дітей, де проводили бесіди про права дитини, організовували їх дозвілля. Дитячі омбудсмани брали активну участь у конференціях та круглих столах, у радіо- і телепередачах з проблем охорони дитинства, виступали на Всеукраїнському дитячому форумі “Держава, яка чує дітей” та Всеукраїнській нараді “З любов’ю й турботою до дітей”.

Український Омбудсман підтримує поширення досвіду створення дитячих омбудсманів у регіонах та в окремих дитячих колективах. Так, у *Коростенській загальноосвітній школі №7 (Житомирська область) діти щорічно самотійно обирають захисника учнівських прав*. Громадське представництво з прав дітей Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини з 2008 р. функціонує у *м.Ужгороді*. Уповноваженим надається допомога по створенню таких структур у *Чернівцях*, а також у школах *Київської, Тернопільської* та інших областей.

У 2007 р. була сформована *команда вінницького представництва дитячих омбудсманів при міській раді*, яка за два роки створила свої осередки в багатьох школах обласного центру. Команда омбудсманів відвідувала інтернатні заклади, організовувала допомогу будинку дитини, мала численні зустрічі з дитячими колективами, надавала допомогу багатьом дітям. Звіт про їх діяльність двічі заслуховувався на сесії Вінницької міської

ради. За активну участь у захисті конституційних прав дитини та розбудові дитячого правозахисного руху в Україні представництву оголошена подяка Уповноваженого з прав людини.

На думку Омбудсмана України, поширення досвіду роботи дитячих омбудсманів у регіонах сприятиме найкращому забезпеченню прав дітей. Їх діяльність кореспондується з виступом Верховного комісара ООН з прав людини під час Міжнародної конференції “Гідність, розвиток та діалог” з нагоди 20-річчя Конвенції про права дитини 8 жовтня 2009 р., у якому наголошувалося на необхідності **забезпечення на національних рівнях керівних принципів Конвенції, одним з головних серед яких є право дитини бути почутою.** У рекомендаціях, вироблених зазначеною конференцією, міститься пропозиція щодо створення механізмів участі дітей у прийнятті рішень на національному і місцевому рівнях та надання можливості дітям здійснювати моніторинг імплементації своїх прав.

Чинним законодавством забороняється створення політичних і релігійних дитячих організацій, що відповідає нормам Конвенції ООН про права дитини і Конституції України. Проте моніторинг Уповноваженого дає підстави стверджувати, що діти не залишаються осторонь соціально-політичних подій, які відбуваються в країні. Зокрема, життєва активність молоді проявилася під час подій, що супроводжували президентські вибори в Україні. Про заходи, що вживалися Уповноваженим з метою захисту дітей від використання їх у політичному протистоянні, вже йшлося у Щорічних доповідях про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні, представлених Верховній Раді України.

У 2007 р. Уповноважений з прав людини відкривала провадження у справі про *залучення студентів і школярів до вуличних політичних акцій* під час політико-правової кризи. На Черкашину виїжджала група фахівців Омбудсмана України, яка детально вивчала обставини справи. За результатами провадження Уповноваженим зроблено висновок щодо протиправності свідомої політизації дорослими громадянської активності дітей, їхнього використання у політичній боротьбі.

Омбудсман України переконана, що громадянська активність неповнолітніх повинна реалізовуватися лише у вільний від навчання час. Водночас органам державної влади і місцевого самоврядування слід активніше залучати учнівські та молодіжні організації до прийняття рішень, передусім з питань дитинства.

IV. ЕКОНОМІЧНІ, СОЦІАЛЬНІ ТА КУЛЬТУРНІ ПРАВА ДІТЕЙ

4.1. Забезпечення права дітей на достатній життєвий рівень

У Конституції України (ст.48) проголошено право кожного на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло. Таке право повною мірою стосується і кожної дитини.

Проте глобальна фінансово-економічна криза, що спричинила падіння економіки в поєднанні з внутрішньою політико-правовою кризою, негативно відбилася на соціальному стані більшості населення, призвівши до зниження рівня життя громадян, насамперед сімей з дітьми.

Уповноважений з прав людини змушена констатувати, що низька заробітна плата більшості працюючих, наявність такого ганебного явища, як заборгованість із заробітної плати, безробіття, низька ефективність програм соціального захисту, по суті, унеможливають забезпечення в сім'ях з дітьми рівня життя, не нижчого від прожиткового мінімуму, роблячи більшість із них злидарями.

На жаль, бідність в Україні має дитяче обличчя. Дослідження Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України свідчать, що протягом останніх 10 років рівень бідності в домогосподарствах з дітьми майже на чверть перевищував середні показники по країні та більш як у 1,6 раза — рівень бідності домогосподарств без дітей. Найвищим цей показник був у сім'ях з чотирма та більше дітьми — у 2009 р. він становив 72,3%, перевищивши середній по Україні в 2,8 раза (табл. 4.1.1).

Таблиця 4.1.1. Рівень бідності за різними типами домогосподарств України 2000–2009 рр. (%)

Тип домогосподарства	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Домогосподарства з дітьми	31,9	33,4	34,4	33,1	35,4	35,4	35,3	33,9	33,1	32
з 1 дитиною	25,4	26,5	25,8	24,1	26,5	28,9	27,6	27,3	26,4	26,9
з 2 дітьми	35,9	37,7	39,9	40,7	42,2	42,9	41,8	40,6	42,0	39,6
з 3 та більше дітьми	54,1	59,6	64,3	63,5	69,6	66,0	68,4	64,6	62,4	53,8
з 4 та більше дітьми	70,8	66,9	87,3	64,6	85,5	64,7	79,9	70,8	76,4	72,3
з дітьми до 3 років	35,2	43,8	40,3	40,4	44,2	36,4	42,0	39,5	37,6	34,2
де всі дорослі працюють	25,7	27,5	27,4	25,0	26,1	27,9	27,8	26,3	24,6	23,6
де є працюючі та непрацюючі дорослі	36,6	38,2	40,2	39,4	42,7	41,7	40,5	40,5	40,3	37,7
В цілому по Україні	26,4	27,2	27,2	26,6	27,3	27,1	28,1	27,3	27,0	26,4

Злиденність у домогосподарствах з дітьми є також набагато вищою порівняно з середніми показниками по країні та по домогосподарствах без дітей.

Рівень матеріального становища домогосподарств визначається насамперед їхніми доходами. Співвідношення середньодушового доходу в домогосподарствах з дітьми щодо середнього по Україні становить останніми роками 84–88%, а в багатодітних сім'ях (з трьома та більше дітьми) зменшується: з 69% у 1999 р. до 55,9% у 2008 р. (табл. 4.1.2).

Низький рівень доходів негативно відбивається і на структурі витрат родин з дітьми, яким не вистачає ресурсів навіть на найнеобхідніше. Діти, які виховуються у бідних родинах, не мають можливості нормально харчуватися та жити в належних умовах; отримувати якісні медичні послуги, якісну освіту, зокрема професійну, та належне позашкільне виховання. Недостатня якість харчування бідних родин негативно впливає на стан здоров'я дітей. Структура сукупних витрат домогосподарств по окремих продуктах харчування наведена у таблиці 4.1.3.

Таблиця 4.1.2. Показники загального середньодушового доходу та сукупних середньодушових витрат у домогосподарствах (на місяць, грн)

	1999	2001	2003	2005	2007	2008
Доходи домогосподарства з дітьми	102,15	158,64	221,75	403,89	640,75	891,97
у т. ч. багатодітні сім'ї	80,22	113,52	156,0	275,86	416,31	585,8
Домогосподарства без дітей	139,19	219,23	306,03	574,54	867,83	1229,92
У середньому по Україні	116,42	183,30	259,02	483,57	745,82	1047,23
Співвідношення доходу в домогосподарствах з дітьми до середнього по Україні (%)	87,9	86,5	85,6	83,5	85,9	85,2
Співвідношення доходу в багатодітних домогосподарствах до середнього по Україні (%)	69,0	61,9	60,2	57,0	55,8	55,9
Витрати домогосподарства з дітьми	133,84	190,22	239,06	390,94	572,27	853,8
у т. ч. багатодітні сім'ї	96,58	128,03	159,67	246,52	391,33	554,4
Домогосподарства без дітей	186,18	269,27	334,40	562,45	766,79	1164,0
У середньому по Україні	153,98	222,36	281,21	471,02	662,30	996,3
Співвідношення витрат у домогосподарствах з дітьми до середнього по Україні (%)	87,0	85,5	85,0	83,0	86,4	85,7
Співвідношення витрат у багатодітних домогосподарствах до середнього по Україні (%)	62,8	57,6	56,8	52,3	59,1	55,6

Таблиця 4.1.3. Структура сукупних витрат домогосподарств на окремі продукти харчування у 2008 р. (%)

Продукти харчування	Усі домогосподарства	Усі домогосподарства з дітьми	Домогосподарств, які мають п'ятеро і більше дітей
Хліб і хлібопродукти	12,2	12,1	18,6
М'ясо та м'ясопродукти	23,6	23,6	16,6
Риба та рибопродукти	6,7	6,2	3,8
Молоко, сир та яйця	11,5	11,9	10,9
Олія та жири	8,5	7,7	11,8
з них сало та інші тваринні жири	2,5	2,1	5,4
Фрукти	6,1	6,5	5,0
Овочі, у т.ч. картопля	13,8	13,7	18,5
з них картопля	4,5	4,6	7,5

Згідно з даними Науково-дослідного економічного інституту Міністерства економіки України, за умови збільшення своїх доходів родини з дітьми спрямували б кошти насамперед на харчування, одяг, лікування, освіту. Зокрема, родини, які складаються з п'яти осіб, за значного збільшення доходів витрачали б додаткові кошти на: їжу – 83% родин, освіту – 62,9, одяг і взуття – 62,6, лікування – 51,5, житло – 21,8, побутову техніку – 10,0, автомобіль – 6,2, відпочинок – 1,1, накопичення – 0,7, розвиток підприємництва – 0,3%.

За даними Інституту демографії та соціальних досліджень, найгіршою серед українських домогосподарств ситуація щодо енергетичної цінності та вмісту поживчих речовин у продуктах харчування є саме у багатодітних сім'ях. Як у цілому по Україні, так і за окремими типами сімей особливістю споживання лишається недостатній вміст у раціоні білків і вуглеводів й істотне перевищення жирів за високої заголом з калорійності харчування. Так, сім'ї з дітьми як у 1999 р., так і в 2008 р. реально споживали жирів на 80% більше, ніж це передбачено нормами. І навпаки, у них спостерігається помітний дефіцит споживання білків – на 30–35% менше норми, вуглеводів – на 15–20%.

Основним засобом соціального захисту сімей з дітьми є надання державної допомоги відповідно до законів України “Про державну допомогу сім'ям з дітьми” та “Про державну допомогу малозабезпеченим сім'ям”.

Станом на 1 січня 2010 р. допомогу сім'ям з дітьми отримувало 1886,2 тис. осіб, у тому числі: у зв'язку з вагітністю та пологами –

259,1 тис. осіб; при народженні дитини – 504,5 тис. осіб; по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку – 794,8 тис. осіб; на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування – 84,6 тис. осіб; на дітей одиницями матерям – 241,4 тис. осіб; при усиновленні дитини – 1,6 тис. осіб.

Позитивним кроком стало внесення змін до ст.12 Закону України *“Про державну допомогу сім’ям з дітьми”*, якими з 1 січня 2008 р. встановлено значно вищі розміри допомоги при народженні дитини, зокрема: на першу дитину 12 240 грн, на другу – 25 000 грн, на третю і наступних – 50 000 грн. Порівняно з 2007 р. такий розмір збільшено для першої дитини в сім’ї на 44%, для другої – у 2,9, а для третьої – у 5,9 раза.

Реальне збільшення розмірів допомоги при народженні дитини, як це було передбачено Законом України *“Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України”*, сприяло поліпшенню демографічної ситуації. Так, кількість народжених в Україні зросла у 2008 р. порівняно з 2007 р. на 8%. У подальшому зростання показників народжуваності в Україні уповільнилось – у 2009 р. порівняно з 2008 р. народилося більше дітей лише на 0,4%. За 9 місяців 2010 р. порівняно з аналогічним періодом 2009 р. народження дітей скоротилось на 3,5%.

Моніторинг Уповноваженого з прав людини свідчить про досить серйозні прогалини у формуванні державної політики щодо соціального захисту сімей з дітьми, недосконалі та складні механізми нарахування соціальних виплат. Навіть зростання обсягів надання державної допомоги сім’ям з дітьми та кількості сімей, які її отримують, виявилось недостатньо для забезпечення гідного рівня їх життя, особливо багатодітних та неповних сімей. Насамперед це пов’язано з тим, що майже щороку в законі про державний бюджет на відповідний рік встановлюється так званий рівень забезпечення прожиткового мінімуму, який значно нижче законодавчо визначеного розміру прожиткового мінімуму. *Про порушення ст.46 Конституції України йдеться в поданні Уповноваженого з прав людини Президентіві України В.Януковичу від 26 травня 2010 р. щодо захисту соціальних прав дітей з малозабезпечених сімей, сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування.*

До Уповноваженого з прав людини постійно надходять листи від родин з дітьми, які скаржаться на важкі матеріально-побутові умови проживання, необхідність допомоги у погашенні заборгованості за житлово-комунальні послуги, забезпеченні санітарно-курортним лікуванням, наданні пільгового проїзду у транспорті, придбанні одягу, шкільного приладдя тощо.

У провадженні Уповноваженого з прав людини перебувала справа за зверненням *громадянки О.Калінкіної з с.Володимирівки Знам’янського району Кіровоградської області* щодо захисту права на своєчасне призна-

чення та отримання державних соціальних виплат на її дитину. У своєму листі до українського Омбудсмана вона повідомила, що сама виховує двох дітей і перебуває у відпустці по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку. Її колишній чоловік, батько старшої дочки, відбуває покарання у виправній колонії №49. У серпні 2007 р. вона звернулася до Знам'янського управління праці та соціального захисту населення щодо призначення на дочку тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких не мають можливості утримувати дитину. Однак призначили цю допомогу тільки через рік – у липні 2008 р., і лише після звернення до Кабінету Міністрів України.

Працівники зазначеного управління праці та соціального захисту населення належної допомоги О.Калінкіній, яка на той час доглядала немовля, не надали, примушували її збирати документи, що є компетенцією державних органів. Через некомпетентність та зволікання працівників управління соціальна допомога була призначена невчасно, і мати з дітьми перебувала в скрутному матеріальному становищі, зазнаючи моральних страждань.

За зверненням Уповноваженого з прав людини забезпечення права цієї родини на своєчасне призначення державних соціальних виплат було взято на контроль Міністерством праці та соціальної політики України.

Майже рік оббивала пороги місцевих органів влади *мати трьох малолітніх дітей Н.Решетняк з с.Малоорлівки Шахтарського району Донецької області* з проханням призначити допомогу у зв'язку з народженням у січні 2010 року третьої дитини. За зверненням Уповноваженого з прав людини Шахтарським міжрайонним прокурором проведено перевірку в Малоорлівській сільській раді та було встановлено, що причиною таких поневірянь матері є незаконна та необґрунтована відмова у видачі довідки про склад сім'ї за місцем її реєстрації. Більше того, законні вимоги заявниці про видачу свідоцтва про народження дитини Решетняк Артура було задоволено лише після третього звернення матері. За вказаними фактами міжрайонним прокурором винесено постанову про порушення дисциплінарного провадження щодо секретаря Малоорлівської сільської ради, матері призначено належні їй виплати.

Особливу тривогу в Уповноваженого викликають *життєвий рівень 750 тис. дітей, які проживають у близько 220 тис. багатодітних сім'ях*. Понад 30% цих сімей отримують соціальну допомогу як малозабезпечені. Найбільша кількість малозабезпечених сімей у Тернопільській (це близько 80% багатодітних сімей) та в Одеській (близько 60%) областях.

З 1 січня 2010 р. набрав чинності Закон України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань соціального захисту багатодітних сімей”, яким багатодітним сім'ям передбачені пільги при оплаті вартості житлово-комунальних послуг, позачергове встановлення квартирних телефонів та 50-відсоткова абонементна плата за користування

телефоном. Дітям з багатодітних сімей надається право на безоплатне одержання ліків за рецептами лікарів; щорічне медичне обстеження і диспансеризація в державних та комунальних закладах охорони здоров'я, а також компенсація витрат на зубопротезування; безоплатний проїзд усіма видами міського пасажирського транспорту тощо. Безперечно, це сприятиме поліпшенню забезпечення прав цих дітей на достатній життєвий рівень.

Проте рівень реалізації зазначених пільг залежить як від їх фінансового забезпечення, так і від конкретних дій органів влади, які подекуди створюють штучні перешкоди для їх реалізації. Так, до Уповноваженого з прав людини звернулася *громадянка Л.Кісельова з м.Львова*, яка разом із чоловіком виховує трьох малолітніх дітей, серед яких одна дитина — інвалід, у зв'язку з відмовою щодо отримання відповідних посвідчень батьків та дитини з багатодітної сім'ї, що унеможливорює реалізацію прав на встановлені законом пільги. Міське управління у справах сім'ї, молоді та спорту відмовило родині на тій підставі, що одна із дочок матері є дитиною від першого шлюбу. Моніторинг Омбудсмена засвідчив, що ця проблема є актуальною для всіх регіонів України, оскільки Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту листом від 16 лютого 2010 р. надало роз'яснення, що сім'ї, утворені шляхом повторного шлюбу батьків та спільного виховання трьох та більше дітей від попередніх шлюбів без їхнього усиновлення, не мають права на отримання посвідчень багатодітних сімей, а відтак і на пільги.

Уповноважений з прав людини внесла відповідне подання з вимогою відкликати зазначений лист як такий, що суперечить ст.2 Конвенції ООН про права дитини та ст.3 Сімейного кодексу України.

Уповноважений з прав людини неодноразово привертала увагу до того, що визначений відповідно до Закону України *“Про Державний бюджет України на 2009 рік”* прожитковий мінімум, який залишався на рівні, встановленому в грудні 2008 р., а саме: у середньому на одну особу в розрахунку на місяць 626 грн, для дітей до 6 років — 557 грн, для дітей від 6 до 18 років — 701 грн, для працездатних осіб — 669 грн, для осіб, які втратили працездатність, — 498 грн. — не відповідав реальним потребам.

За розрахунками Міністерства праці та соціальної політики України, фактичний розмір прожиткового мінімуму, наприклад, у цінах грудня 2009 р. у розрахунку на місяць: на одну особу становив 859 грн; для дітей до 6 років — 779 грн; для дітей від 6 до 18 років — 992 грн; для працездатних осіб — 913 грн; для осіб, які втратили працездатність, — 683 грн (*табл. 4.1.4*). Ці показники в середньому на чверть перевищували рівні, встановлені Законом України *“Про Державний бюджет України на 2009 рік”*.

Таблиця 4.1.4. Розміри затвердженого прожиткового мінімуму на 2009 р. та фактичного по місяцях (грн)

Прожитковий мінімум у розрахунку на місяць	затверджено законом	Фактичний розмір прожиткового мінімуму											
		січень	лютий	березень	квітень	травень	червень	липень	серпень	вересень	жовтень	листопад	грудень
на одну особу	до 1.11. 626 з 1.11. 701	773	781	791	799	814	830	835	811	802	816	844	859
для дітей віком до 6 років	до 1.11. 557 з 1.11 632	696	705	713	719	731	740	737	717	712	725	759	779
для дітей віком від 6 до 18 років	до 1.11. 701 з 1.11. 776	890	900	911	919	932	941	937	914	908	924	966	992

Враховуючи численні звернення громадян, громадських та профспілкових організацій щодо порушення конституційного права мільйонів наших співвітчизників та їхніх дітей на достатній життєвий рівень унаслідок невідповідності встановленого Законом України про Державний бюджет України на 2009 р. показника прожиткового мінімуму його фактичному розміру, *Уповноважений з прав людини у жовтні 2009 р. звернувся до Прем'єр-міністра України з поданням, запропонувавши вжити заходів щодо встановлення показника прожиткового мінімуму з урахуванням індексу інфляції, а також переглянутого набору продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг, який враховував би сучасні потреби людини в найнеобхідніших витратах.*

У відповіді Міністерства праці та соціальної політики України на згадане подання повідомляється, що відповідно до Закону України “Про прожитковий мінімум” прожитковий мінімум затверджується Верховною Радою України законом про Державний бюджет України на відповідний рік. Економічно необґрунтоване підвищення основних соціальних гарантій, зокрема різке підвищення розміру мінімальної заробітної плати, може призвести до значного збільшення вартості продукції, зростання споживчих цін і, як наслідок, спричинить зменшення реальних доходів громадян та погіршення їхнього життєвого рівня. Тому, враховуючи фінансово-економічний стан країни, доцільно визначати гарантований та фінансово забезпечений розмір прожиткового мінімуму.

Попри підвищення розмірів прожиткового мінімуму на 2010 р., його фактичний розмір, як і раніше, перевищує затверджений. Так, у жовтні 2010 р. фактичний розмір прожиткового мінімуму перевищував затвер-

джений від 14 до 20% для вікових категорій дітей до 6 років та від 6 до 18 років відповідно.

Уповноважений з прав людини наголошує, що в Україні наслідки невдалих економічних реформ та фінансово-економічної кризи перекладено на громадян, зокрема малолітніх.

До того ж Законом України “Про Державний бюджет України на 2009 рік” було визначено рівень забезпечення прожиткового мінімуму (гарантований мінімум) для призначення допомоги відповідно до Закону України “Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім’ям”, який встановлено для: працездатних осіб у сумі 133 грн, непрацездатних осіб – 187,5 грн, інвалідів – 200 грн. Для кожної дитини в малозабезпеченій багатодітній сім’ї, в якій виховується троє або більше дітей до 16 років (до 18 років, якщо дитина навчається), рівень забезпечення прожиткового мінімуму (гарантований мінімум) становить для дитини до 6 років – 278,5 грн, для дитини від 6 до 18 років – 350,5 грн. Тобто показник гарантованого мінімуму становить лише близько половини законодавчо встановленого показника прожиткового мінімуму.

Аналогічні тенденції закладено і в Державний бюджет 2010 р.

На думку Уповноваженого з прав людини, реально забезпечити належний життєвий рівень родин з дітьми можливо шляхом збільшення державної допомоги сім’ям з дітьми до рівня, не нижчого від прожиткового мінімуму.

До Уповноваженого з прав людини надходять звернення від багатодітних родин щодо захисту прав жінок, які народили та виховали до восьмирічного віку п’ятеро і більше дітей, на **присвоєння почесного звання України “Мати-героїня”**, а також стосовно реалізації конституційних прав на достатній рівень життя, належні житлові умови, медичну допомогу тощо. Указом Президента України від 25 грудня 2007 р. №1254 з 1 січня 2008 р. запроваджено виплату одноразової винагороди жінкам, яким присвоєно звання “Мати-героїня”. У 2009 р. сума такої винагороди становила 6690 грн, що для абсолютної більшості багатодітних родин є відчутним поповненням сімейного бюджету.

Однак результати моніторингу свідчать про неналежне ставлення органів виконавчої влади та місцевого самоврядування до підготовки відповідних документів та подань Омбудсмана України Президентові України про присвоєння звання “Мати-героїня”.

Так, багатодітна мати В.Кіндрат з Чернівецької області пише: “Ще в березні 2009 року нас, 19 матерів, викликали в район, де вручили нагороди. Через тиждень запропонували терміново здати документи і заяви на одноразову нагороду. Вже пройшло півроку, ніхто про це і не згадує. Відповідають, що будуть давати аж у 2010 році. Тоді запитання, чому так терміново ми здали документи? Куди ділись наші довідки? Навіщо обманювати? Ми вже не молоді люди, з цих 19 матерів уже 4 померли, а вони теж виховували своїх дітей і чекали на нагороду”.

Про важкі й тривалі зусилля, яких доводиться докладати для реалізації законного права на згадане почесне звання, йдеться також у зверненнях багатодітних матерів: *Г.Троцьковець з м.Сарни Рівненської області, Н.Полякової з смт Гоголеве Великобагачанського району Полтавської області, М.Бадлюк з с.Хмелева Заліщанського району Тернопільської області, О.Гриненко з м.Бахмача Чернігівської області, Л.Пожелуєвої з м.Керчі Автономної Республіки Крим та інших.*

Мати 12 дітей із Закарпатської області О.Челеняк у своєму листі до Уповноваженого з прав людини зазначає: “Два роки я безуспішно ходила по районних чиновницьких кабінетах, і тільки після Вашого втручання я отримала звання “Мати-героїня”.

Уповноважений вважає, що процедура присвоєння звання та призначення встановленої за це винагороди повинна бути прозорою, чітко регламентованою та більш оперативною.

У листопаді 2009 р. Уповноважений звернулася з поданням до Президента України В.Ющенка “Про забезпечення прав багатодітних матерів на присвоєння почесного звання України “Мати-героїня” та належний соціальний захист”, в якому висловила прохання щодо визначення чіткої процедури та критеріїв відбору кандидатур на почесне звання, термінів прийняття рішень на кожному рівні управління, а також встановлення спрощеного порядку присвоєння цього звання тим матерям, яких було ще раніше нагороджено орденом “Мати-героїня”.

Моніторинг Уповноваженого з прав людини свідчить, що, попри вжиття певних заходів центральними та місцевими органами виконавчої влади для врегулювання порушених проблем, докорінних змін у цій сфері не відбулося. На жаль, для матерів-героїнь зазначена винагорода залишається довгоочікуваною. На початок четвертого кварталу 2010 р. винагорода не була надана 27 125 матерям-героїням, у тому числі 11 076 жінкам, яким це звання було присвоєно у 2004–2009 рр. На жаль, нерегульованість цієї проблеми, недостатньо оперативна робота представників органів влади спричиняє порушення прав цієї категорії громадян, багато матерів-героїнь помирає, так і не дочекавшись обіцяної винагороди. ***Тільки у 2009 р. пішли з життя 235 таких жінок.***

Уповноважений з прав людини у грудні 2010 р. внесла подання Президентові України В.Януковичу “Про забезпечення прав матерів-героїнь на одержання матеріальної винагороди”.

Уповноважений змушена привернути увагу до надзвичайно гострої проблеми, пов'язаної з реалізацією батьками обов'язку щодо утримання своїх дітей. Йдеться передусім про сплату аліментів за рішенням суду в разі ухилення батьків від утримання дітей (*табл. 4.1.5*).

За злісного ухилення батьків від сплати аліментів вони підлягають притягненню до кримінальної відповідальності згідно зі ст.164 КК України.

Таблиця 4.1.5. Розгляд судами спорів про стягнення аліментів

Рік	Надійшло справ	Розглянуто			Суми, присуджені до стягнення, грн
		усього	у тому числі		
			із ухваленням рішення	з них із задоволенням позову	
2006	120 374	119 811	103 663	98 173	622 113
2007	110 753	111 362	95 033	90 912	946 856
2008	100 598	99 339	82 984	79 395	936 182
2009	99 263	97 275	82 189	79 057	1 897 728

За повідомленням Міністерства юстиції, щонайменше 10 тис. осіб в Україні навіть після рішення суду уникають сплати аліментів, брутально порушуючи права своїх дітей. Саме злісна несплата аліментів є найпоширенішою причиною, через яку державні виконавці змушені вимагати порушення кримінальних справ проти боржників (табл. 4.1.6).

Проте правоохоронні органи не дуже охоче застосовують стосовно порушників заходи кримінально-правового впливу для захисту порушених прав дітей на достатній життєвий рівень, про що свідчать неодинокі звернення громадян до Уповноваженого з прав людини. Так, 29 травня 2009 р. до Уповноваженого з прав людини звернулась із заявою громадянка *О.Ветрова з м.Донецька* з приводу злісного невиконання Б.Запорожченком рішення Ворошиловського районного суду м.Донецька від 26 листопада 1992 р. про зобов'язання сплачувати щомісячно аліменти на користь доньок – Світлани та Дар'ї. Її колишній чоловік протягом

Таблиця 4.1.6. Кількість осіб, засуджених за ст.164 “Ухилення від сплати аліментів на утримання дітей” КК України

Рік	Кількість засуджених		
	Усього	у тому числі	
		ч.1 ст.164 КК України	ч.2 ст.164 КК України
2006	6874	6281	593
2007	6880	6172	708
2008	6569	5790	779
2009	6366	5527	839

17 років заборгував своїм дітям понад 32 тис. грн, двічі оголошувався у розшук, а 29 березня 2002 р. виконавча служба Кіровського району м.Донецька з невідомих причин взагалі припинила виконавче провадження. Водночас за боржником, як повідомив Уповноваженого 16 липня 2009 р. начальник відділу державної виконавчої служби у Донецькій області Г.Медуниця, зареєстрований мотоцикл та 1/2 частина квартири.

Уповноваженим з прав людини було відкрито провадження у справі про порушення прав дітей. Після звернення Уповноваженого до регіональних органів державної виконавчої служби була укладена мирова угода, згідно з умовами якої боржник Б.Запорожченко зобов'язався в рахунок заборгованості із аліментів здійснити безоплатне відчуження на користь стягувача О.Ветрової 1/2 частини квартири.

Статтею 196 Сімейного кодексу України передбачена відповідальність платника аліментів за прострочення їх сплати. Зокрема, при виникненні заборгованості за аліментами, що стягуються відповідно до рішення суду, з вини платника одержувач аліментів має право на стягнення неустойки (пені) у розмірі одного відсотка від суми несплачених аліментів за кожен день прострочення.

На переконання Уповноваженого, активніше застосування судами зазначеної санкції певною мірою сприяло б забезпеченню належного виконання аліментних зобов'язань та поновленню прав дітей.

Найгострішою проблемою сімей з дітьми, у тому числі багатодітних, залишається забезпечення належних житлових умов. За даними обстеження умов життя домогосподарств, яке проводиться Державним комітетом статистики України, домогосподарства з дітьми мають набагато гірші показники житла за розміром загальної і житлової площі порівняно з домогосподарством без дітей (табл. 4.1.7).

У національній доповіді НАН України “Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави” зазначено, що середній розмір житлової площі домогосподарств без дітей становив 24 кв.м, тоді як у домогосподарствах з дітьми — лише 11,6 кв.м. Також у домогосподарствах з дітьми зафіксоване істотне навантаження мешканців на одну кімнату. Так, у 2008 р., у середньому по Україні в домогосподарствах із дітьми на одну кімнату припадало 1,9 людини, що більш ніж удвічі перевищує відповідний показник домогосподарств без дітей.

Уповноважений з прав людини приділяє особливу увагу захистові житлових прав багатодітних сімей, а також забезпеченню майнових прав на житло дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Маючи відповідно до ст.45 Житлового кодексу України право на першочергове отримання житлових приміщень, а з 1 січня 2010 р. сім'я, яка складається з 5 і більше дітей — на позачергове, багатодітні сім'ї десятками років перебувають у квартирних чергах. Так, під час здійснення провадження Уповноваженого за зверненням багатодітної родини з м.Харкова

Таблиця 4.1.7. Навантаження на одну кімнату в домогосподарствах з дітьми та без дітей (%)

	Домогосподарства без дітей		Домогосподарства з дітьми		у т.ч. багатодітні сім'ї	
	2005	2007	2005	2007	2005	2007
Менше 1 особи на кімнату	51,0	52,4	8,7	7,8	1,1	0,0
Одна особа на кімнату	33,3	32,3	22,2	22,8	1,7	1,7
1–2 особи на кімнату	8,3	8,4	39,2	39,6	31,9	39,4
Дві особи на кімнату	6,5	5,7	15,0	13,9	16,6	10,5
2–3 особи на кімнату	0,2	0,1	3,2	4,0	26,7	28,6
Три та більше осіб на кімнату	0,8	1,2	11,6	11,9	27,2	21,9

було встановлено, що у 2008 р. у місті на квартирному обліку перебувало більше тисячі багатодітних сімей, при цьому першими у черзі були ті родини, які взяті на квартирний облік ще 23 роки тому.

Стає дедалі очевиднішим, що без запровадження відповідних державної і регіональних програм розв'язати проблему забезпечення житлом багатодітних родин неможливо. Характерним є звернення до Уповноваженого з прав людини *багатодітної матері Л.Вишковської з с.Доброничівки Яготинського району Київської області* щодо захисту прав її родини на належні житлові умови. У 2004 р. вона на прохання бабусі переїхала жити до її будинку й прописалася за вказаною адресою. Але після смерті старенької виявилось, що заповіт на будинок був складений на її синів – дядьків дописувачки, які запропонували їй купити будинок. Оскільки багатодітна мати не мала на це коштів, вона разом з дітьми опинилася просто неба.

Завдяки втручання Уповноваженого з прав людини питання забезпечення житлом сім'ї Вишковських було вирішене позитивно – їм було виділено в постійне користування житловий будинок в с.Доброничівці.

Проте подібних випадків чимало, і питання треба вирішувати на системному рівні.

У результаті приватизації державного житлового фонду, а також враховуючи те, що з 90-х років розпочалося формування ринку житла, діти стали співвласниками житлових приміщень. Законодавство України вимагає обов'язкової згоди органів опіки та піклування при вчиненні правочинів щодо майна, яке належить дітям. На практиці ж цієї вимоги

дотримуються не завжди, що призводить до численних порушень прав дітей. До Уповноваженого продовжують надходити звернення від дітей чи в їх інтересах щодо **порушення права власності дітей на житло**, за якими відкриваються відповідні провадження. У окремих випадках відповідно до п.10 ст.13 Закону України “Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини” Уповноважений безпосередньо звертається до суду щодо поновлення права дитини на житло.

Украї тяжке становище склалося і з забезпеченням житлових прав дітей, які проживають разом з батьками в гуртожитках. Таких дітей в Україні майже мільйон, або кожна десята дитина.

У більш як *двох тисячах* незаконно привласнених гуртожитках їхні власники створили буквально нестерпні умови для проживання. Трапляються навіть випадки, коли власники гуртожитків викидають малолітніх дітей з їхніми батьками на вулицю. Надзвичайна ситуація виникла, наприклад, у 9 привласнених радгоспних гуртожитках у **Балаклавському районі м.Севастополя**, де проживає майже 4 тисячі мешканців, у тому числі близько тисячі дітей. Власник незаконно отриманих гуртожитків знущується над їхніми мешканцями, зокрема й беззахисними дітьми: відключає воду, тепло, електроенергію, а особливо “норовистих” викидає через суди на вулицю.

Тільки після втручання у ситуацію Уповноваженого з прав людини прокурор району вніс протест на незаконне привласнення деяких з цих гуртожитків.

Аналогічні порушення мають місце у **Львові та Бердянську, Херсоні й Харкові, Луганську, Одесі** та в ряді інших міст. У своїх зверненнях громадяни скаржаться Уповноваженому на те, що органи прокуратури, ігноруючи ст.121 Конституції України, фактично ухиляються від захисту житлових прав мешканців незаконно привласнених гуртожитків. Не переймаються належним чином цією проблемою і судові органи.

Уповноважений вважає неприпустимим таке байдуже ставлення усіх гілок влади до захисту житлових прав дітей. Оскільки діти є найнезахищенішою групою населення, для захисту їхніх житлових прав потрібні додаткові механізми. З цією метою Уповноваженим з прав людини внесені пропозиції Уряду щодо змін до Закону України “Про забезпечення реалізації житлових прав мешканців гуртожитків”, прийнятий Верховною Радою України у вересні 2008 р. Постановою Кабінету Міністрів України “Про утворення робочої групи з розв’язання проблем мешканців гуртожитків” від 27 жовтня 2010 р. запропонований механізм вирішення цього питання.

Як свідчать результати вибіркового соціально-демографічного обстеження “Сім’я і сімейні відносини” Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України, проведеного у 2009 р., як і раніше,

головною перепорою для народження дитини є недостатність матеріального забезпечення родини та відсутність належних житлових умов.

Уповноважений з прав людини змушена з прикрістю констатувати, що бідність родин з дітьми стає хронічним явищем, є одним із основних факторів поляризації суспільства та формування успадкованої бідності. У країні не створено належних умов для реального поліпшення стану сімей з дітьми, всебічного та гармонійного розвитку особистості кожної дитини, поліпшення демографічної ситуації.

Це є наслідком того, що ще на законодавчому рівні закладаються положення, які ставлять сім'ї з дітьми, особливо багатодітні, у нерівні умови з іншими домогосподарствами. Попри заходи, які вживаються в Україні, система соціального захисту сімей з дітьми є недостатньо ефективною.

Тому, на переконання українського Омбудсмана, без запровадження відповідних державної та регіональних програм багатодітні та малозабезпечені родини не зможуть самостійно розв'язати більшість своїх соціальних проблем.

4.2. Право на охорону здоров'я

Пріоритетним завданням держави є забезпечення права дітей на здоров'я. Законами України “Про охорону дитинства”, “Основи законодавства України про охорону здоров'я”, іншими нормативно-правовими актами, прийнятими на виконання Конвенції ООН про права дитини, передбачено комплекс заходів щодо захисту цих прав дітей.

Розв'язання цієї проблеми вимагає насамперед зміни стратегічних підходів до охорони здоров'я дітей, як це визначено прийнятою у вересні 2005 р. Європейським регіональним комітетом Всесвітньої організації охорони здоров'я *Європейської стратегії “Здоров'я і розвиток дітей і підлітків”*. Цим документом передбачено створення таких умов у країнах Європейського регіону, за яких діти повною мірою зможуть реалізувати свій потенціал здоров'я та розвитку, вдасться зменшити їх захворюваність та смертність. Основними керівними принципами цієї Стратегії визначено:

- спрямування національної програми на розв'язання проблем, пов'язаних із здоров'ям на всіх етапах розвитку дитини (від допологового до підліткового);

- першочергове розв'язання проблем дітей з малозабезпечених сімей;

- залучення громадськості, передусім молоді, до розробки, реалізації та моніторингу за виконанням програми.

Урядом, Верховною Радою України вживаються заходи щодо поліпшення фінансування закладів, які опікуються охороною здоров'я дітей, підвищення соціальної допомоги для малозабезпечених, збільшення державних витрат на лікування і оздоровлення дітей. Заслужовує підтримки впровадження Міністерством охорони здоров'я України таких цільових

програм, як: “Запобігання та лікування серцево-судинних і судинно-мозкових захворювань на 2006–2010 роки”, “Репродуктивне здоров’я нації”, “Будівництво сучасних інфекційних лікарень”, “Протидія захворюванню на туберкульоз у 2007–2011 роках”, Комплексна програма “Цукровий діабет”, Міжгалузева комплексна програма “Здоров’я нації на 2002–2011 роки”, Державна програма “Забезпечення населення лікарськими засобами на 2004–2010 роки”, Державна програма “Дитяча онкологія на 2006–2010 роки”, Державна програма “Здорова дитина” на 2008–2012 роки; Національна програма “Забезпечення профілактики ВІЛ-інфекції, допомоги та лікування ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД” тощо.

Водночас моніторинг Уповноваженого з прав людини свідчить, що стан забезпечення в Україні прав на здоров’я дітей не відповідає міжнародним стандартам.

Здійснюваний Уповноваженим з прав людини моніторинг стану дотримання прав дітей на охорону здоров’я свідчить про стійку тенденцію погіршення стану здоров’я дітей (табл. 4.2.1).

У структурі захворюваності дітей переважають хвороби органів дихання, шкіри та підшкірної клітковини, органів травлення, вуха, ока та додаткового апарату, кістково-м’язової системи, інфекційні та паразитарні хвороби, травми, отруєння та деякі інші наслідки дії зовнішніх причин, стани, що виникають у перинатальному періоді.

Викликає стурбованість **зростання поширеності усіх захворювань серед підлітків**. Так, у 2008 р. цей показник становив 18 445 на 10 тис. проти 17 120 на 10 тис. у 2006 р. Тобто у середньому на одного підлітка реєструється до двох захворювань. При цьому патологічна ураженість є вищою у дівчат і становить 19 438 проти 17 494 на 10 тис. у юнаків.

Захворюваність дітей віком 0–17 років у 2009 р. становила 1394 на 1000 дітей проти 1175 у 2003 р. Зростання загального показника захворюваності відбулося за рахунок збільшення практично в усіх нозологіях. При цьому рівень захворюваності у дітей 0–17 років становив у міських мешканців у 2008 р. – 1502 (2003 р. – 1344), у сільських – 1037 (2003 р. – 875 на 1000 дітей).

На думку Уповноваженого, ця невтішна ситуація зумовлена такими чинниками:

- відсутністю пріоритетного фінансування заходів з охорони здоров’я дітей;
- недостатньою взаємодією усіх органів влади та відомств щодо реалізації державної політики охорони здоров’я;
- ослабленням останніми роками уваги до реалізації профілактичних заходів, які у системі заходів охорони здоров’я дітей повинні бути пріоритетними;
- незадовільною динамікою забезпеченості кадрами, передусім первинної ланки, педіатрами, неонатологами, дитячими анестезіологами;

Таблиця 4.2.1. Рівень захворюваності дітей віком 0–17 років включно за класами хвороб в Україні (кількість уперше зареєстрованих випадків захворювань на 100 000 дітей віком 0–17 років включно)

Назва класів хвороб відповідно до МКХ-10	2000	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Усі захворювання	114 403	119 387	122 627	127 463	128 052	134 288	137 262	14 0299
Деякі інфекційні та паразитарні хвороби	5626	5408	5555	5629	5511	5568	5811	5414
Новоутворення	242	272	293	305	317	318	321	326
Хвороби крові і крово-творних органів та окремі порушення із залученням імунного механізму	1607	1645	1741	1738	1762	1768	1757	1667
Хвороби ендокринної системи, розладу харчування, порушення обміну речовин	2872	2624	2538	2459	2380	2327	2265	2252
Розлади психіки та поведінки	655	628	636	630	615	612	619	587
Хвороби нервової системи	1690	1956	2061	2106	2190	2174	2281	2212
Хвороби ока та придаткового апарату	3977	4218	4356	4459	4413	4560	4737	4687
Хвороби вуха та соскоподібного відростка	3508	3600	3717	3885	3893	4099	4110	4021
Хвороби системи кровообігу	847	870	908	940	951	933	995	1038
Хвороби органів дихання	69 202	73 320	75 567	79 695	80 223	85 772	87 603	92 009
Хвороби органів травлення	4823	5021	5102	5176	5198	5262	5492	5356
Хвороби шкіри та підшкірної клітковини	6720	6950	7078	7312	7327	7567	7631	7416
Хвороби кістково-м'язової системи і сполучної тканини	2976	3104	3184	3163	3143	3039	3116	3045
Хвороби сечостатевої системи	2554	2922	2998	3032	3026	3057	3071	2989
Вагітність, пологи та післяпологовий період ¹	217	252	242	237	224	226	228	200
Окремі стани, що виникають у перинатальному періоді ²	33 188	27 129	25 212	23 094	22 072	19 900	18 446	16 161
Уроджені аномалії (вади розвитку), деформації і хромосомні порушення	503	489	526	527	543	540	564	581
Симптоми, ознаки та відхилення від норми, що виявлені під час лабораторних та клінічних досліджень, не класифіковані в інших рубриках	522	335	300	250	239	228	246	238
Травми, отруєння та деякі інші наслідки дії зовнішніх причин	4811	4791	4828	4950	5092	5261	5442	5349

¹ На 100 000 дівчат віком 0–17 років.

² На 100 000 дітей віком до 1 року.

Джерело: Національна доповідь з виконання Європейської соціальної хартії (переглянутої)

- недостатністю науково-дослідних робіт, які вирішують питання виживання та розвитку дітей;
- невідповідністю сучасним потребам рівня оснащення медичним обладнанням та санітарним транспортом закладів охорони здоров'я;
- обмеження доступності спеціалізованої медичної допомоги, насамперед для дітей, які проживають у сільській місцевості;
- недостатньою поінформованістю населення щодо здорового способу життя, раціонального харчування, профілактики інфекційних захворювань, у тому числі тих, що передаються статевим шляхом, збереження репродуктивного здоров'я тощо.

Сьогодні потребує певних заходів і проблема ресурсного забезпечення підліткової служби, яка не відповідає сучасним потребам. Порівняно з 1991 р. кількість амбулаторно-поліклінічних закладів, які мали підлітковий кабінет, значно зменшилася. У 2008 р. у 715 амбулаторно-поліклінічних закладах працювали лише 537 підліткових лікарів-терапевтів. Їхня робота зводиться переважно до підготовки юнаків до призову в армію та оформлення документації. Профілактична ж робота з дівчатами і юнаками практично не проводиться.

У світі за останні роки з'явилося розуміння необхідності створення структурних підрозділів у системі охорони здоров'я, які відповідали б потребам підлітків і були зорієнтовані на підлітків як особливу групу — “уже не діти і ще не дорослі”.

На переконання Уповноваженого з прав людини, надання медичної допомоги дітям підліткового віку має органічно поєднуватися з розумінням їхніх проблем, спільним з лікарем пошуком варіантів зміни поведінки з метою зміцнення здоров'я.

Дослідження виявили, що в системі традиційної медико-санітарної допомоги педіатри, сімейні лікарі не можуть задовольнити усі медико-соціальні потреби підлітків. Необхідні зміни, передусім створення служб, спроможних розв'язувати проблеми ризикової поведінки сучасних підлітків. Потрібна підготовка персоналу, який уміє та має бажання працювати з дітьми підліткового віку.

Важливу роль у цьому відіграє мережа “Клінік, дружніх до молоді”, яка станом на 10 лютого 2008 р. налічувала 46 закладів (проти 28 — у 2006 р.). Тут на безоплатній основі надаються медико-соціальні послуги дітям підліткового віку за принципами ВООЗ/ЮНІСЕФ.

Уповноважений з прав людини вважає, що саме впровадження нових стратегій організації медичної допомоги дітям, передусім підліткового віку, змінить на краще загальний стан здоров'я населення України і, зрештою, поліпшить демографічну ситуацію.

Складним залишається у країні питання забезпечення закладів охорони здоров'я, у яких лікуються діти, сучасною медичною апаратурою та обладнанням. Останнім часом відбуваються деякі позитивні зміни. Так, з

відкриттям сучасного *Київського міського центру серця* унікальні операції здійснюються не тільки дорослим людям, а й найменшеньким пацієнтам. Ця передова за своїми технологічними і кадровими ресурсами лікувальна установа дає можливість проводити 15 тис. діагностичних досліджень і 6 тис. операцій на рік.

Кардіохірург доктор медичних наук, заслужений лікар України, директор Центру серця Борис Тодуров першим серед українських медиків розпочав робити операції по трансплантації серця. Він успішно проводить операції не тільки громадянам України, а й громадянам інших країн.

Омбудсман Азербайджану Ельміра Сулейманова, яка була серед гостей цього центру, звернулася до Уповноваженого з прав людини з проханням домовитися з Б.Тодуровим на предмет допомоги азербайджанському хлопчикові. Б.Тодуров позитивно відповів на прохання українського Омбудсмана допомогти цій дитині. У серпні 2008 р. високопрофесійні фахівці Київського міського центру серця під керівництвом і за безпосередньої участі Б.Тодурова провели добродійну кардіохірургічну операцію дев'ятирічному бакинському хлопчикові Аліку Ейвазову, захистивши його право на життя.

На запрошення міністра охорони здоров'я Єгипту Б.Тодуров з дев'ятьма фахівцями столичного Центру серця виїздить до цієї країни для проведення операцій немовлятам із вродженими вадами серця. Б.Тодуров також оперував хворих на порок серця дітей в Іраку, Албанії, Сербії тощо.

Водночас Уповноважений з прав людини стурбована відсутністю в більшості регіонів України сучасної діагностичної та лікувальної медичної апаратури, а також високим рівнем зношеності основних фондів у державних та комунальних медичних закладах. Частка фізично та морально зношеної техніки становить 60–70%. Значна частина медичного обладнання відпрацювала 20–25 років, удвічі–втричі перевищивши свій технічний ресурс.

Це яскраво підтверджує звернення, яке надійшло до Уповноваженого з прав людини від *громадянина В.Чепурнюка, що мешкає у м.Іллічівську Одеської області*. Він просить сприяти придбанню апарата “Гемасел 1000”, який дає можливість хворим на онкологічні захворювання дітям якнайскоріше одужати та значно легше переносити сеанси хіміотерапії.

Цей чоловік втратив тринадцятирічну онуку, яка хворіла на лімфобластний лейкоз. Він переконаний, що апарат “Гемасел 1000” міг би її врятувати, бо його використання дає змогу підвищити рівень ремісії з 60% до 85–90%. Якість лікування є значно вищою і можна домогтися п'ятирічної стійкої ремісії, яка означає, що дитина практично є здоровою і знімається з обліку. Однак в Україні такого апарата немає. Українці змушені їздити до сусідньої Білорусі або інших країн. Проте лікування там не по кишені для більшості наших громадян.

Керівництво Міністерства охорони здоров'я України повідомило Уповноваженому з прав людини, що цей апарат в Україні не використовується з формальних підстав — через ненадання виробником необхідного пакета документів для його державної реєстрації.

Наведене свідчить про вкрай недостатню роботу Міністерства охорони здоров'я України як головного органу в системі центральних органів виконавчої влади із здійснення державної політики у сфері охорони здоров'я, зокрема забезпечення державних та комунальних медичних закладів охорони здоров'я сучасною діагностичною та лікувальною апаратурою.

Не може задовольнити й стан забезпечення дітей необхідними лікарськими препаратами та безоплатним лікуванням. В умовах гострої нестачі бюджетних коштів дедалі більша частина амбулаторної, стаціонарної допомоги, а також життєво необхідних ліків стають недоступними для основної маси людей. Непоодинокими є випадки, коли дітям, які потребують проведення невідкладних операцій, виставляються рахунки для попередньої оплати, і лише після отримання коштів проводиться лікування, у тому числі й хірургічне. У найбільш складному становищі опиняються діти як одна з найуразливіших категорій.

Це підтверджується численними зверненнями до Уповноваженого з прав людини. Зокрема, у зверненні *громадянки Н.Соломко, яка мешкає у місті Краснокутську Харківської області*, порушується питання про право її сина на охорону здоров'я та забезпечення антигемофільним фактором VIII. Вона повідомила таке: *“... шановна Ніно Іванівно! Для разового введення дитині необхідно 1500 одиниць фактора вартістю 3500 грн, а за рік — близько 50 тис. одиниць на загальну суму 139 тис. грн. Протягом тривалого часу ми звертаємося до посадових осіб системи Міністерства охорони здоров'я України щодо надання медичної допомоги синові, забезпечення його антигемофільним фактором VIII, який є таким само життєво-необхідним препаратом для гемофіліка, як інсулін для діабетика. Але поки що все це марно...”*

Після звернення Уповноваженого Міністерство охорони здоров'я України поінформувало, що згідно з наказом Головного управління охорони здоров'я обласної державної адміністрації від 22 січня 2009 р. № 40 на баланс Краснокутської центральної районної лікарні у 2009 р. хворому *А.Соломку* було передано 30 флаконів антигемофільного препарату “Імунат 500 МО”.

З подібним зверненням до Уповноваженого з прав людини звернулася *мешканка м.Марганця Дніпропетровської області Л.Замориленко*, яка благає захистити право її одинадцятирічного сина *Івана*, хворого на гемофілію В, на безоплатне забезпечення необхідними лікарськими препаратами. Вона повідомила Уповноваженого, що, попри її неодноразові звернення до Міністерства охорони здоров'я України і навіть до прокуратури, порушене питання залишилося невирішеним.

Уповноважений знову негайно звернулася до керівництва Міністерства охорони здоров'я України, яке поінформувало, що Головному управлінню охорони здоров'я Дніпропетровської обласної державної адміністрації доручено вирішити питання забезпечення дитини необхідною медичною допомогою за бюджетні кошти, у т.ч. за рахунок централізованої закупівлі МОЗ.

Ці та інші звернення свідчать, що на даний час в Україні поки що не створено надійної системи надання невідкладної допомоги і лікування хворих на гемофілію, у тому числі за місцем їхнього перебування, яка мала б забезпечити повернення від інвалідності до повноцінного життя майже 3 тис. хворих, серед яких багато дітей.

Уповноваженим було відкрито провадження у справі про забезпечення права на належний медичний захист громадян, хворих на гемофілію, до Прем'єр-міністра України направлено подання "Про забезпечення права на належний медичний захист громадян, хворих на гемофілію" від 23 липня 2004 р. з пропозицією щодо ухвалення Державної програми розвитку гематології.

З часу внесення Уповноваженим подання минули роки. За цей період змінилося кілька урядів. Однак програма, на необхідності прийняття якої наголошувала Уповноважений, до цього часу не розроблена і не прийнята. Як наслідок – брутальне порушення права на належний медичний захист багатьох дітей триває. З огляду на зазначене Омбудсман висловлює надію, що доручення Президента України щодо забезпечення умов для ефективного і доступного медичного обслуговування громадян, хворих на гемофілію, від 20 листопада 2010 р. сприятиме найскорішому розв'язанню цієї проблеми.

Важливе значення для здоров'я дитини та профілактики захворювань має щеплення від інфекційних хвороб. В Україні у 2006 р. було затверджено новий календар профілактичних щеплень, згідно з яким провадяться профілактичні щеплення чотирьох видів: за віком; за станом здоров'я; за епідемічними показаннями; рекомендовані.

Відповідно до календаря здійснюється вакцинація проти 10 інфекцій (туберкульоз, поліомієліт, кашлюк, дифтерія, правець, кір, паротит, краснуха, гепатит В та (з 2006 р. – проти гемофільної інфекції – Hіb-інфекції). Впровадження останньої дасть можливість значно знизити захворюваність на гнійний менингіт та пневмонію, передусім серед дітей до п'яти років. Протягом останніх трьох років згідно з постановами Головного державного санітарного лікаря України має щорічно здійснюватися передсезонна профілактична вакцинація проти грипу.

Охоплення вакцинацією дітей до 1 року становить: проти дифтерії – 98,3%; кашлюку – 98,0; поліомієліту – 98,3; туберкульозу – 97,1; гепатиту В – 94,2; дітей до двох років – проти кору, краснухи, паротиту 98,6%.

Проте до Уповноваженого дедалі частіше надходять звернення батьків, які заперечують проти вакцинації, вважаючи обов'язкову вакцинацію порушенням прав дитини.

На думку Уповноваженого з прав людини, причиною поширення негативного ставлення до щеплення в суспільстві стали випадки загибелі дітей, і батьки пов'язують це зі щепленням.

Усю громадськість сколихнула *трагічна смерть одинадцятикласника з м.Краматорська Антона Тищенка*, 13 травня 2008 р., після щеплення від кору і краснухи. Прокуратура Краматорська порушила кримінальну справу за фактом смерті школяра.

Через декілька днів у лікувальних закладах міст Донецька і Краматорська під медичним спостереженням перебували вже 85 учнів 10–11 класів загальноосвітніх шкіл Краматорська, у яких упродовж 15–16 травня погіршилося самопочуття у зв'язку з проведенням вакцинації проти кору і краснухи. **З метою захисту прав дітей на охорону здоров'я та життя Уповноважений звернувся до керівництва Міністерства охорони здоров'я України з вимогою здійснити перевірку цих жакливих фактів та поінформувати щодо стану розв'язання цієї проблеми.** 26 травня 2008 р. МОЗ України поінформувало Уповноваженого про те, що створено окрему комісію для аналізу кожного випадку післявакцинального ускладнення та проведення збору необхідної інформації. За висновками комісії, смерть підлітка не пов'язана зі щепленням.

Водночас, як відомо, фахівці Академії медичних наук України передали до Генпрокуратури свій висновок, у якому чітко написано, що між смертю Антона Тищенка і проведеною йому вакцинацією проти кору і краснухи є прямий причиново-наслідковий зв'язок.

Перевірки Генеральної прокуратури України засвідчили, що лікарі часто порушують норми щодо порядку проведення дітям профілактичних щеплень.

За фактами смерті дітей у Донецькій, Запорізькій та Черкаській областях порушені кримінальні справи. Тим часом відмова батьків від вакцинації своїх дітей набуває масового характеру, бо цілком природно вони хвилюються за стан здоров'я дітей.

Як з'ясувалося, вітчизняна система охорони здоров'я виявилася нездатною адекватно реагувати на спалах епідемії грипу, зокрема пандемічного, восени 2009 р. Уряду і парламенту довелося вживати, по суті, надзвичайних заходів, щоб запобігти подальшому поширенню епідемії. Виявилось, що у країні бракує навіть найпростіших засобів захисту і ліків, медичного обладнання, діагностичних препаратів тощо. Й досі ведуться публічні дебати щодо порядку та доцільності вакцинації.

Дедалі стає очевиднішим, що з метою недопущення у країні епідемій на інфекційні захворювання потрібні докорінні зміни в системі охорони здоров'я і забезпечення санітарно-епідемічного благополуччя населення,

напрацювання узгоджених, науково обґрунтованих заходів і регламентів надання допомоги, належна інформаційна робота.

Не можна не наголосити на проблемі поширення ВІЛ-інфекції/СНІДу серед дітей. У цьому контексті є дуже важливим затвердження Кабінетом Міністрів України *Концепції стратегії дій Уряду, спрямованих на запобігання поширенню ВІЛ-інфекції/СНІДу, на період до 2011 року та Національної програми забезпечення профілактики ВІЛ-інфекції, допомоги та лікування ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД на 2004–2008 роки*. За період виконання програми забезпечено організацію заходів щодо запобігання передачі ВІЛ від матері до дитини, створена система моніторингу за ВІЛ-інфікованими вагітними та народженими ними дітьми.

Торік ВІЛ-інфіковані жінки народили 3635 дітей. Станом на 1 січня 2009 р. у країні з підтвердженим діагнозом живе усього 1968 дітей. Відсоток трансмісії ВІЛ від матері до дитини становить 7, що в чотири рази нижче, ніж у 2000 р. Такий суттєвий здобуток Україна отримала як наслідок впровадження системи профілактики передачі ВІЛ від матері до дитини, спільними зусиллями служби СНІДу, жіночих консультацій та пологових будинків. Але, попри позитивні зрушення, проблема поширення в Україні ВІЛ-інфекції/СНІДу серед дітей продовжує загострюватися (табл. 4.2.2).

Уповноважений неодноразово особисто знайомилася зі станом дотримання прав дітей, інфікованих на ВІЛ та хворих на СНІД. Зокрема, відвідала дитяче відділення Одеського обласного центру з профілактики та боротьби зі СНІДом. У 2003 р. Уповноважений з прав людини разом дружинами послів, акредитованих в Україні, — членами Міжнародного жіночого клубу, відвідала Київську лікарню № 1. В інфекційному дитячому відділенні цієї лікарні перебувають новонароджені, хворі на СНІД, та малюки з підозрою на цей страшний діагноз. Від більшості з них відмовилися батьки. Український Омбудсман разом з дружинами іноземних послів передала цим крихітним пацієнтам свої подарунки: соски, памперси, набори дитячого харчування, катетери, гумові рукавички для медперсоналу, дезінфікуючі розчини тощо.

На переконання Уповноваженого, заходів, що вживаються для подолання таких “соціальних” хвороб, як туберкульоз, СНІД тощо недостатньо. На державному рівні потрібні конкретні заходи, передусім профілактичного, запобіжного характеру, забезпечені належним фінансуванням.

З огляду на викладене Уповноважений з прав людини вважає за необхідне зазначити, що головною ідеєю реформи системи охорони здоров'я дітей має бути створення такої моделі медичного обслуговування, яка б забезпечувала абсолютну доступність кожного до медичних послуг, гарантувала їх високу якість, економічність, результативність. Пріоритетом повинна стати профілактика дитячої захворюваності. Треба відродити статус шкільних лікарів, які, постійно перебуваючи в навчальному закладі, сліdkували б за

Таблиця 4.2.2. ВІЛ-інфіковані та хворі на СНІД діти

	ВІЛ-інфіковані							Із числа ВІЛ-інфікованих хворі на СНІД						
	2000	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2000	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Чисельність осіб з уперше в житті встановленим діагнозом														
Діти 0–14 років	730	2036	2516	2834	3449	3649	3765	13	93	143	123	115	74	93
Діти 15–17 років	64	68	87	105	114	103	68	3	2	6	6	18	1	6
На 100 000 населення відповідного віку														
Діти 0–14 років	8,5	28,6	36,6	42,4	52,6	56,2	58,1	0,2	1,3	2,1	1,8	1,8	1,1	1,4
Діти 15–17 років	2,7	3,1	4,2	5,3	6,1	5,8	4,1	0,1	0,1	0,3	0,3	1,0	0,1	0,4
Чисельність осіб, які перебувають на обліку в медичних закладах, на кінець року														
Діти 0–14 років	1226	4003	5302	6023	7094	8065	8793	14	148	251	336	426	490	594
Діти 15–17 років	173	175	190	234	493	245	527	4	3	9	7	32	29	31
На 100 000 населення відповідного віку														
Діти 0–14 років	14,6	57,3	78,4	91,2	109,1	124,5	135,6	0,2	2,1	3,7	5,1	6,6	7,6	9,2
Діти 15–17 років	7,3	8,2	9,3	12,1	27,0	14,3	33	0,2	0,1	0,4	0,4	1,8	1,7	1,9

станом здоров'я учнів. Необхідно також забезпечити беззастережне дотримання конституційної норми щодо безоплатного лікування дітей.

4.3. Право на освіту та доступ до культурної спадщини

Роль освіти є визначальною для суспільства, його сталого розвитку, подолання бідності, забезпечення загальнолюдських цінностей.

Статтями 28 та 29 *Конвенції ООН про права дитини* визначається зміст зобов'язань держави щодо забезпечення права дитини на освіту, зокрема: запровадження безплатної й обов'язкової початкової освіти; сприяння розвитку різних форм середньої освіти — як загальної, так і професійної, та забезпечення її доступності для всіх дітей; забезпечення доступності вищої освіти на підставі здібностей дитини, а також доступності інформації та матеріалів у галузі освіти й професійної підготовки для всіх дітей; сприяння регулярному відвідуванню шкіл і зменшенню кількості

учнів, які залишають школу. Освіта, на яку має право кожна дитина, повинна забезпечити її необхідними для життя навичками, розширити можливості для користування усіма правами людини, сприяти розвитку культури, відповідальності, поваги до прав інших. Мета освіти полягає у розкритті потенціалу дитини шляхом розвитку її навичок, здібностей, людської гідності та впевненості у собі.

Статтею 53 Конституції України визнано право кожного на освіту, а також визначено обов'язковою повну загальну середню освіту. Регулювання освітньої сфери та практичного забезпечення прав дитини на освіту визначено законами України *“Про освіту”*, *“Про загальну середню освіту”*, *“Про дошкільну освіту”*, *“Про позашкільну освіту”*, *“Про професійно-технічну освіту”*, *“Про вищу освіту”*, Національною доктриною розвитку освіти, затвердженою Указом Президента України від 17 квітня 2002 р. №347/2002, державними освітніми стандартами, постановами Уряду, наказами Міністерства освіти та науки тощо.

Уповноважений з прав людини вважає, що вирішальним для України на сучасному етапі є забезпечення якісної освіти та рівного доступу до неї усіх категорій дітей та молоді.

Для України завжди був характерним високий освітній рівень громадян. Проте, як свідчить моніторинг Омбудсмана, останніми роками втрачається необхідний для підтримки і розвитку народної освіти потенціал.

Однією з найскладніших є проблема забезпечення права дітей на дошкільну освіту. У 2010 р. дошкільну освіту здобували 1214 тис. дітей, зокрема 972 тис. дітей у 6,7 тис. міських дитячих садках, 242 тис. — у 8,8 тис. садках, що розташовані у сільській місцевості.

Загальний відсоток охоплення дітей дошкільними навчальними закладами впродовж 2007–2009 рр. залишається на рівні 54–56% загальної кількості дітей дошкільного віку, що на 2–3% більше, ніж у попередні роки. При цьому показник охоплення у міських дошкільних закладах (66–68%) перевищує показник у сільській місцевості більш ніж удвічі (31–33%). Це відповідно відбивається й на нерівномірній наповнюваності дошкільних закладів (табл. 4.3.1).

З 1990 до 2010 рр. кількість дошкільних навчальних закладів в Україні скоротилася з 24,5 тис. до 15,5 тис.

Існуюча мережа закладів системи дошкільної освіти не може належним чином задовольнити потреби. На початок 2010 р. понад тисячі дошкільних навчальних закладів не працювали, серед них лише 105 — на капітальному ремонті. Найбільше непрацюючих закладів у Автономній Республіці Крим — 129, у м.Києві — 113, у Луганській області — 90.

Але навіть за умов нестачі місць у дитячих садках 811 закладів здавали площу в оренду.

Таблиця 4.3.1. Середня наповнюваність дошкільних навчальних закладів

Рік	Середня наповнюваність ДНЗ (у %)		
	всього	у містах	сільській місцевості
2007	105	116	75
2008	108	119	78
2009	108	119	79

Тільки в м.Києві приміщення 212 дошкільних навчальних закладів орендують комерційні фірми. І це тоді, коли на масивах “Позняки” та “Осокорки” у дитячих садочках не вистачає понад 1 тис. місць, на Печерську – близько 1,2 тис., у Шевченківському районі – понад 900, у Оболонському районі – 500.

Водночас упродовж останніх двох років у столиці відкрито лише чотири нових дитячих садки.

У середньому в країні на 100 місцях виховується 108 дітей, а у Львівській області – 131 дитина, у Волинській – 126 дітей, у Сумській – 131 дитина, у Чернівецькій – 119 дітей.

Так, у липні 2009 р. до Уповноваженого звернулося подружжя Юра зі Львова, які є батьками трьох дітей дошкільного віку, із листом такого змісту: *“Вже другий рік поспіль своїх старших дошкільнят ми не можемо влаштувати до дитячого садка. В районі нашого проживання знаходиться два дитсадки, і діти записані в обидва. Але дитсадок №136 настільки переповнений, що шанси потрапити туди практично нульові, а інший – “Казка” – ніяк не відкриється з кінця 2007 року через відсутність коштів у місцевому бюджеті (оскільки фінансові ресурси міста спрямовані на підготовку до Євро–2012).”*

Після звернення Уповноваженого до керівництва обласної державної адміністрації було обіцяно, що дитсадок “Казка” таки відкриється до кінця 2009 р.

У 2009 р. порівняно з 2008 р. на 19,4 тис. зросла кількість дітей у дитячих садках, кількість дошкільних навчальних закладів – на 94 одиниці. За даними Державного комітету статистики України, у 2007 р. введено в експлуатацію 3 нових будівлі ДНЗ, у 2008 р. – 9, у 2009 р. – 3. Проте загалом темпи відновлення мережі дошкільних закладів не відповідають сучасним потребам.

Підтримуючи ініціативу Міністерства освіти і науки України про повернення дитсадків у профільне використання, Уповноважений вважає, що треба якнайшвидше припинити практику здачі в оренду приміщень дошкіль-

них навчальних закладів, відновити роботу непрацюючих дитячих садків, завершити їх довготривалі ремонти. Це має бути пріоритетом у роботі місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

Середня освіта. За даними Міністерства освіти і науки України, на кінець 2009/2010 навчального року в країні функціонувало 20,6 тис. денних загальноосвітніх навчальних закладів державної і комунальної форми власності, у яких навчалися 4,5 млн учнів. 135 тис. дітей у 2009/2010 навчальному році в 1248 загальноосвітніх закладах навчалися у дві зміни. З усіх шкіл з українською мовою викладання — 16,9 тис. закладів (3,3 млн учнів); російською — 1,2 тис. шкіл (404 тис. учнів); румунською — 89 (18,2 тис. учнів); угорською — 66 (11,6 тис. учнів); кримськотатарською — 15 (2,9 тис. учнів); молдовською — 6 (1,9 тис. учнів); польською — 5 (1,2 тис. учнів). У 1175 загальноосвітніх навчальних закладах навчання здійснювалось двома й більше мовами.

Минулого навчального року в 400 спеціальних школах (школах-інтернатах) та школах соціальної реабілітації навчалися 66 тис. дітей.

Водночас через неналежне ведення обліку дітей шкільного віку не охоплено освітою 1,6 тис. неповнолітніх, передусім тих, що мешкають у неблагополучних сім'ях.

Моніторинг Уповноваженого з прав людини свідчить, що тенденції минулих років щодо поступового зменшення кількості загальноосвітніх навчальних закладів не подолано.

За даними Генеральної прокуратури України, упродовж останніх п'яти років закрито та ліквідовано 2 тис. шкіл, з них 80 — у 2010 р. Звісно, одним із чинників закриття шкіл є зменшення учнівського контингенту, що пов'язано із негативними демографічними процесами. Але народжуваність в Україні поступово зростає — у 2009 р. народилося на 4,5 тис. дітей більше, ніж у 2008 р. Наприклад, уже у 2009/2010 навчальному році кількість першокласників збільшилася на 9 тис.

За такої ситуації Уповноважений з прав людини застерігає: якщо не зупинити процес закриття шкіл, незабаром заклади системи загальної середньої освіти будуть просто неспроможні прийняти всіх бажаючих. Тобто матимемо таку ж ситуацію, як і у дошкільній освіті — перевантаження через їх необґрунтоване закриття та перепрофілювання навчальних закладів.

Закриття школи можливе лише у виключних випадках, за згодою громади і за умови, що в кожному населеному пункті, де є діти відповідного віку, має бути забезпечено функціонування хоча б однієї школи.

Проте на практиці це, на жаль, не виконується. Так, у квітні 2009 р. до Уповноваженого звернулися *мешканці с. Заставля Дунаєвецького району Хмельницької області* з проханням допомоги врятувати сільську школу від закриття. Вони повідомили, що через зменшення учнівського контингенту (у школі навчається 86 дітей, у тому числі 34 — з м. Дунаївці) місцева влада планує закрити школу. І хоча Верховна Рада 19 грудня

2008 р. прийняла Постанову №778-VI *“Про запровадження мораторію на закриття загальноосвітніх навчальних закладів у сільській місцевості”*, селянам пояснили, що роботу школи призупинять до 1 вересня, а з 1 січня, коли закінчиться дія мораторію, школу офіційно закриють.

Щоправда, з 1994 р. у цьому селі триває будівництво нової школи, де передбачені дитячий садок, клуб, медпункт, бібліотека, але це не тішить селян. Ось кілька рядків з їхнього листа: *“Чому наші діти не можуть навчатися там, де хочуть? Чому вони, проживаючи у великому красивому селі, повинні йти за 4–7 км у місто до іншої школи?... В селі немає клубу, садка, бібліотеки, а тепер не буде і школи?”...*

Намагаючись знайти відповідь на ці непрості запитання та допомогти, Омбудсман України звернулася до керівництва області та Міністерства освіти і науки України. З'ясувалося, що кількість учнів у Заставській ЗОШ дедалі зменшуватиметься, та й бюджет району у складних фінансово-економічних умовах сьогодення неспроможний забезпечити її матеріальні потреби. Відсутність фінансування є причиною призупинення й будівництва нової школи.

Проте є й позивні приклади. Ось лист мешканців м.Павлограда Дніпропетровської області, що надійшов до Уповноваженого у червні 2009 р.: *“З вини чиновників міста Павлограда будівлю школи, в якій навчаються наші діти, буде продано одному з місцевих підприємців. Ця школа — нова, світла, чудово збережена школярами та адміністрацією. Наша школа є єдиним осередком культурного розвитку та становлення дитини в селищі Геологів — більше ми не маємо нічого — ані бібліотеки, ані якихось центрів дозвілля для дітей та молоді. Школа, у яку обіцяють перевести наших дітей після закриття нашої, знаходиться в аварійному стані. Просимо Вас втрутитися в це беззаконня та допомогти, адже руйнувати — не будувати!”*

У результаті провадження Уповноваженого з прав людини з'ясовано, що відділом освіти Павлоградського міськвиконкому з метою пошуку шляхів оптимізації видатків з бюджету дійсно розглядалося питання щодо закриття загальноосвітньої середньої школи №20, у якій за проектною потужності закладу у 500 учнів навчається лише 214, та продажу її приміщення приватному інституту. Вкрай занепокоєна такою ситуацією, Уповноважений звернулася до голови Дніпропетровської обласної державної адміністрації та до міністра освіти і науки України з проханнями про захист права учнів селища Геологів на здобуття належної освіти у середній школі №20. *Школу вдалося врятувати*, і у 2009/2010 навчальному році вона функціонує у заявленому статусі. Очевидно, однак, що боротьба за цю школу триватиме.

Уповноважений з прав людини занепокоєна тим, що після закінчення дії Постанови Верховної Ради України *“Про впровадження мораторію на закриття загальноосвітніх навчальних закладів у сільській місцевості”* від 19 грудня 2008 р. № 778-VI продовжився процес закриття сільських шкіл.

В Уповноваженого з прав людини викликає стурбованість те, що в країні до цього часу не розв'язана проблема забезпечення шкільними автобусами. У 2009/2010 навчальному році забезпечено підвозом лише 96,3% учнів та 81% вчителів, до того ж потребують оновлення 752 транспортні засоби, термін експлуатації яких 20 років. Використання старого автотранспорту та нерозв'язаність проблеми сільських доріг становлять пряму загрозу безпеці дітей по дорозі до школи та зі школи. До того ж діти зі школи іншого села повертаються майже увечері, що призводить до їх фізичного виснаження, а також потребує додаткових матеріальних витрат для забезпечення належного харчування і так незаможних сільських сімей.

Омбудсман України переконана, що оптимізація мережі сільських шкіл повинна відбуватися лише за умов вирішення питань організації підвезення дітей до місць навчання та ремонту доріг, підтримки розвитку інших форм доступу сільських дітей до якісної освіти.

Сьогодні висуває нові завдання перед загальноосвітньою школою. *Для української школи вкрай актуальним залишається питання підключення до мережі Інтернет.* В цілому по країні *близько 85% шкіл підключено до мережі Інтернет.* У сільській місцевості, на жаль, – *лише 54%.* До того ж ситуацію значно погіршує якість підключення шкіл до мережі, в основі якої ще й досі лежить телефонний зв'язок, тоді як у більшості країн світу ці технології вже не використовуються.

Уповноважений переконаний, що зберігаючи кращі надбання минулого, слід швидше впроваджувати новітні науково-технічні досягнення та педагогічні інновації.

Уповноваженим з прав людини приділяється значна увага захисту права на користування рідною мовою щодо освіти дітей з числа національних меншин відповідно до положень ст. 30 Конвенції ООН про права дитини.

У своїх зверненнях до Уповноваженого керівники громадських організацій та об'єднань привертають увагу до фактів порушення прав дитини на вивчення та навчання рідною мовою, проявів дискримінації в освітній сфері, відсутності новітніх методик, підручників та високопрофесійних педагогів у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням мовами національних меншин.

Так, *староста російської громади Івано-Франківської області О.Волков* звернувся до Уповноваженого з листом, в якому йдеться про скасування за рішенням МОН вступних випробувань з російської мови і літератури при вступі до вищих навчальних закладів України. Дописувач акцентував увагу на тому, що відповідно до Умов прийому до вузів навчальні заклади проводять конкурсний відбір лише за такими іноземними мовами, як: англійська, німецька, французька та іспанська. Отже, абітурієнти, які вступають на спеціальність “Російська мова і література”, не мають можливості пройти зовнішнє незалежне оцінювання або скласти вступне

випробування з російської мови. На його думку, ситуація зі скороченням мережі шкіл з російською мовою навчання продовжує набирати обертів: якщо у 2006 р. в Україні діяло 1305 шкіл з російською мовою навчання, то вже у 2010 р. їх кількість скоротилась до 1154.

Не можна вважати задовільним і забезпечення *права на освіту дітей ромської національності*. Незважаючи на те що у 2004 р. Урядом України було затверджено Програму соціально-духовного відродження ромів в Україні, відчутних змін не відбулося. Більшість ромів взагалі не мають загальної середньої освіти. Так, на Закарпатті лише близько 15% ромів отримало загальну середню освіту, неповну середню — близько 85%. Фіксувалась значна кількість безпритульних і бездоглядних серед дітей ромів.

Очевидно, потрібні реальні зусилля органів влади для виконання завдань цієї програми, насамперед бюджетного фінансування.

До Уповноваженого з прав людини надійшов лист *від Іллі Левітаса — президента Ради національних товариств України, президента Єврейської ради України* щодо запровадження в Україні так званої програми толерантності, розробленої на замовлення Посольства Нідерландів в Україні. Зміст окремих запитань, ілюстрацій, карикатур, що містяться у зазначеній програмі, містить, на думку автора звернення, “негативну інформацію про єврейську етнічну спільноту” та акцентує увагу на питаннях про гомосексуалізм, одностатеві шлюби. Розцінюючи згадані матеріали як “образливі для євреїв” і такі, що “створюють передумови для національної і міжконфесійної ворожнечі”, вважає неприпустимим їх впровадження у навчально-виховний процес загальноосвітніх закладів України. Всупереч застереженням громадських організацій національних меншин України матеріалам надано гриф “схвалено Міністерством освіти і науки України для використання у загальноосвітніх навчальних закладах” (протокол №5 від 14 грудня 2008 р.).

Поділяючи висловлене І.Левітасом занепокоєння щодо змістової частини пропонованих матеріалів, Уповноваженим з прав людини направлено звернення до міністра освіти і науки України щодо вжиття заходів відповідно до законодавства з метою недопущення будь-яких проявів дискримінації за національною ознакою.

Масове обурення викликало прийняття Кабінетом Міністрів України постанови від 30 вересня 2009 р. №1033 “Про внесення змін до Положення про загальноосвітній навчальний заклад”, яка ультимативно вимагає застосовувати в навчальних закладах виключно державну мову. У зверненнях до Уповноваженого з прав людини депутати Запорізької і Луганської обласних рад та Севастопольської міської ради цілком правомірно зазначають, що Урядом порушені конституційні права людини на вільне використання мов національних меншин в Україні. Уповноваженим з прав людини направлено звернення до Прем’єр-міністра України, в

якому запропоновано внести відповідні зміни до зазначеної постанови з метою поновлення конституційних прав людини. Наразі Урядом внесені відповідні зміни.

Аналізуючи ситуацію щодо загальної середньої освіти в Україні, Уповноважений з прав людини поділяє висновок, який зробили учасники соціологічного дослідження “Система освіти в оцінках громадян України”, яке було здійснено у 2007 р. Інститутом соціальних технологій на замовлення Спільного проекту Міністерства освіти і науки України та Світового банку “Рівний доступ до якісної освіти в Україні”: *“У принципі, до середньої освіти всі мають рівний доступ. Принаймні середню освіту може отримати кожен учень, незалежно від заробітків батьків. Питання: чи буде вона якісною середньою освітою? Формально рівний доступ є, фактично – відсутній”*.

Позашкільна освіта та виховання є складовою освітньої системи, яка насамперед покликана забезпечити належний розвиток здібностей, талантів дітей, молоді, організацію їх змістовного дозвілля та підготовку підлітків до дорослого життя. Звичайно, важлива роль у вихованні дитини відведена її сім’ї, водночас належні умови для здобуття учнями позашкільної освіти у навчально-виховних закладах має забезпечувати саме держава.

У 2009 р. у системі Міністерства освіти і науки України діяло 1493 державних та комунальних позашкільних навчальних закладів та 647 дитячо-юнацьких спортивних шкіл. Ці заклади відвідують понад 1 млн 242 тис. дітей, що становить, за даними міністерства, 35,7% загальної кількості дітей шкільного віку.

Проте неупереджений аналіз *свідчить, що реальне охоплення дітей позашкільною освітою залишається катастрофічно низьким*. Існуюча система позашкільних навчальних закладів, яка мала б бути головним осередком виховної роботи серед дітей у вільний від навчання час, не відповідає вимогам сьогодення.

На думку Уповноваженого, за такої ситуації влада мала б приділяти посилену увагу питанням розвитку позашкільної освіти, розширенню мережі таких закладів, пошуку нових форм та методів заохочення дітей до позашкільної освіти та виховання. За даними Міністерства освіти і науки України, у 2009 р. порівняно з 2008 р. мережа позашкільних навчальних закладів зменшилася на 3 і на 11 стало менше дитячо-юнацьких спортивних шкіл, у тому числі й олімпійського резерву. Водночас факти, наведені у зверненнях громадян до Уповноваженого, свідчать про випадки перепрофілювання та реорганізації позашкільних навчальних закладів, вилучення земельних ділянок, намагання їх комерціалізувати та запровадити плату за їх відвідування, хоча це прямо заборонено Законом України “Про позашкільну освіту”.

Ось один з прикладів. На початку 2009 р. у пресі з’явилися повідомлення про наміри Київської міської державної адміністрації об’єднати всі

підліткові клуби м.Києва в єдине комунальне підприємство “Підліткові клуби” та встановити плату за їх відвідування. З проханням про перевірку дотримання законодавства в процесі реформування діяльності закладів позашкільної освіти у столиці Уповноважений звернулася до прокурора м.Києва Є.Блажівського, за результатами перевірки винесено припис про усунення порушень закону, який було задоволено, а відвідування підліткових клубів залишилося безплатним.

У результаті вдалося запобігти порушенням прав дітей Києва на безплатну позашкільну освіту.

На Хустській районній станції юних туристів 760 дітей займаються у краєзнавчо-туристичних гуртках, де забезпечено розвиток їхніх здібностей і задовольняються духовні запити. Однак Хустська районна рада передала приватним підприємцям частину приміщень, у яких здійснювалася гурткова робота Станції юних туристів. Уповноважений з прав людини, підтримуючи прагнення директора станції В. Ком'яті забезпечити належні умови для гурткової роботи, звернулася до прокуратури Закарпатської області, яка вступила у судовий процес щодо позбавлення права орендарів у інтересах дітей. Діти й надалі продовжують відвідувати улюблені гуртки.

Уповноважений вважає за необхідне привернути увагу до тієї важливої ролі, яку відіграє позашкільна освіта у залученні дітей до культурної спадщини країни. Протягом багатьох років проводиться Рух за збереження і примноження звичаїв, традицій і обрядів українського народу “Моя земля – земля моїх батьків”, Всеукраїнська краєзнавча експедиція “Краса і біль України”, яка працює за напрямками “Мальовнича Україна”, “Скривджена земля”, “З попелу забуття”, “Свята спадщина”. Запроваджуються нові експедиції: “Україна вишивана”, “Історія міст і сіл України”, “Колосок пам'яті” тощо.

Крім важливих освітніх функцій, позашкільні навчальні заклади виконують й велику соціальну роботу, створюють умови в гуртках для дітей з обмеженими можливостями. Так, у Черкаській спеціалізованій школі-інтернаті діє вокальний колектив “Віночок”, у Корсунь-Шевченківській спеціалізованій школі-інтернаті для дітей з вадами слуху – танцювальний колектив, в дитячому оздоровчо-екологічному центрі Оболонського району м.Києва працює клуб соціальної адаптації “Журавлик”.

Оздоровлення підлітків-інвалідів засобами хореографії знижує рівень спастики, формує дбайливе ставлення до власного здоров'я. Танцювальна терапія в гуртку “Танці на візках” допомагає підліткам подолати дефекти їх розвитку активним включенням у життя як рівних членів суспільства. Центр творчості дітей та юнацтва Київщини та Білоцерківський оздоровчий центр “Шанс” багато років працюють з дітьми, хворими на ДЦП. У Київському палаці дітей та юнацтва успішно діють програми “Турбота” і “Сяйво надії”.

І ця діяльність, на переконання Уповноваженого, безперечно, заслуговує підтримки.

Але залишаються неврегульованими питання належного фінансування позашкільних навчальних закладів, оновлення матеріально-технічної бази, забезпечення навчальними матеріалами. Тривожить, що старіння педагогічних кадрів закладів позашкільної освіти (з 2002 р. кількість педагогів пенсійного віку зросла на 7% і становить 15,2%), низький рівень освітньої підготовки педагогічних працівників (за останні три роки не пройшли підвищення кваліфікації майже половина керівників гуртків, більше половини методистів та 70% керівників закладів).

Уповноважений з прав людини вважає, що без оперативного розв'язання зазначених проблем неможливе відродження системи позашкільної освіти та організація високого рівня виховання і розвитку дітей в Україні.

Основною метою систем **професійно-технічної освіти** є створення умов для професійної самореалізації особистості, здобуття кваліфікації та забезпечення потреб економіки країни у кваліфікованих і конкурентоспроможних на ринку праці робітниках. Формально ці положення закріплені в Законі України “Про професійно-технічну освіту”.

Але, як наголошувалося у останній Щорічній доповіді Уповноваженого про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні, за роки незалежності ситуація із підготовкою робітничих кадрів закладами професійно-технічної освіти значно погіршилася. Потребують нагального вирішення, зокрема, питання наближення системи профтехосвіти до потреб ринку праці, розширення зв'язків та співпраці між професійною освітою та роботодавцями, відповідний перегляд навчальних планів та суттєве підвищення якості надання освітніх послуг. Це, у свою чергу, неможливо без істотного збільшення бюджетного фінансування, оновлення матеріально-технічної бази і наближення освітньої системи до європейських норм та стандартів (табл. 4.3.2).

Тільки формування сучасної системи професійної освіти і навчання робітничих кадрів упродовж життя відповідатиме завданням соціально-економічного розвитку країни, забезпеченню прав людини на доступ до якісної освіти і, зрештою, на належні працю та заробіток.

На жаль, є всі підстави констатувати, що свою основну функцію підготовки конкурентоспроможного фахівця не виконує сьогодні й **вища освіта**. Молоді спеціалісти, які залишають стіни вузів з дипломами щодо престижних спеціальностей, сплативши чималі кошти за навчання, поповнюють лави безробітних або ж змушені працювати не за спеціальністю. Адже, набираючи студентів, вузи орієнтовані не на потреби роботодавців, а на престижність спеціальностей.

За даними регіональних служб зайнятості, ринок праці з економічних та юридичних спеціальностей перенасичений у три та шість разів відповідно.

Таблиця 4.3.2. Розподіл учнів, слухачів професійно-технічних навчальних закладів на кінець 2009 р. за окремими категоріями

	Всього	Первинна професійна підготовка випускників шкіл			
		На базі повної загальної середньої освіти	На базі базової загальної середньої освіти		На базі незавершеної базової середньої освіти
			з отриманням повної загальної середньої освіти	без отримання повної загальної середньої освіти	
Чисельність учнів, слухачів - усього з них	424 313	140 348	241 706	177 85	4088
особи чол. статі	260 850	77 419	155 828	10 514	2809
особи жін. статі	163 463	62 929	85 878	7271	1279
сироти та ті, які залишилися без піклування батьків	18 966	3714	12 946	1526	780
мають одного з батьків	66 823	20 236	42 307	3177	1076
з неблагополучних сімей	12 035	2183	8796	681	375
з малозабезпечених сімей	36 374	10 045	23 421	2608	285
особи з функціональними обмеженнями	5791	1144	2208	1113	1320

Слід зазначити, що однією з найгостріших проблем, яку порушують у своїх зверненнях до Уповноваженого громадяни, що мають намір здобувати вищу освіту, це її **доступність та безплатність**. В умовах економічної кризи така проблема набуває особливої актуальності, адже наразі для багатьох молодих осіб за платного навчання мрія потрапити до вузу є просто недосяжною. Тому державна підтримка українського студентства

є особливо значущою. Відсоткове співвідношення студентів, зарахованих на навчання до вузів у 2005–2009 рр., залежно від джерел фінансування наведене в таблиці 4.3.3.

Проблема неспроможності оплатити навчальні послуги є особливо актуальною передусім для найменш соціально захищених категорій дітей. Так, у серпні 2008 р. до Уповноваженого звернулася **мешканка м.Павлограда Дніпропетровської області С.Кравчук**, мати інваліда з дитинства: *“В 2003 году при Днепропетровской металлургической академии был создан проект по обучению слепых и глухих детей на бюджетной основе. Мой сын, имея II группу инвалидности по зрению, был зачислен в спецгруппу для слабовидящих, по специальности “Экономика предприятия”. Эта группа в составе 14 человек стала для него настоящей семьей, детям выплачивалась стипендия, материальная помощь, класс был оснащен компьютерной техникой. Однако после окончания 4 курса всем студентам объявили, что из-за финансовых трудностей обучать бесплатно на 5 курсе их не будут. Предложили места на платной основе — 6500 грн без сохранения стипендии. Для нас это очень большие деньги. Помогите нам, ведь из-за материальной необеспеченности мой сын не сможет получить полное образование.”*

Уповноважений з прав людини стала на захист студентів-інвалідів і звернулася до керівництва Міністерства освіти і науки України з проханням про поновлення їх на навчання за рахунок бюджетних коштів у Державній металургійній академії України. Лише після повторного звернення до керівництва Міносвіти та Фонду соціального захисту

Таблиця 4.3.3. Прийом студентів до ВНЗ I–II та III–IV рівнів акредитації за джерелами фінансування їх навчання (%)

ВНЗ I–II рівнів акредитації				ВНЗ III–V рівнів акредитації		
Роки	прийнято на навчання за рахунок коштів держбюджету	прийнято на навчання за рахунок коштів місцевих бюджетів	прийнято на навчання за рахунок коштів фізичних і юридичних осіб	прийнято на навчання за рахунок коштів держбюджету	прийнято на навчання за рахунок коштів місцевих бюджетів	прийнято на навчання за рахунок коштів фізичних і юридичних осіб
2005	35,6	13,5	50,9	34,2	0,8	65,0
2006	35,9	15,7	48,4	35,6	0,8	63,6
2007	35,6	16,8	47,6	37,6	0,8	61,6
2008	59,3		40,7	44,8		57,2
2009	37	18	45	35	1	64

інвалідів, як виняток, було виділено 12 місць державного замовлення для студентів–інвалідів по зору зазначеної академії, і молоді люди з малозабезпечених сімей змогли завершити навчання.

У 2010 р. за втручанням Уповноваженого з прав людини поновлені права на здобуття вищої освіти *дитини-інваліда Вахніча І. з м.Конотопа Сумської області*, продовження навчання в НАУ за бюджетні кошти *дитини-сироти Міни М. з Полтавщини*.

Омбудсман України захищала й права семи курсантів Військового інституту телекомунікацій та інформатизації Національного технічного університету України “КПІ”, яких з порушенням було відраховано. Усі вони неповнолітні, з незаможних родин з різних регіонів України.

Сімнадцятилітніх юнаків звільнили у неправовий спосіб, не з’ясувавши належним чином обставин конфліктної ситуації на ґрунті нестатутних відносин, погрозами змусивши написати рапорти про відрахування з інституту за власним бажанням.

Після того як Уповноважений стала на захист прав курсантів та їхніх батьків, за розпорядженням керівництва Збройних Сил України 22 лютого 2010 р. першокурсників поновлено на навчанні.

Оскільки ситуація у Військовому інституті залишається напруженою, Омбудсман України продовжує провадження у цій резонансній справі.

Найбільше скарг і суперечок спричинило **запровадження зовнішнього незалежного оцінювання випускників загальноосвітніх навчальних закладів**. Як відомо, з 2008 р. вступ до вузів відбувається за результатами такого оцінювання. Абітурієнти мимоволі стають піддослідними в експериментах Міносвіти із зовнішнім незалежним оцінюванням.

Попри намагання Міністерства поліпшити умови вступу до вищих навчальних закладів України, вступні кампанії 2009–2010 рр. виявила низку суттєвих недоліків. Зокрема, у 2009 р., незважаючи на те, що основною метою запровадження тестування було створення умов для рівного доступу до вищої освіти, навіть діти з максимально можливою кількістю тестових балів не завжди могли вступити до обраного навчального закладу через те, що всі бюджетні місця в ньому були зайняті пільговиками, до того ж зі значно нижчим рівнем знань. Можливістю кожного подавати копії документів до необмеженої кількості вузів також спричинила труднощі організаційного характеру і порушення прав абітурієнтів з високим рівнем підготовки.

За результатами моніторингу вступної кампанії 2010 р. Уповноваженого направлено звернення до Міністерства освіти і науки України щодо запровадження додаткової сесії абітурієнтам, які з різних причин не склали тестування. Крім того, внесена пропозиція ввести єдиний порядок видачі та використання копій медичної довідки форми 086-о при подачі документів для вступу до вищих навчальних закладів, яка врахована в Умовах прийому до вищих навчальних закладів України, за-

тверджених наказом Міністерства освіти і науки України від 19 жовтня 2010 р. № 961.

До Уповноваженого з прав людини також надходять численні звернення від представників громадських організацій національних меншин АР Крим, Івано-Франківської, Закарпатської, Луганської областей, м.Києва, а також місцевих рад щодо порушення права дітей на здобуття освіти рідною мовою, як це передбачено ст.53 Конституції України та міжнародними стандартами. Особливе занепокоєння у національних меншин викликає саме необхідність складання тестів зовнішнього незалежного оцінювання українською мовою, адже переклад тестів мовами національних меншин запроваджувався лише на період 2008–2009 рр.

Дописувачі розцінюють прийняття нормативно-правових актів МОН щодо проходження зовнішнього незалежного оцінювання представниками національних меншин українською мовою такими, що порушують вимоги частини п'ятої ст.10 і частини четвертої ст.92 Конституції України, відповідно до яких “застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом” і “виключно законами України визначаються: порядок застосування мов...”, а також частини третьої ст.22 Конституції України щодо неприпустимості звуження змісту та обсягу існуючих прав.

Як зазначається у зверненнях, МОН та органами управління на місцях упродовж останніх 17 років не були створені належні умови у навчальних закладах з мовами національних меншин для якісного вивчення української мови, зокрема, для цього не була сформована відповідна науково-методична база, не підготовлені новітні підручники та фахівці-педагоги із знанням української мови для роботи у цих освітніх закладах.

Відтак учні, які протягом усього шкільного періоду вивчали предмети рідною мовою, підсумкову атестацію, яка є одночасно й вступним випробуванням, вимушені складати українською мовою. Крім того, як зазначають дописувачі, вивчення української мови в школах з навчанням мовами національних меншин не набуло сталої традиції і, як правило, будується за зразком вивчення української мови в школах з російською мовою навчання. До уваги не береться той факт, що цей процес потребує принципово інших підходів до відбору змісту і методів навчання й оцінювання його результатів у освітніх закладах національних меншин.

Представники громадських організацій, батьки учнів, які навчаються у загальноосвітніх закладах з навчанням мовами національних меншин, не були залучені до процесу підготовки та прийняття рішень з питань запровадження зовнішнього незалежного оцінювання навчальних досягнень.

За наслідками розгляду цих звернень щодо порушення прав дітей на освіту рідною мовою Уповноваженим направлено звернення до міністра

освіти і науки щодо розгляду наведених фактів та вжиття заходів реагування.

Міністерством освіти і науки України видано наказ від 25 березня 2010 р. № 238 “Про внесення змін до нормативно-правових актів Міністерства освіти і науки щодо зовнішнього незалежного оцінювання в 2010 р.”, в якому визначено, що “для абітурієнтів які здобували повну загальну середню освіту російською, іншою мовою національних меншин, за їх бажанням тести перекладаються мовою навчання (за винятком тестів з української мови і літератури та іноземних мов)”.

На думку Уповноваженого, має бути проведена належна інформаційно-роз’яснювальна робота з учасниками тестувань, педагогічною та батьківською громадськістю, представниками національних меншин, забезпечення організації дієвого громадського контролю за проведенням зовнішнього незалежного оцінювання та підбору професійних педагогічних кадрів.

Уповноважений з прав людини вважає, що зусилля органів влади мають бути спрямовані на забезпечення доступності дітей до безплатної та якісної освіти, ліквідацію будь-якої дискримінації та соціальної ізоляції дітей за місцем проживання, соціальним становищем батьків, національної та мовної належності тощо.

4.4. Боротьба з використанням дитячої праці та захист трудових прав неповнолітніх

Статтею 32 Конвенції ООН про права дитини передбачено, що кожна дитина має право на захист від економічної експлуатації та від виконання будь-якої роботи, яка може шкодити її здоров’ю, освіті, фізичному, розумовому, духовному, моральному та соціальному розвитку.

Національне законодавство з питань трудових прав дітей досить детально і жорстко регулює відносини щодо застосування праці неповнолітніх. Так, ст.188 Кодексу законів про працю України заборонено прийняття на роботу осіб, молодших 16 років. Однак за згодою одного з батьків чи особи, яка його замінює, може бути прийнято, як виняток, на роботу особу, якій виповнилося 15 років. Для підготовки молоді до продуктивної праці допускається прийняття на роботу учнів загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних і середніх спеціальних навчальних закладів для виконання легкої роботи, що не завдає шкоди здоров’ю і не порушує процесу навчання, у вільний від навчання час по досягненні ними 14-річного віку за згодою одного з батьків або особи, що його замінює.

Україною ратифіковано *Конвенцію МОП № 138 про мінімальний вік для прийому на роботу* та *Конвенцію МОП № 182 про найгірші форми дитячої праці*, які зобов’язують здійснювати політику, що має на меті забезпечення ефективної ліквідації дитячої праці й поступове підвищення

мінімального віку прийому на роботу до рівня, який відповідає найповнішому фізичному та розумовому розвитку підлітків.

Натомість слід зазначити, що органами МОП у прямому запиті у 2005 р. були надані зауваження, які до цього часу Україною не реалізовані. Зокрема, це стосується того, що *“відповідно до параграфу 1 статті 2 Конвенції ніякий інший мінімальний вік для роботи, крім визначеного ратифікованою Конвенцією, не може бути застосовано, з єдино можливим винятком для легких робіт, які відповідно до статті 7 Конвенції МОП №138 можуть бути дозволені для осіб з 13 років та старше”*. При цьому відповідно до Конвенції *“компетентний орган влади визначає ті галузі діяльності, де прийом на роботу за наймом або іншу роботу може допускатися і встановлює тривалість робочого часу та умови, за яких може виконуватися така робота за наймом або інша робота”*. Йдеться, зокрема, про те, що законодавство України не дає чіткого визначення категорії легких робіт та не передбачає переліку видів таких робіт.

Уповноважений з прав людини вважає, що зазначена проблема має бути якнайшвидше врегульована шляхом внесення відповідних змін до Кодексу законів про працю України.

Визначення категорії легких робіт має й неабияке соціальне значення. Для підростаючого покоління праця, за умов дотримання чинного законодавства, може мати важливе виховне значення. Трудова діяльність підлітків під час канікул чи виробничого навчання розширює життєвий досвід дітей, підвищує їхню свідомість і впевненість у собі, сприяє оволодінню основними професійними навичками та позитивному ставленню до праці. Допомога батькам у домашніх справах, що не відволікає від навчання, теж несе позитивний виховний ефект. Легка праця за умов постійного і ретельного моніторингу може стати важливою складовою процесу соціалізації та розвитку дитини, яка навчає їх брати на себе відповідальність і відчувати гордість за власні досягнення.

У Щорічних доповідях Уповноваженим неодноразово приверталась увага до нагальної потреби забезпечення прав молоді, яка закінчила школу та досягла відповідного віку, у прийомі на роботу. Передусім йдеться про осіб, що мали статус дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Їм держава зобов'язана гарантувати перше робоче місце.

За даними державної служби зайнятості, у 2008 р. її послугами скористалися понад 13 тис. неповнолітніх, з них 200 — діти-сироти та 45 — діти віком 15 років. Працевлаштовано було лише 4132 дитини, тобто менше третини. За 2009 р. цей показник знизився до 20,4%, а за 9 місяців 2010 р. — до 19,7%. Отже, ***переважна більшість молодих людей поповнює лави безробітних.***

Органами прокуратури Сумщини протягом 2008 р. порушено 10 кримінальних справ проти керівників підприємств, які замість забезпечення першим робочим місцем випускників вищих навчальних закла-

дів, що навчалися за державним замовленням, та випускників закладів професійно-технічної освіти надавали неправдиві відомості щодо працевлаштування.

У 2010 р. за результатами перевірки органами прокуратури м.Києва дотримання вимог законодавства про працю та працевлаштування неповнолітніх внесено 13 документів реагування, до дисциплінарної відповідальності притягнуто 12 осіб, порушено 2 кримінальні справи. Було встановлено, зокрема, що в Деснянському районі міста вже впродовж двох років не створювалися вакансії для працевлаштування дітей-інвалідів, хоча в районі проживає 265 таких дітей віком від 15 до 18 років. Виявлено факти неофіційного працевлаштування неповнолітніх без укладання письмової трудової угоди та медичного огляду, неналежного рівня охорони здоров'я, встановлено випадки ненормованого робочого дня для дітей.

Наведене дає підстави для висновку, що місцеві органи влади не вживають вичерпних заходів щодо розробки й виконання територіальних програм зайнятості підлітків і молоді, а законодавчі вимоги щодо бронювання робочих місць, призначених для працевлаштування випускників освітніх закладів, нерідко перетворюються на формальну процедуру.

Згідно із законодавством неповнолітні працівники у своїх трудових правах прирівнюються до повнолітніх, а у сфері охорони праці, тривалості робочого часу, відпусток та умов праці мають пільги, які визначено ст.187 Кодексу законів про працю України. Роботодавець, який приймає на роботу неповнолітніх, повинен вести спеціальний облік таких працівників, адже за порушення вимог трудового законодавства та економічну експлуатацію дітей встановлена відповідальність.

Попри наявність таких законодавчих норм, *в Україні відсутня комплексна статистична звітність щодо праці дітей*. Єдине широкомасштабне статистичне дослідження цього питання було проведене Державним комітетом статистики України у 1999–2000 рр. у співпраці з Міжнародною організацією праці. Виявлено 456 тис. зайнятих дітей, з яких 350 тис. займалися економічною діяльністю, а 106 тис. працювали у домашньому господарстві понад 24 години на тиждень. Середній вік початку трудової діяльності дитини становив 12 років, а кожна п'ята працююча дитина була віком від 7 до 12 років.

На жаль, відтоді подібні дослідження дитячої праці в Україні не проводилися. Проте, за даними моніторингу Уповноваженого з прав людини, ситуація із поширенням праці дітей, особливо в умовах загострення проблеми бідності, докорінно не змінилася. Експерти схиляються до думки, що в Україні до 1 мільйона дітей змушені працювати. При цьому близько *40% дітей працюють у неналежних умовах, щороку в сільському господарстві одна дитина гине, а 15–16 травмуються і стають інвалідами.*

Як наголошувалося у Щорічних доповідях Уповноваженого про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні, використання дитячої праці поширене на всій території України. Для того щоб пересвідчитися в цьому, достатньо відвідати найближчий ринок і побачити підлітків, які торгують продуктами й роздрібними товарами в час, коли вони мають бути у школі, у сільській місцевості натрапити на 8–12-річних дітей, які обробляють городи чи випасають худобу. Поширення набули такі неприпустимі явища, коли на Донбасі діти працюють у нелегальних шахтах-копальнях, у курортних містах – у приватних кафе та ресторанах у пізній час, а “діти вулиці” найчастіше залучаються до найгірших форм дитячої праці. (Докладніше про найгірші форми дитячої праці, такі як торгівля дітьми, жебракування, комерційна та сексуальна експлуатація йшлося у попередніх розділах цієї Доповіді).

На переконання Уповноваженого з прав людини, назріла нагальна необхідність запровадження дієвого механізму системного контролю за використанням дитячої праці. Перший важливий крок у цьому напрямі вже зроблено: Законом України “Про Загальнодержавну програму “Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини” на період до 2016 року”, ухваленим 5 березня 2009 р., запроваджується система моніторингу застосування дитячої праці на підприємствах, в установах, організаціях усіх форм власності. Головне, щоб ці наміри не залишилися лише на папері, а були невідкладно втілені у життя.

Серед причин, які змушують дітей працювати, найпершою є бідність. Водночас дитяча праця є ключовим фактором, що укорінює злиденність у суспільстві від покоління до покоління.

Саме бідні сім’ї намагаються влаштувати своїх дітей на роботу. При цьому освітні можливості стають для дітей недоступними, а частина батьків навіть вважає, що для дитини праця буде кориснішою, ніж навчання. А низький рівень освіченості, у свою чергу, не сприяє підготовці підростаючого покоління до продуктивного трудового життя, породжуючи бідність у майбутньому. Станом на 1 вересня 2009 р. кількість дітей від 6 до 18 років, які не навчались, становила 14 521 без урахування дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, у тому числі віком 15 років – 527, а віком 16–17 років – 1448.

У прямому запиті МОП до інформації України про виконання норм Конвенції МОП №182 про найгірші форми дитячої праці зазначалось, зокрема: *“Оскільки освіта робить великий внесок у ліквідацію найгірших форм дитячої праці, Комітет сподівається, що Уряд подвоїть свої зусилля у сфері контролю за регулярністю відвідування школи та знизить рівень шкільних прогулів”.*

Залученню дітей шкільного віку до праці сприяє й недоступність позашкільної освіти та системи організації вільного часу дітей, особливо у невеликих містах та сільській місцевості. Так, лише кожна третя ди-

тина шкільного віку відвідує заклади дослідницько-експериментального, художньо-естетичного, еколого-натуралістичного, туристсько-краєзнавчого, науково-технічного напрямів та дитячо-юнацькі спортивні школи.

У свою чергу діти до раннього початку трудової діяльності ставляться по-різному і починають працювати або ж за власною ініціативою через нестатки у сім'ї чи непрості стосунки з батьками, або ж за ініціативою дорослих. У громадській свідомості дитяча праця, як правило, асоціюється з позитивними аспектами трудового виховання та підготовки до дорослого життя, при цьому не враховується, що сучасна економічна діяльність, зокрема виробнича, містить багато ризиків для дитини. *Досить часто дітей до праці примушують батьки та педагоги, тобто люди, які передусім повинні розуміти негативні наслідки дитячої праці та усіляко захищати дітей від цього.*

Так, *Уповноваженим з прав людини було відкрито провадження щодо захисту прав десяти усиновлених дітей віком від 10 до 18 років, яких так звані батьки з м.Сніжного Донецької області щоночі протягом тривалого часу залучали до видобутку вугілля на нелегальній шахті.* Для кожної дитини була встановлена норма: по двадцять відер палива за ніч. Інна, одна з постраждалих дітей, згадувала, що іноді *“треба було за три дні зібрати для чергового клієнта машину вугілля. Тоді ми зі школи йшли відразу на шахту, а звідти поверталися додому, коли вже розвиднювалося. Потім милися, доїли кіз і знову йшли до школи. Відро — 15 кілограмів, машина — 6 тонн. Ми це робили за три ночі”.*

Незважаючи на порушену проти усиновлювачки кримінальну справу за експлуатацію дітей, через прихильне ставлення у шахтарських містах до використання дитячої праці Сніжнянський міський суд задовольнив цивільний позов усиновлювачки до опікунської ради міськвиконкому про неправомірне позбавлення її права на опіку над усиновленими дітьми. І лише за рішенням Апеляційного суду Донецької області права дітей були захищені.

На жаль, є ганебні факти, коли не цураються експлуатувати дітей і педагогічні працівники. До Уповноваженого надійшло звернення, в якому повідомлялося про незаконне використання праці дітей віком до 14 років у трудовому таборі “Прометей”, що на Одещині. Зазначені порушення були негайно припинені, а винуватців притягнуто до дисциплінарної відповідальності.

Треба зазначити, що про подібні випадки доволі часто дізнаємося із засобів масової інформації. Згадаймо, наприклад, випадки у м.Запоріжжі, коли вихователь міського дитячого будинку-інтернату упродовж тривалого часу експлуатувала дітей-інвалідів на своїй присадибній ділянці і на будівництві гаража. А керівник Гвардійської школи-інтернату, що у Криму, відправляла п'ятьох вихованців збирати врожай у дочки головного бухгалтера будинку-інтернату, яка проживала у Бахчисарайському райо-

ні. За цими фактами органами прокуратури були порушені кримінальні справи, винні особи покарані.

А скільки випадків використання праці дітей залишилося поза увагою суспільства та правоохоронних органів, адже, за даними статистики, близько 80% дітей приймаються на роботу за усною домовленістю і без оформлення будь-яких документів?! Для роботодавців неофіційний найм дітей є вигідним, бо праця неповнолітніх оцінюється набагато дешевше, ніж праця дорослих, дітей легко перекопати у непотрібності легального працевлаштування, вони погано обізнані зі своїми правами. Останню тезу підтверджують результати оцінювання МОП-ІПЕК, проведеного декілька років тому: про свої права у сфері праці обізнані 29% міських дітей і лише 15% – сільських. А про організації, які наглядають за дотриманням прав дітей у сфері праці, знають лише 21% міських дітей і 17% сільських.

Найбільшим споживачем дитячої праці є малий бізнес у сільському господарстві, торгівлі та сфері послуг. Уповноваженням здійснюється провадження у справі про порушення прав дев'яти дітей із Закарпаття фермером з Новокаховського району Херсонської області. Цей горе-бізнесмен, який фактично придбав цих дітей у посередника, цинічно заявляв: “Я за дітей заплатил. Купил их на все лето”. Підлітки, які хотіли під час літніх канікул заробити кошти для відпочинку на морі, потрапили у справжню кабалу. А нестерпні та жахливі умови праці й проживання фактично перетворили цих дітей на рабів: вони жили у хліву поруч з худобою, голодували, щодня працювали по 10–16 годин під пекучим степовим сонцем, зазнавали фізичних знущань, були позбавлені можливості спілкуватися із зовнішнім світом. Через три тижні рабської праці підліткам вдалося утекти від фермера, проти якого невдовзі було порушено кримінальну справу. Після завершення слідства справу передано до Міжгірського районного суду Закарпатської області – за місцем проживання потерпілих дітей – щоб запобігти тиску, який чинив обвинувачений під час слідства. 5 жовтня 2009 р. суд виніс вирок, яким фермера засуджено за грубе порушення законодавства про працю неповнолітніх. Оскільки у вирокі судом не надано оцінки фактам торгівлі дітьми та їх економічної експлуатації, прокурор Міжгірського району оскаржив вирок до апеляційного суду, який направив справу на новий судовий розгляд.

Провадження Уповноваженого з прав людини у цій справі триває.

Ситуація з дотриманням трудових прав неповнолітніх вимагає невідкладного реагування. У зв'язку з розвитком приватного малого бізнесу, фермерських та особистих селянських господарств, сімейного підприємництва, які є основними споживачами дитячої праці, слід розробити новий механізм громадського та державного контролю за використанням праці дітей у цих сферах та запровадити відповідальність роботодавців за використання праці дітей без належного оформлення трудових відносин.

Як свідчить моніторинг Уповноваженого, не набагато краща ситуація і з дотриманням роботодавцями трудових прав неповнолітніх, які офіційно працевлаштовані на роботу. Так, за результатами перевірки державної інспекції праці, проведеної у серпні 2008 р., на 63% підприємств виявлено порушення законодавства про працю неповнолітніх. Зокрема, серед 66 працюючих неповнолітніх віком до 14 років найбільше дітей працювало на підприємствах сільського господарства. Виявлено також 241 неповнолітню особу, яка працювала без оформлення трудових відносин, з них 222 працювали на приватних підприємствах, а 14 осіб працювали з небезпечними механізмами, 11 — у нездоровому середовищі, 26 дітей залучені до робіт із шкідливими або небезпечними умовами праці. 94 роботодавці виплачували 145 неповнолітнім працівникам заробітну плату в “конвертах”.

Роботодавці, як правило, ігнорують вимоги законодавства щодо проведення медичних оглядів неповнолітніх при прийнятті на роботу, тривалості робочого часу та відпусток неповнолітніх, заборони залучення працівників молодше 18 років до нічних, надурочних робіт та у вихідні дні, а також оплати праці неповнолітніх за скороченої тривалості щоденної роботи. Перевірками 2008 р. виявлено 204 факти залучення працівників, віком до 18 років, до нічних, надурочних робіт і робіт у вихідні дні. Найбільше таких порушень виявлено у Полтавській, Сумській, Тернопільській областях.

Не відбулось докорінних змін і у минулому році. На 347 перевірених у серпні 2009 р. підприємствах працювали 682 неповнолітніх, з яких 38 — неповнолітні віком до 14 років. 156 неповнолітніх працювали без оформлення трудових відносин, 44 — понад встановлену норму тривалості робочого часу. До роботи у святкові і неробочі дні та в нічний час залучались 39 неповнолітніх. 53 неповнолітнім працівникам не виплачена заробітна плата загалом понад 17 тис. грн.

Для боротьби з такими брутальними порушеннями потрібно посилити адміністративну відповідальність роботодавців. Статтею 41 Кодексу України про адміністративні правопорушення встановлена відповідальність за порушення вимог законодавства про працю, але оскільки трудові права неповнолітніх регламентуються спеціальною главою Кодексу законів про працю України, то й відповідальність за порушення трудових прав дітей має бути передбачена окремою нормою Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Водночас потрібно посилити й контрольні функції правоохоронних органів. Статтею 150 Кримінального кодексу України передбачена відповідальність за експлуатацію дітей. Проте, за даними Державної судової адміністрації України, за експлуатацію дітей засуджено: у 2005 р. — 1 особу, 2006 р. — 7 осіб, 2007 р. — 8 осіб, 2008 р. — 5 осіб (стосовно 4 осіб справи судом закрито), 2009 р. — 18 осіб (стосовно 7 осіб справи судом

закрито), за I півріччя 2010 р. — 4 особи. Вочевидь, рівень покарань не є адекватним наведеним даним про порушення законодавства про працю неповнолітніх.

Наведу конкретний приклад. До Уповноваженого звернувся *мешканець с.Березова Рудка, що на Полтавщині, з приводу залучення учнів 5–11 класів Березоворудської ЗОШ до важкої праці під час навчального процесу*. За цим зверненням було відкрито провадження Уповноваженого. За інформацією прокурора Пирятинського району, у період проведення Державним сільськогосподарським підприємством “Березівське” осінньо-польових робіт учні 5–11 класів Березоворудської ЗОШ (серед яких — діти, яким не виповнилося 15 років) дійсно протягом п’яти днів замість навчання залучалися до участі у збиранні цукрових буряків на полях цього підприємства. За результатами перевірки прокуратурою прийнято рішення про відмову у порушенні кримінальної справи на підставі ст.6 п.2 КПК України (тобто за відсутністю у діях службових осіб Березоворудської загальноосвітньої школи ознак злочину). Директору Березоворудської загальноосвітньої школи та його заступникові лише оголошено догани. Залишається сподіватися, що догана, винесена директорові школи, змусить його переосмислити своє ставлення до використання дитячої праці та утриматися у майбутньому від здавання роботодавцям у найм учнів школи.

З метою докорінного поліпшення ситуації щодо використання праці неповнолітніх слід удосконалити й низку інших законодавчих і нормативних актів, зокрема:

- визначити перелік видів легкої роботи, на яку можуть прийматися діти від 13 до 15 років, реалізуючи у такий спосіб вимоги п.3 ст.7 Конвенції МОП № 138 про мінімальний вік для прийому на роботу;

- переглянути *Перелік важких робіт і робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці неповнолітніх*, затверджений наказом Міністерства охорони здоров’я України №46 від 31 березня 1994 р., та доповнити його видами робіт, які можуть завдавати шкоди моральності дітей (наприклад, участь у постановці спектаклів чи зйомці кінофільмів зі сценами насильства тощо), як це вимагає п.1 ст.4 Конвенції МОП №182 про найгірші форми дитячої праці;

- внести зміни та доповнення до законів України “Про фермерське господарство” та “Про особисте селянське господарство” щодо встановлення мінімального віку 16 років для членів особистого і фермерського господарств та поширення на неповнолітніх членів цих господарств вимог трудового законодавства, що регулює працю неповнолітніх.

Уповноважений з прав людини переконана, що зміна ставлення суспільства до проблеми дитячої праці та її негативних наслідків, широка обізнаність дітей з правами та способами їхнього захисту, значне скорочення бідності та безробіття, піднесення добробуту українських родин, створення умов для якісної шкільної та доступної позашкільної освіти, невідкладне запро-

вадження системи моніторингу дитячої праці та жорсткий державний контроль за дотриманням роботодавцями вимог законодавства про працю неповнолітніх, забезпечення чіткої взаємодії центральних та місцевих органів виконавчої влади, місцевого самоврядування у розв'язанні гострих проблем дитячої праці, а також конструктивна співпраця держави, організацій роботодавців, профспілок, жіночих, молодіжних та дитячих громадських організацій сприятимуть зменшенню масштабів дитячої праці та забезпечать право кожної української дитини на справжнє дитинство, нормальне та повноцінне життя.

V. СТАН ДОТРИМАННЯ ПРАВ УРАЗЛИВИХ ГРУП ДІТЕЙ

5.1. Захист прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування

Діти залишаються без батьків з різних причин. Однак є країни, в яких немає дітей-сиріт, — їх забирають у сім'ї на виховання родичі або просто щиросердні люди. З давніх-давен на українських теренах сиротам приділялася особлива увага з боку громади. Тому дуже прикро, що нині в Україні понад один відсоток усіх дітей — це діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування.

Стаття 20 Конвенції ООН про права дитини чітко встановлює відповідальність держави за забезпечення догляду за дитиною, яка залишилася без батьківського піклування: *“Дитина, яка тимчасово або постійно позбавлена сімейного оточення або яка в її власних якнайкращих інтересах не може залишатися в такому оточенні, має право на особистий захист і допомогу, що надається державою”*.

Конституція України (ст.52) передбачає, що *“утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу”*. Для реалізації цих вимог у країні створена відповідна законодавча база. Зокрема, у 2005 р. ухвалено Закон України *“Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування”*, в якому визначені правові, організаційні, соціальні засади та гарантії державної підтримки цієї категорії дітей. У 2007 р. внесені суттєві зміни до Закону України *“Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей”*, у 2008 р. — до Закону України *“Про державну допомогу сім'ям з дітьми”*.

З метою заохочення національного усиновлення 2008 р. Указом Президента України був оголошений Роком підтримки національного усиновлення та інших форм сімейного виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Традиційними стали Всеукраїнські наради *“З любов'ю та турботою про дітей”*, у яких бере участь Уповноважений з прав людини.

Однак зазначені заходи не гарантують забезпечення прав дітей відповідно до міжнародних стандартів. Із року в рік у країні залишається великою кількістю дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування,

хоча на початок 2010 р. їхня кількість дещо зменшилася — налічувалося 100,8 тис. (табл. 5.1.1). Суттєво не змінюється й частка таких дітей серед дитячого населення: у 2005 р. — 1,11%, у 2006 р. — 1,21, у 2007 р. — 1,24, у 2008 р. — 1,26%. У 2009 р. вона незначно зменшилася до 1,23%.

Спостерігається поширення такого явища, як соціальне сирітство, коли біологічні батьки ухиляються від виконання своїх обов'язків, фактично кидають дитину і не займаються її вихованням. Навіть значне підвищення з 1 квітня 2005 р. розміру допомоги при народженні дитини до 22,6 прожиткових мінімумів не зупинило збільшення кількості дітей, які стають сиротами при живих батьках.

Причини позбавлення дітей батьківського піклування можуть бути різними, проте у будь-якому разі це вимушений захід, коли інші методи впливу на батьків вичерпані, адже для дитини подібне є трагедією, порушується її право на виховання у сімейному оточенні, в атмосфері родинного середовища.

Відповідно до ст.24 Закону України *“Про охорону дитинства”* діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування, повинні бути передані під опіку чи піклування, на усиновлення або влаштовані на виховання в сім'ї громадян (прийомні сім'ї), у будинки дитини, дитячі будинки, школи-інтернати, дитячі будинки сімейного типу.

Як свідчить аналіз Уповноваженого з прав людини, опіка та піклування залишається найбільш поширеною формою влаштування дітей у сім'ю. На початок 2010 р. під опікою та піклуванням дорослих перебуває 63 154 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що становить 61,2% загальної кількості цієї категорії дітей.

З 2009 р. змінами до Закону України *“Про державну допомогу сім'ям з дітьми”* вдвічі збільшена допомога на дітей, які виховуються в сім'ях опікунів, піклувальників. Держава має бути зацікавленою у встановленні опіки, бо це дає змогу зберегти родинні зв'язки та цінності.

Однак звернення до Уповноваженого з прав людини свідчать про зволікання в оформленні опіки, що спричиняє порушення прав дітей, зокрема на державну допомогу. Приклад — провадження Уповноваженого у справі про порушення прав малолітньої громадянки України Сани Л.,

Таблиця 5.1.1. Кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування*

	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Загальна кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування	96 112	97 590	97 829	102 912	102 924	103 542	100 787
Чисельність таких дітей на 100 000 дітей віком (0–17 років)	1011	1069	1111	1206	1236	1265	1247

* За даними Держкомстату України

яка народилася у далекій Італії. Матір дівчинки перебувала на заробітках, однак, занедужавши, повернулася з дитиною на Батьківщину до м.Стрия Львівської області, де невдовзі померла. Малолітню дівчинку на виховання взяла старша сестра, проте тривалий час не могла встановити опіку над нею. І хоча родина цієї жінки є незаможною, вона відмовилася від влаштування сестри до інтернату, хоча без державної підтримки забезпечити її найнеобхіднішим не в змозі.

Звернення сестри дівчинки було надіслане Уповноваженому з прав людини народним депутатом України К.Лук'яною. За дорученням Омбудсмана працівники Секретаріату Уповноваженого вивчили на місці ситуацію з дотримання прав маленької громадянки України, зустрілися з представниками місцевої влади, прокурору Львівської області було направлено звернення для вжиття заходів реагування.

Ситуація ускладнювалася тим, що батько дитини – громадянин Марокко, нелегально перебував у Італії, тому встановити його місце проживання було неможливо. Після звернення Уповноваженого за позовом прокуратури м.Стрия рішенням Стрийського районного суду батька малолітньої дитини позбавлено батьківських прав. Це дало можливість встановити опіку над дитиною та призначити належні соціальні виплати. Опікун Сани подякувала Уповноваженому з прав людини за захист прав та інтересів сестрички.

Інший приклад. До Омбудсмана звернулася бабуся *В.Маргарити з м.Верховцеве Верхньодніпровського району Дніпропетровської області* з проханням сприяти забезпеченню прав онуки. Матір дівчинки померла, батько проживає в іншому районі, участі в її вихованні та утриманні не брав. Уповноважений з прав людини звернулася до прокуратури Верхньодніпровського району, результатом перевірки якої став позов до суду про позбавлення батьківських прав батька Маргарити. Позитивне вирішення питання надало можливість призначити належні соціальні виплати дівчинці, якою опікується бабуся, до речі, котра самотійно вже виховала трьох своїх дітей.

Уповноважений переконана, що допомога державних органів та служб сім'ям, де виховуються підопічні діти, повинна бути своєчасною. Адже, як правило, опікуються дітьми родичі, часто – старенькі бабусі та дідусі, які не можуть самотійно розв'язати всі юридичні проблеми без надання їм відповідної правової допомоги.

Усиновлення дедалі більше стає в Україні пріоритетною формою влаштування дітей, які залишилися без батьківського піклування. З 2009 р. запроваджено святкування Дня усиновлення, поліпшується соціальний захист сімей, які беруть дітей у свої родини на виховання – з 1 січня 2010 року виплачується одноразова державна допомога при усиновленні дитини, надається соціальна відпустка усиновлювачам для адаптації дитини в сім'ї.

Це сприяло збільшенню кількості усиновлень, у тому числі дітей старшого віку та дітей з особливими потребами. Особливо треба наголосити на тому, що за останні роки вдалося змінити ситуацію на користь національного усиновлення. Так, з 3653 дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які були усиновлені у 2008 р., громадянами України було усиновлено 2066 дітей, або 56,6%, з яких 3 – діти-інваліди та 15 – ВІЛ-інфіковані. У 2009 р. з 2802 усиновлених дітей 2374 усиновлено громадянами України (*табл. 5.1.2*). Станом на 1 листопада 2010 р. з 2757 дітей 1807 усиновлені теж громадянами України.

Уповноважений з прав людини переконана, що національне усиновлення має бути пріоритетним. Проте є непоодинокі звернення громадян України до Омбудсмена, які свідчать про іншу позицію посадовців. Так, до Уповноваженого з прав людини надійшло звернення *мешканки Автономної Республіки Крим Ніни Г.*, яка працює у Будинку дитини “Ялинка” і має відповідну психолого-педагогічну освіту. Молода жінка душею прикипіла до маленького вихованця зі своєї групи, дитина відповіла взаємністю. Зваживши свої можливості і маючи підтримку родини, вона вирішила усиновити дитину. Однак даремно хлопчик чекав зустрічі з новою сім’єю, запитуючи жінку, коли ж вона забере його додому. Місцева служба у справах дітей та керівництво дитячого закладу “чомусь” віддали перевагу іноземцям. Завдяки підтримці іноземних кандидатів дитина зайвий рік прожила в сиротинці, тоді як її очікувана матір долала бюрократичні перепони. Зрештою, жінка звернулася до Омбудсмена за допомогою. Підтримуючи її благородне прагнення, Уповноважений з прав людини звернулася до Генеральної прокуратури України. Дворічна боротьба за усиновлення завершилася перемогою: суд ухвалив рішення про усиновлення, зробивши щасливими хлопчика і матір.

На початок 2010 р. на обліку дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які можуть бути усиновлені, перебувало 31 тис. неповнолітніх, які підлягають усиновленню. Уповноважений з прав людини вважає, що з метою забезпечення пріоритету національного усиновлення та оточення кожної дитини сімейним піклуванням мають бути створені належні умови, а також знято штучні обмеження та перешкоди. Такими перешкодами, на переконання Уповноваженого, є ***положення ст.211 Сімейного кодексу України, які встановлюють максимальну різницю у віці між усиновителем і усиновленим 45 років***. Така позиція не враховує реальних демографічних змін в Україні та не відповідає найкращим інтересам дитини.

У зв’язку з встановленням цієї норми Уповноваженому не вдалося допомогти удочерити маленьку ВІЛ-інфіковану дівчинку подружжю з Донецчини, яке відвідувало її й уже вважало своєю донечкою. Саме під час підготовки пакета документів для удочеріння Верховною Радою України

Таблиця 5.1.2. Кількість усиновлених дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (2009 р.)*

Адміністративно-територіальна одиниця	Усього усиновлено протягом року із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування	Із загальної кількості усиновлених із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування	
		громадянами України	іноземними громадянами
Україна	3802	2374	1428
АРК	191	129	62
Вінницька	96	60	36
Волинська	38	37	1
Дніпропетровська	361	229	132
Донецька	546	304	242
Житомирська	108	60	48
Закарпатська	65	47	18
Запорізька	237	113	124
Івано-Франківська	51	35	16
Київська	213	127	86
Кіровоградська	135	62	73
Луганська	207	155	52
Львівська	77	70	7
Миколаївська	116	70	46
Одеська	318	152	166
Полтавська	117	84	33
Рівненська	52	49	3
Сумська	73	50	23
Тернопільська	17	15	2
Харківська	204	131	73
Херсонська	110	93	17
Хмельницька	70	43	27
Черкаська	99	73	26
Чернівецька	35	19	16
Чернігівська	99	44	55
м. Київ	121	82	39
м. Севастополь	46	41	5

* За даними Мінсін 'ямолодьспорту

без будь-якого обґрунтування були ухвалені зміни до законодавства, які перекреслили мрії потенційних батьків та дитини.

До Уповноваженого з прав людини звернувся також Посол Федеративної Республіки Німеччина Райнгард Шеферс в інтересах німецьких громадян Фрідеріке та Крістіана Гуссельс, які прагнули усиновити ма-

лолітнього інваліда-сироту. Їм також було відмовлено через зазначений дискримінаційний віковий ценз.

Проте згадані діти найбільше потребують усиновлення, щоб у родинному оточенні їм були створені найкращі умови для лікування та подолання проблем інвалідності.

Чинна редакція ст.211 Кодексу позбавила можливості бути усиновленими в одну сім'ю братам і сестрам, якщо один із них має з усиновлювачем зазначену різницю у віці. Абсолютно неприйнятною є й ситуація, коли дитина втрачає право повною мірою реалізувати свої права, якщо усиновлюється в сім'ю, де один із подружжя має право на усиновлення за своїм віком, а другий через зазначений віковий ценз позбавлений такого права. У таких випадках ситуацію доводять до абсурду — дитина усиновлюється одним із батьків, якому надають статус одинокої матері, і навіть виплачують відповідну державну допомогу. Так, Л.М.Пармузіна-Іванова з м.Полтави у зверненні до Уповноваженого з прав людини правомірно зазначає, що положення ст.211 Кодексу «порушує права дітей-сиріт і юридично позбавляє їх можливості бути повноцінними членами сімей, які їх усиновили». Жінка наводить приклад сім'ї своєї дочки, котрій дозволили удочерити маленьку Катрусю, а її чоловікові відмовлено в усиновленні дівчинки через перевищення встановленої вікової різниці лише на 3,5 місяця. Дитина фактично живе в сім'ї, однак батька юридично немає, а матір судом визнано одинокою матір'ю.

Уповноважений з прав людини переконана, що лише суд, приймаючи відповідно до ст.207 Сімейного кодексу України рішення про усиновлення у найвищих інтересах дитини, має визначати, чи будуть забезпечені їй умови для стабільного та гармонійного розвитку. Відсутня вимога щодо встановлення максимальної різниці у віці між усиновлювачем та усиновленою дитиною і у Європейській конвенції про усиновлення дітей, яку Україна підписала у квітні 2009 р. Саме тому Омбудсман пропонує Верховній Раді України скасувати зазначені дискримінаційні вікові обмеження.

Водночас Уповноважений привертає увагу до проблеми скасування усиновлення. З 2005 р. до 2010 р. за рішеннями судів скасовано 196 усиновлень громадян України та 8 — іноземними громадянами (табл. 5.1.3). За 2010 р. це становить 22 випадки.

За таких ситуацій діти зазнають ще одного удару, бо їх знову зраджують доля і безвідповідальні дорослі, які не розрахували свої сили, взявши у сім'ю дитину. Винні, очевидно, і ті, хто приймав рішення про усиновлення, бо не помітили, що таким кандидатам в усиновлювачі бракує головної якості справжніх батьків — любові до дитини та саможертвності.

Як наголошувалось, останніми роками кількість дітей, усиновлених іноземцями, зменшується: у 2003 р. таких дітей було 2187, або 58%, у 2004 р. — 2058, або 58%, у 2005 р. — 2110, або 60%, у 2006 р. — 1092, або 43%, у 2007 р. — 1670, або 48%, у 2008 р. — 1587, або 43,4%, 2009 р. — 1428,

Таблиця 5.1.3. Кількість скасованих усиновлень*

Рік	Скасовано усиновлень	
	у сім'ях громадян України	у сім'ях іноземців
2005	59	–
2006	75	2
2007	34	2
2008	28	4
2009	24	3
Усього	220	11

* За даними Міністерства молоді та спорту

або 42% усіх усиновлених. Однак відсоток міждержавного усиновлення залишається досить високим, попри те, що відповідно до ст.21 Конвенції про права дитини, воно здійснюється лише після того, як вичерпані всі можливості знайти дитині родину на Батьківщині. У деяких регіонах усиновлення українських дітей іноземцями й досі залишається пріоритетним. Зокрема, у Одеській області торік іноземцями усиновлено 166 дітей проти 152, усиновлених українцями, у Запорізькій області – відповідно 124 та 113, у Кіровоградській області – відповідно 73 та 62, у Чернігівській області – відповідно 55 та 44.

Омбудсман України переконана, що іноземне міждержавне усиновлення повинно здійснюватися лише у виключних випадках!

Наприклад, іноземці більше, ніж громадяни України, усиновлюють дітей, старших 6 років. Так, у 2009 р. 838 дітей віком від 6 до 18 років були усиновлені іноземними громадянами. Це становить 58,7% загальної кількості дітей, усиновлених іноземцями, а за 10 місяців 2010 р. – 569, або майже 60% (табл. 5.1.4).

Уповноважений з прав людини послідовно обстоює позицію щодо забезпечення державної політики в галузі усиновлення виключно з позиції

Таблиця 5.1.4. Кількість усиновлених дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування у 2009 р. за віком

	Усього дітей	від 0 до 3 років	від 3 до 6 років	від 6 до 18 років
Усиновлено громадянами України	2374	1691	466	217
%	100	71,2	19,6	9,2
Усиновлено іноземними громадянами	1428	284	306	838
%	100	19,9	21,4	58,7

національних інтересів та передусім всеохопного захисту українських дітей. Саме тому, як наголошувалося, *Омбудсманом не підтримуються пропозиції щодо ратифікації Україною Конвенції про захист дітей та співробітництво у галузі міждержавного усиновлення (Гаазької)*, які тривалий час і надзвичайно активно лобіюються країнами-реципієнтами українських дітей. На переконання Уповноваженого, зазначена Конвенція не відповідає національним інтересам України та містить норми, які суперечать національному українському законодавству. Зокрема, норми Конвенції допускають посередницьку діяльність, за яку в Україні передбачено кримінальну відповідальність (ст.169 КК України). Сімейним кодексом України (ст.216) також забороняється будь-яка посередницька і комерційна діяльність у сфері усиновлення.

Приєднання до Гаазької конвенції, ст.40 якої не допускає жодних застережень до неї при ратифікації, але дозволяє діяльність уповноважених організацій (агенцій з усиновлення) з іноземних країн. Фактично це дасть “зелене світло” для торгівлі українськими дітьми-сиротами.

До того ж слід відзначити, що до українського законодавства вже імплементовані кращі норми Гаазької конвенції, зокрема, щодо створення центрального державного органу з питань усиновлення. У 1996 р. був створений Центр з усиновлення при Міністерстві освіти і науки України, у 2006 р. його повноваження передані Державному департаменту з усиновлення та захисту прав дитини Міністерства України у справах сім’ї, молоді та спорту. Крім того, визначено, що усиновлення проводиться виключно в судовому порядку, забезпечуючи інтереси дитини (гл.18 Сімейного кодексу України).

Тому лобістські спроби за будь-що проштовхнути ратифікацію Конвенції у 2001 р., 2003 р., 2006 р. і у 2009 р. справедливо відхилялися Верховною Радою України.

За даними Міністерства закордонних справ України, на початок 2010 р. у дипломатичних та консульських установах України за кордоном на обліку перебуває 20 538 усиновлених українських дітей. Найбільше таких дітей – у сім’ях США – 7735, Італії – 5839, Іспанії – 3162, Франції – 1173, Ізраїлю – 916, ФРН – 654, Канади – 376, Бельгії – 137, Швеції – 126, Швейцарії – 105, Ірландії – 102 (табл. 5.1.5).

Уповноважений з прав людини переконана, що лише укладання двосторонніх угод з країнами, в які найбільше усиновлюється українських дітей, де є українська діаспора, надасть можливість найкраще забезпечити контроль за дотриманням їхніх прав у сім’ях іноземців.

Саме укладання таких договорів дало б можливість повернути на Батьківщину українських дітей, які постраждали від насильства усиновлювачів. Ще у 2001 р. американським подружжям Хілтів була усиновлена малолітня українська дівчинка. Проте пізніше так звана матір Пеггі Сью Хілт була засуджена американським судом до 35

Таблиця 5.1.5. Відомості Міністерства закордонних справ України щодо кількості усиновлених дітей – громадян України

№	Країни	Всього по країнах станом на лютий 2010 р.
1.	Австралія	4
2.	Австрія	6
3.	Аргентина	14
4.	Бельгія	137
5.	Білорусь	2
6.	Болгарія	1
7.	Велика Британія	6
8.	Греція	39
9.	Ізраїль	216
10.	Іран	1
11.	Ірландія	102
12.	Іспанія	3162
13.	Італія	5839
14.	Казахстан	1
15.	Канада	376
16.	Кіпр	1
17.	Китай	3
18.	Ліван	1
19.	Мексика і Гватемала	34
20.	Нідерланди	14
21.	Норвегія	3
22.	Перу	19
23.	Португалія	1
24.	Польща	15
25.	Румунія	2
26.	Росія	23
27.	Словенія	12
28.	США	7735
29.	Франція	1173
30.	ФРН	654
31.	Хорватія	1
32.	Чехія	10
33.	Швейцарія	105
34.	Швеція	126
35.	Японія	1
	Всього	20 538

років позбавлення волі за вбивство усиновленої дівчинки з Росії, яка також виховувалась у її сім'ї. Попри завдану українській дитині страшну психологічну травму, Департамент соціальної служби округу Уейк штату

Північна Кароліна виніс рішення про можливість подальшого її проживання з батьком. Відповідно ж до законодавства США повернути дитину, яка набула американське громадянство, неможливо, попри збереження за нею громадянства України до 18 років.

По суті, усиновлена іноземцями українська дитина стає біпатридом. Україна де факто позбавлена можливості здійснювати контроль за забезпеченням прав усиновлених дітей у сім'ях іноземних усиновлювачів, попри те, що згідно з п.6 ст.283 Сімейного кодексу України *“за усиновленою дитиною зберігається громадянство України до досягнення нею вісімнадцяти років”*. Наприклад, за законодавством США усиновлена її громадянами дитина автоматично набуває американське громадянство при перетині кордону. Тому навіть у разі позбавлення усиновителів батьківських прав, дитина буде влаштована в іншу американську сім'ю без будь-якого узгодження з відповідними державними органами України.

При укладанні двосторонніх договорів слід ретельно вивчати та враховувати як вітчизняний, так і міжнародний досвід, зокрема, укладання такого договору між Республікою Італія та Російською Федерацією, якою, до речі, Гаазька конвенція не ратифікована.

Особливе занепокоєння викликає усиновлення українських дітей у країни, які є учасниками збройних конфліктів. Не одне десятиліття триває збройне протистояння між Державою Ізраїль і Палестиною, іншими арабськими країнами. Навіть у період нормалізації відносин у ізраїльських містах гинуть мирні жителі від терористичних нападів. Тим не менш, за даними Департаменту з усиновлення та захисту прав дитини Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, щороку громадянами цієї країни усиновлюються близько 50 українських дітей. **Очевидно, у даному випадку усиновлення відбувається не в найкращих інтересах дитини, оскільки несе загрозу життю та здоров'ю українських дітей.**

З 2007 р. в Україні здійснюється Державна цільова програма реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Нею передбачено переведення дітей з інтернатних до закладів нового типу, утворених місцевими органами виконавчої влади за місцем походження дітей, з урахуванням їх віку та соціального статусу. Кількість вихованців у закладах не повинна перевищувати 50 осіб, передбачено також навчання вихованців у загальноосвітніх школах. Умови для проживання, розвитку та виховання створюються з урахуванням індивідуальних потреб кожної дитини, досвіду її життя.

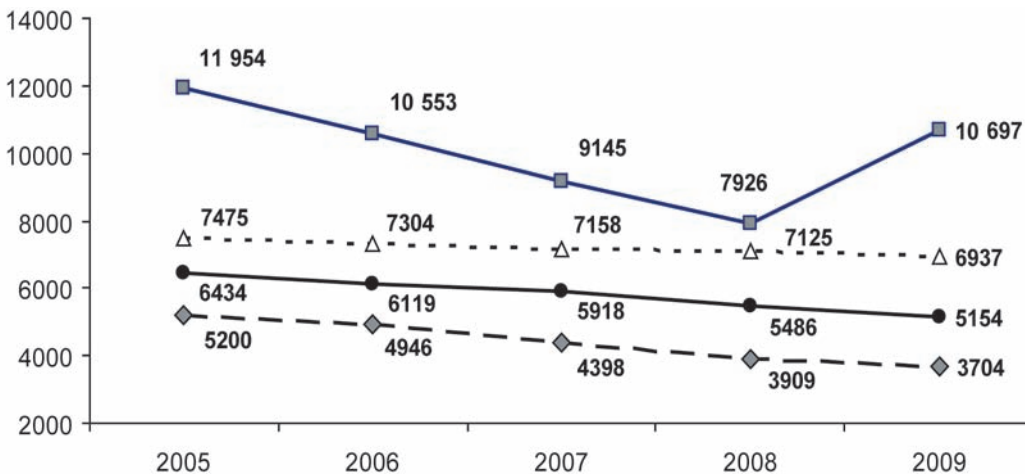
За доволі короткий період такої реформи зменшилася кількість вихованців інтернатних закладів, простежується поступова відмова від практики переміщення з одного закладу в інші. Реформування дитбудинків у заклади змішаного типу для дітей дошкільного та шкільного віку створює умови для проживання разом братів і сестер різного віку. Динаміка кількості вихованців інтернатних закладів та дитячих будинків,

за даними Державного комітету статистики України і Міністерства праці та соціальної політики України, у 2005–2009 рр. показана на *рис. 5.1.1.*

Водночас Уповноважений з прав людини вважає, що скорочення кількості інтернатних закладів не повинно супроводжуватися переведенням дітей до закладів, розташованих у інших регіонах. Адже у дітей залишаються рідні, переважно це дідусі і бабусі, які через поганий стан здоров'я та матеріальну скруту неспроможні взяти на виховання онуків-сиріт, але відвідують їх, забирають на канікули. Тому переведення дітей до віддалених закладів може зруйнувати родинні зв'язки.

Також Омбудсман України стурбована тим, що для збереження наповнюваності деяких таких закладів простежується нова тенденція, коли керівники вмовляють багатодітні сім'ї влаштувати до них своїх дітей. Батьки не завжди мають можливість відвідувати у віддалених інтернатах своїх дітей, і це стає підставою для позбавлення їх батьківських прав.

Попри те, що за останні два роки зміцнена навчально-матеріальна база деяких інтернатних закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, зокрема у Вінницькій, Волинській, Дніпропетровській, Донецькій, Житомирській, Київській, Львівській, Миколаїв-

- Школи-інтернати для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (з 2009 р. включені спеціальні школи-інтернати)
- ▽— Дитячі будинки, що перебувають у сфері управління МОН
- Будинки-інтернати, що перебувають у сфері управління Мінпраці
- ◆— Будинки дитини, що перебувають у сфері управління МОЗ

Рисунок 5.1.1. Кількість вихованців інтернатних закладів (Серед загальної кількості дітей, які перебувають у закладах. Крім сиріт, враховані діти, що мають батьків.)

ській та ін. областях, у багатьох таких дитячих закладах, особливо тих, що віддалені від обласних центрів, умови проживання та навчання дітей не відповідають сучасним вимогам.

Уповноважений з прав людини переконана, що в усіх інтернатах повинні бути забезпечені європейські стандарти для таких закладів.

Останнім часом активно запроваджуються альтернативні форми піклування. Значно зросла кількість дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які влаштовані до прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу (табл. 5.1.6).

Український Омбудсман активно сприяє запровадженню таких форм батьківського піклування. Так, у травні 2009 р. до Уповноваженого з прав людини звернулося подружжя Шевчуків з м.Ямполь на Вінниччині з проханням сприяти у реалізації права на організацію дитячого будинку сімейного типу. Заявник та його дружина самі виховувалися в державних дитячих закладах, тому прагнуть забезпечити належне виховання дітям, позбавленим батьківського піклування. Однак місцева влада зволікала з наданням їм необхідного приміщення. Омбудсман звернулася до голови райдержадміністрації щодо допомоги в організації дитячого закладу, зокрема, сприяння виділенню придатного приміщення в найкоротші строки. У вересні 2010 р. подружжя Шевчуків змогло відчинити двері свого дитячого будинку сімейного типу для перших двох дітей-сиріт.

Водночас, підтримуючи альтернативні сімейні форми виховання дітей, Уповноважений застерігає від “компанійщини” у такій важливій справі. Держава повинна підтримувати створення прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу, а не доводити плани щодо їх створення. Адже йдеться про дитину, права якої на проживання в сім’ї вже порушені. Тому не можна допустити, щоб така дитина зазнала додаткових психологічних травм та страждань від формального підходу. Така позиція була викладена

Таблиця 5.1.6. Кількість дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховуються у сім’ях громадян України*

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Загальна кількість прийомних сімей станом на кінець року	70	131	180	744	1617	2461	2931
Кількість дітей (осіб), які виховуються у прийомних сім’ях станом на кінець року	129	240	288	1152	2561	4050	4934
Загальна кількість дитячих будинків сімейного типу станом на кінець року	112	127	149	234	300	400	484
Кількість дітей (осіб), які виховуються в дитячих будинках сімейного типу станом на кінець року	1134	1214	1025	1462	1960	2605	385
Кількість осіб із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які перебували під опікою, піклуванням	66 493	65 264	64 353	64 192	63 591	62 965	63 154

* За даними Мінсім’ямолодьспорту

Омбудсманом України на Всеукраїнській нараді “З любов’ю та турботою до дітей” 17 квітня 2008 р. у м.Донецьку.

26 травня 2010 р. Уповноважений з прав людини направила подання Президентові України В.Януковичу щодо захисту соціальних прав дітей з малозабезпечених сімей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. За дорученням Президента України Генеральною прокуратурою спільно з представниками Уповноваженого здійснена перевірка Міністерства у справах сім’ї, молоді та спорту, в ході якої встановлено, що внаслідок надмірного захоплення службами у справах дітей процесом створення прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу діти передавались у родини, які не завжди спроможні забезпечити їхній соціальний захист, створити для них належні умови утримання та виховання. За останні два роки ліквідовано понад 20 прийомних сімей. Їх тимчасове функціонування обійшлося державі майже у 700 тис. грн. Понад 30 дітей повернуті до дитячих закладів або передані в інші родини.

За результатами цієї перевірки 29 липня 2010 р. у Генеральній прокуратурі відбулася міжвідомча нарада керівників правоохоронних органів та центральних органів виконавчої влади за участю представника Уповноваженого з прав людини з питань додержання законодавства, спрямованого на захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування на усиновлення, належні умови виховання та утримання їх у сім’ях громадян України.

Омбудсман вважає, що держава повинна забезпечувати належний контроль за створенням та діяльністю всіх форм влаштування дітей.

Після досягнення повноліття діти вступають у доросле життя. Проте діти з таких сімей та інтернатних закладів на відміну від інших своїх однолітків опиняються без даху над головою, стартових фінансових ресурсів, а в багатьох випадках — і без достатніх знань, умінь та навичок вести самостійно домашнє господарство. Така молодь має багато труднощів з працевлаштуванням, а через нереалізовані гарантії зайнятості часто потрапляє до нечесних ділків і зазнає нещадної експлуатації.

Ось типовий приклад, про який йдеться у зверненні *киянки Наталії Шкаврон*, яка по закінченні 9 класів Київської школи-інтернату навчалася в технічному училищі, з якого одразу по досягненні 18 років була відрахована. Нікого подальша доля дитини, батьки якої позбавлені батьківських прав, не цікавила. В квартиру, де вона зареєстрована і проживала до направлення в інтернат, родичі їй не пустили, а згодом й позбавили реєстрації через суд. Дівчина поповнила лави безпритульних, хоча намагалася заробляти на життя. Омбудсман, звернувшись до Київської міської державної адміністрації, сприяла працевлаштуванню дівчини та наданню їй тимчасового житла. Порушення такого комплексу прав дитини не сталося б, якби забезпечувався належним чином соціальний

супровід осіб з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, після повернення від державного опікуна.

У 2009 р. з 14 тис. дітей цієї категорії, які досягли повноліття, мали житло лише 8 тис., однак у 500 з них воно у непридатному для проживання стані. За рік усього 227 таких осіб отримали жиле приміщення, ще 134 – житло з фонду соціального призначення.

Не може не турбувати й той факт, що відповідно до чинного законодавства у кращому випадку за дітьми, позбавленими батьківського піклування, закріплюється житло, в якому вони були зареєстровані до влаштування до державних закладів. Однак, здобувши освіту, такі діти змушені повертатися до батьків, які пиячили, вживали наркотики, вчиняли злочини. У дітей немає ніякої можливості навіть стати на квартирний облік. А так звані батьки після відбування покарання мають право повернутися і жити з родинами, навіть якщо вчинили насильство проти них.

Омбудсману довелося виступити на захист київських дітей-сиріт, батько яких убив їхню матір у той час, коли дочка знаходилася в сусідній кімнаті. За підтримки Уповноваженого був підготовлений позов про позбавлення чоловіка, якого судом уже позбавлено батьківства, права реєстрації та проживання в цій квартирі. Голосіївський районний суд м.Києва задовольнив цей позов. Тепер права дітей на безпечне життя захищені.

Уповноважений неодноразово обстоювала інтереси, у тому числі в судах, дітей-сиріт з Києва, Харкова Сімферополя, Дніпропетровська та ін., які через зловживання батьківськими та опікунськими правами, неналежне виконання службових обов'язків посадовими особами органів опіки та піклування були позбавлені права на житло.

20 листопада 2009 р. у Спільному зверненні Уповноваженого з прав та Представника Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні до органів влади і громадськості України з нагоди 20-ї річниці Конвенції ООН про права дитини також наголошено, що через відсутність механізмів реалізації законодавчих норм щодо надання житла у разі повернення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, від піклувальників або з інтернатних закладів вони наразі залишаються просто неба і поповнюють лави безпритульних. Також порушувалось питання про необхідність змін до українського законодавства, які б передбачали взяття дітей, позбавлених батьківського піклування, на позачерговий квартирний облік у разі неможливого проживання в одному помешканні з батьками, яких було позбавлено батьківських прав.

Про необхідність розв'язання житлової проблеми осіб з числа дітей-сиріт йдеться й у поданні Уповноваженого з прав людини до Президента України щодо захисту соціальних прав дітей із малозабезпечених сімей, сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Майже нездійсненною для такої молоді є мрія про продовження навчання, адже вони позбавлені будь-якої підтримки рідних.

Нині Уповноваженим з прав людини здійснюється провадження за зверненням сироти *Еріка В., випускника Цюрупинської спеціальної школи-інтернату для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, Херсонської області*, який шість років займався хореографією. Дві його спроби вступити до естрадно-циркового училища були невдалими, але наполегливість та талант допомогли — торік він став студентом Державної академії танцю ім. Сержа Лифаря у м.Києві. Однак хлопець зміг провчитися лише півроку, намагаючись економити на всьому: з гуртожитку добирався до академії на велосипеді, харчувався ж переважно хлібом. Необхідність заробляти на хліб насущний і стала причиною його відрахування з академії. Нині хлопець займається у Хореографічному коледжі “Кияночка”, де забезпечений місцем у гуртожитку. За сприяння Омбудсмана вирішується питання про призначення йому належних соціальних виплат, поновлено його права на постановку на квартоблік для позачергового отримання житла.

Для дітей таких категорій законодавством встановлені певні пільги при вступі до вищих навчальних закладів, але реально вдається закінчити навчання з огляду на зазначені проблеми лише одиницям.

Омбудсман України переконана в необхідності розробки механізмів фінансової підтримки талановитої молоді з дітей-сиріт, особливо в умовах кризи. У державній політиці щодо дітей без батьківського піклування пріоритетним має стати створення надійної основи для вступу їх у доросле життя.

5.2. Права дітей з особливими потребами

В Україні станом на 1 січня 2010 р. проживало 157 474 дитини з особливими потребами. Більшість з них страждають від патологій нервової системи, розладів психіки та поведінки, а також через вроджені вади розвитку. Тільки дітей з захворюваннями на дитячий церебральний параліч в Україні — понад 23 тис. Забезпечення прав дітей-інвалідів потребує від держави не тільки поліпшення їхнього матеріального становища, а й створення спеціальних умов, які сприятимуть їх інтеграції в повноцінне суспільне життя.

Права дітей-інвалідів регулюються міжнародними документами, які ратифікувала Україна, Конституцією України, законами України “Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні”, “Про реабілітацію інвалідів в Україні”, “Про психіатричну допомогу”, “Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам”, “Про соціальні послуги”, “Про охорону дитинства” тощо.

Позитивно оцінюючи прийняття низки законів та нормативних актів, що регулюють питання захисту прав дітей-інвалідів, Уповноважений конста-

тує, що робота у цьому напрямі ще не закінчена. Як зазначалося, завдяки наполегливості Національної асамблеї інвалідів України та Омбудсмана 24 вересня 2008 р. Україна підписала, а 16 грудня 2009 р. ратифікувала Конвенцію ООН про права інвалідів та Факультативний протокол до неї. Ратифікація парламентом цих міжнародних документів створює відповідне правове поле для ефективнішого і справедливішого захисту прав людей з особливими потребами, зокрема дітей-інвалідів.

Для забезпечення реалізації Конвенції та моніторингу виконання її положень потрібно визначити центральний орган виконавчої влади, який координуватиме цю роботу.

Уповноважений з прав людини здійснюватиме разом з громадськими організаціями функції незалежного моніторингу стану виконання положень цієї Конвенції.

Відповідно до чинних нормативно-правових актів дітям-інвалідам гарантується право на матеріальне забезпечення за рахунок коштів Державного бюджету України та їхню соціальну захищеність шляхом встановлення державної соціальної допомоги на рівні прожиткового мінімуму (табл. 5.2.1).

Чисельність отримувачів та обсяги наданої державної соціальної допомоги відповідно до Закону України “Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам” наведені в табл. 5.2.2.

Уповноважений з прав людини всіляко сприяє створенню необхідних умов для забезпечення рівноправної участі дітей з особливими потребами у житті суспільства. Так, у січні 2009 р. направлено подання Уповноваже-

Таблиця 5.2.1. Розміри державної соціальної допомоги дітям-інвалідам у 2009 р. (грн)

Категорія інвалідів	Січень–березень	Квітень–червень	Липень–серпень	Жовтень	Листопад–грудень
Діти-інваліди до 18 років	544	551,5	558,2	572,4	601,4
Діти-інваліди до 6 років*	627,1	634,6	641,3	655,5	745,5
Діти-інваліди від 6 до 18 років*	660,5	706,6	713,3	727,5	817,5
Діти-інваліди, захворювання яких пов’язане з Чорнобильською катастрофою, до 18 років	544	551,5	558,2	572,4	630,05
Діти-інваліди, захворювання яких пов’язане з Чорнобильською катастрофою, до 6 років*	801,4	808,9	815,6	829,8	946,05
Діти-інваліди, захворювання яких пов’язане з Чорнобильською катастрофою, від 6 до 18 років*	873,4	880,9	887,6	901,8	1 018,05

* Дані наведено з урахуванням надбавки на догляд

Таблиця 5.2.2. Чисельність отримувачів та обсяги призначеної державної соціальної допомоги дітям-інвалідам*

Категорії отримувачів допомоги	Чисельність отримувачів державної соціальної допомоги, осіб				Нараховано допомоги, тис. грн			
	2006	2007	2008	2009	2006	2007	2008	2009
Усього одержували державну соціальну допомогу діти-інваліди до 18 років	48 565	112 639	123 043	1 009 078	164 712	568 016	869 881	132 087
Із загальної кількості: отримують надбавку на догляд за дитиною-інвалідом (одинокі матері або одинокий батько)	2 321	5 728	6 568	27 783	5019	16 969	25 223	7 194
на дітей до 6 років	1 154	1 955	2 295	8 222	2 218	5 010	7 519	2 487
від 6 до 18 років	1 167	3 773	4 273	19 561	2 801	11 958	17 704	4 707
за дитиною-інвалідом (крім одинокої матері або одинокого батька)	26 705	78 607	83 187	362 518	56 097	247 899	341 791	84 697
на дітей до 6 років	9 160	17 128	18 509	69 252	15 831	44 269	69 361	18 742
від 6 до 18 років	17 545	61 479	64 678	293 266	40 266	203 630	272 429	65 955
допомогу на поховання дітей-інвалідів до 18 років	261	548	677	902	218	582	780	746

* За даними Мінпраці

ного Прем'єр-міністрові України Ю.Тимошенко про усунення порушення прав інвалідів, у тому числі дітей, на забезпечення технічними засобами реабілітації. Уповноважений, зокрема, звернула увагу Уряду на те, що норми, введені постановою Кабінету Міністрів України від 29 листопада 2006 р. №1652 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 12 листопада 2008 р. №1015) “Про затвердження Порядку забезпечення окремих категорій населення технічними та іншими засобами реабілітації і формування відповідного державного замовлення, переліку таких засобів”, відповідно до яких діти-інваліди до досягнення 14 років позбавляються права на отримання колісного крісла з електроприводом, а також суттєво скорочується перелік технічних та інших засобів реабілітації, обмежують права інвалідів, насамперед дітей з особливими потребами.

У поданні Уповноваженого з прав людини, направленому на ім'я Прем'єр-міністра України у липні 2009 р., йшлося про необхідність забезпечення прав інвалідів, у тому числі дітей з особливими потребами, на інформацію. Зокрема, зазначалося, що в Законі України “Про Державний бюджет України на 2009 рік” уперше за багато років не передбачені видатки на закупівлю літератури зі шрифтом Брайля, що випускалася Республіканським будинком звукозапису і друку Українського товари-

ства сліпих (УТОС). Через реальну загрозу втрати досвідчених фахівців відновити роботу цього підприємства буде надзвичайно важко, зазначалося у поданні Уповноваженого.

За дорученням Віце-прем'єр-міністра України І.Васюника Міністерство праці та соціальної політики України поінформувало Уповноваженого, що звернулося до Центрального правління Українського товариства сліпих щодо спрямування необхідного обсягу видатків на випуск згідно з укладеними договорами Республіканським будинком звукозапису та друку газети “Промінь” і журналів “Заклик” та “Школяр”.

Переважна більшість дітей з особливими потребами (90%) проживає в сім'ях, інші виховуються загалом у інтернатних закладах. Тому надзвичайно важливим для дітей-інвалідів є функціонування установ, де вони мають можливість отримувати реабілітаційні послуги, спілкуватися з психологами, юристами, медиками. Надання послуг дітям з особливими потребами в таких установах має стати альтернативою їхнього утримання в інтернатних закладах.

У сфері управління органів праці та соціального захисту функціонує 209 реабілітаційних установ для дітей-інвалідів, у тому числі: Державний комплекс соціальної реабілітації дітей-інвалідів (м.Миколаїв); Кримська республіканська установа “Центр соціальної реабілітації дітей-інвалідів” (м.Сімферополь); 12 установ зі статусом обласних; 16 установ зі статусом “районних”; 33 установи зі статусом “міських” та 146 відділень. Ці установи надають реабілітаційні послуги дітям-інвалідам віком від 2 до 18 років з ураженням зору, слуху, центральної та периферичної нервової системи, хворобою Дауна, дитячим церебральним паралічем та легкою розумовою відсталістю.

Тривалість одного курсу реабілітації дитини-інваліда становить 6 місяців. У середньому за рік у таких установах проходять реабілітацію близько 20 тис. дітей-інвалідів, з них близько 1100 дітей інтегруються у загальноосвітні навчальні заклади. У 2009 р. у зазначених установах пройшли реабілітацію понад 18 тис. дітей-інвалідів, з них інтегровано в загальноосвітні заклади 1500 таких дітей. Фінансування таких установ здійснюється за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів.

Органи праці та соціального захисту населення встановлюють опіку над дітьми-інвалідами з вадами фізичного та розумового розвитку через мережу 55 дитячих будинків-інтернатів, у яких станом на 1 січня 2010 р. на повному державному забезпеченні перебувало 6937 вихованців, з яких 4 тис. — віком від 4 до 18 років та 2,9 тис. — віком від 18 до 35 років, які проживають у молодіжних відділеннях дитячих будинків-інтернатів.

Із загальної кількості дітей та молоді, які перебували у закладах, що належать до сфери управління Міністерства праці та соціальної політики України, 2336 — діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування.

Уповноважений глибоко стурбована проблемою неналежного рівня утримання дітей-інвалідів у дитячих будинках-інтернатах, зокрема в інтернатних закладах Міністерства праці та соціальної політики України.

Значна частина дітей переводиться до таких інтернатів зі спеціалізованих будинків дитини, підпорядкованих Міністерству охорони здоров'я України, в яких перебувають діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, з вадами фізичного та розумового розвитку.

Якщо в будинку дитини забезпечується щоденне медичне спостереження педіатром (у разі потреби й іншими спеціалістами), поглиблені медичні огляди вихованців проводяться двічі на рік, рекомендовані нормативи медичного персоналу передбачають посади лікарів-спеціалістів, то ситуація докорінно змінюється після направлення дітей, які досягли чотирирічного віку, до інтернатних закладів системи Міністерства праці та соціальної політики України.

У цих дитячих закладах рівень медичного обслуговування, нормативи медичного персоналу не відповідають життєвим потребам вихованців, особливо із складними функціональними ушкодженнями організму. Процес адаптації дітей після їх переведення з будинку дитини до будинку-інтернату надзвичайно складний і у деяких випадках закінчується трагічно.

Фахівцями Секретаріату Уповноваженого з прав людини здійснювалися неодноразові перевірки стану дотримання прав дітей у дитячих будинках-інтернатах Закарпатської, Дніпропетровської, Чернівецької та інших областей. Двічі здійснювалася така перевірка в Чернігівському дитячому будинку-інтернаті Запорізької області. Цей будинок-інтернат є соціально-медичною установою для дітей різного ступеня розумової відсталості та складними фізичними вадами. У ньому перебуває 143 вихованці від 4-х до 35 років з вадами фізичного та розумового розвитку, які потребують постійного стороннього догляду, побутового та медичного обслуговування.

У ході перевірки були виявлені недоліки, пов'язані з медичним обслуговуванням та наданням медичної допомоги дітям. Так, у штатному розкладі дитячого будинку-інтернату передбачено 1,5 ставки лікаря-педіатра, фактично лікар працював на 0,5 ставки. Заклад не забезпечений фахівцями з надання спеціальної медичної допомоги: фізіотерапевтом, стоматологом, логопедом, психологом, масажистом та ін.

За результатами комплексної перевірки керівництву Запорізької обласної державної адміністрації запропоновано вжити невідкладних заходів щодо забезпечення цієї установи лікарем-педіатром на постійній основі, поновлення роботи фізіотерапевтичного кабінету, забезпечення медичної частини масажистом, збільшення кількості штатних одиниць середнього

медичного персоналу, проведення диспансеризації дітей двічі на рік, з урахуванням особливостей їхнього стану.

Наразі опрацьовується питання щодо реформування дитячих будинків-інтернатів I–III профілів системи Міністерства праці та соціальної політики України шляхом створення на їх базі спеціальних корекційних освітніх та виховних установ у системі Міністерства освіти і науки України, а також передачі дитячих будинків-інтернатів IV профілю до сфери управління Міністерства охорони здоров'я України, однак конкретних рішень з цих питань ще не прийнято.

Уповноважений особисто ознайомила з ситуацією щодо забезпечення прав дітей у Цюрупинському дитячому будинку-інтернаті Херсонської області, де знаходяться діти з захворюваннями на дитячий церебральний параліч, сиротинці при Банченському Свято-Вознесенському чоловічому монастирі Чернівецької області, де знайшли притулок понад 140 дітей, насамперед дітей-інвалідів, що є прикладом гуманного ставлення до дитини взагалі та дитини-інваліда зокрема. Такий досвід заслуговує на підтримку.

Моніторинг Уповноваженого з прав людини свідчить, що стан залучення дітей з особливими потребами до всіх сфер повсякденного життя, зокрема до освіти, залишається незадовільним.

Незважаючи на поставлене перед системою освіти завдання щодо зміни існуючої моделі навчання та виховання інвалідів у спеціалізованих навчальних закладах, на навчання у загальноосвітніх навчальних закладах інвалідів, вони продовжують навчатися переважно у спеціалізованих освітніх закладах.

До системи закладів загальної освіти дітей-інвалідів належать: спеціальні загальноосвітні школи (школи-інтернати), загальноосвітні санаторні школи (школи-інтернати) I–III ступенів з відповідним профілем системи освіти для дітей, які потребують лікування.

У 2007/2008 навчальному році 50,3 тис. дітей, які потребують корекції фізичного або розумового розвитку, здобували освіту у 387 спеціальних навчальних закладах: 52 школах із подовженим днем навчання та 335 школах-інтернатах. У системі освіти працюють такі загальноосвітні навчальні заклади: для розумово відсталих – 226 (27,7 тис. учнів), для сліпих – 6 (0,8 тис. учнів), для дітей зі зниженим зором – 28 (4,2 тис. учнів), для глухих – 30 (2,9 тис. учнів), для дітей зі зниженим слухом – 26 (3,0 тис. учнів), для дітей з порушенням опорно-рухового апарату – 20 (2,3 тис. учнів), для дітей з тяжким порушенням мовлення – 16 (2,9 тис. учнів), для дітей, які потребують інтенсивної педагогічної корекції, – 33 (4,7 тис. учнів).

Проте лише 6,1 тис. таких дітей навчалися у спеціальних класах загальноосвітніх шкіл. *Таким чином, на переконання Уповноваженого з прав людини, в Україні поки що не створені умови для інтеграції дітей з інвалідністю*

до загального освітнього процесу. Також для поліпшення навчання дітей, які проживають у дитячих будинках-інтернатах системи Міністерства праці та соціальної політики України, мають бути розроблені відповідні навчально-методичні матеріали.

Омбудсман України вважає за необхідне привернути увагу до того, що в окремих регіонах є спроби ліквідувати групи для дітей з вадами здоров'я в дошкільних навчальних закладах, мотивуючи це браком коштів. Так, у червні 2009 р. Уповноваженим з прав людини отримано лист від мешканки м. Черкас М.В.Дробот, яка за дорученням колективу батьків дітей — вихованців Черкаського дошкільного навчального закладу №62 “Казка” звернулася з проханням захистити права дошкільнят на відвідування груп для дітей з вадами опорно-рухового апарату, повідомивши, зокрема: *“На виконання рішення Черкаської міської ради, з метою економії та раціонального використання бюджетних коштів, керівництво Департаменту освіти та гуманітарної політики виконкому Черкаської міської ради підписало наказ від 23 лютого 2009 р. № 108 “Про впорядкування мережі груп з порушенням опорно-рухового апарату, з порушенням мовлення в дошкільних навчальних закладах”, відповідно до якого з 1 вересня 2009 р. у дошкільних навчальних закладах міста 16 груп з порушенням опорно-рухового апарату мають бути закриті. Ми, батьки, сподіваємося, що Ви не дозволите нашим дітям втратити можливість розвиватися фізично, адже група з порушенням опорно-рухового апарату — це їх шанс для нормального розвитку. Адже інші дитсадки, в яких ще залишилося декілька груп такого типу, вже давно переповнені”*.

Розцінюючи ці наміри як brutальне порушення прав дітей з особливими потребами, Уповноважений у своїх зверненнях до міністра освіти і науки України та Черкаського міського голови наголосила, що, попри гостроту питання економії та раціонального використання бюджетних коштів, на дітях, тим паче хворих, економити неприпустимо. Після втручання Уповноваженого дитсадок “Казка” вдалося врятувати від “оптимізації”, і групи для дітей з порушенням опорно-рухового апарату було збережено.

Уповноважений з прав людини вважає за необхідне створення для обдарованих юнаків і дівчат з обмеженими можливостями належних умов для реалізації їхнього конституційного права на освіту шляхом розробки спеціальних програм та організації відповідної матеріально-технічної бази. Особливо це стосується здобуття ними вищої освіти, набуття обраних спеціальностей. Діти-інваліди становлять лише один відсоток загальної кількості учнів професійно-технічних навчальних закладів і менше половини відсотка студентів вузів. Це при тому, що понад 2% дітей є інвалідами.

Більшість інвалідів, які б хотіли і могли навчатися у вищих навчальних закладах, не можуть реалізувати свою мрію через *відсутність у більшості приміщень звичайних пандусів*. Не вистачає і викладачів з відповідною

підготовкою для навчання дітей з особливими потребами. Неможливість здобути вищу освіту робить для інвалідів недоступною і престижну роботу. Водночас у вищих навчальних закладах більшості європейських країн навчання студентів з інвалідністю є звичайним явищем, бо створення необхідних для цього умов є нормою.

Тому предметом постійної уваги Уповноваженого з прав людини є забезпечення усіма закладами і органами влади передусім належних умов для людей з обмеженими можливостями, зокрема дітей, щоб вони не відчували жодних перешкод і незручностей. Безбар'єрне середовище має стати нормою життя в Україні.

Стандартне посилення на відсутність для цього коштів є абсолютно безпідставним, оскільки витрати на ремонт і обладнання службових кабінетів, як правило, значно перевищують потреби для створення безпорогового середовища. Поки що ж лише окремі державні установи та культурно-мистецькі заклади є доступними для інвалідів.

До речі, занедбане приміщення, яке зрештою було виділено Урядом Секретаріату Уповноваженого з прав людини, ще ремонтується, але воно передусім було обладнане так, щоб його можна було відвідати людям з обмеженими можливостями, у тому числі дітям-інвалідам. Зокрема, встановлено спеціальний пандус з підігрівом на вході, спеціальні сходинки, обладнано за всіма міжнародними стандартами туалетну кімнату на першому поверсі. Кімнати офісу не мають порогів, що дає змогу безперешкодно потрапляти у будь-яке приміщення.

Щороку на новорічну ялинку у світлиці Омбудсмана збираються діти з обмеженими фізичними можливостями та хворі на ДЦП. Хоча кімната знаходиться на четвертому поверсі, проте діти не мають жодних проблем з пересуванням – працює вантажний ліфт. Вони не тільки з захопленням дивляться новорічні вистави, а й беруть безпосередню участь в іграх, декламують вірші, з радістю отримують необхідні подарунки.

Проблемними для дітей з особливими потребами в Україні залишаються якість і доступність медичного обслуговування. У зверненнях до Уповноваженого повідомляється про непоодинокі випадки, коли дітям, які потребують проведення невідкладних операцій, видаються рахунки для попередньої оплати, і лише після отримання коштів проводиться хірургічне лікування.

Таким чином, моніторинг Уповноваженого з прав людини за дотриманням прав дітей з особливими потребами в Україні свідчить про неналежний рівень їхньої соціальної та правової захищеності.

Розміри державної соціальної допомоги є недостатніми для забезпечення повноцінного і гармонійного розвитку цих дітей, а байдуже, бюрократичне ставлення чиновників до проблем дітей-інвалідів, по суті, унеможлиблює їхню інтеграцію до повноцінної участі у житті суспільства. Недоступними для них залишаються більшість приміщень органів державної влади,

транспорт, аптеки, поліклініки, інші заклади соціального та культурного призначення.

Особливу тривогу викликає доля дітей з інвалідністю, які перебувають у дитячих будинках-інтернатах, передусім недостатній рівень їхнього медичного обслуговування.

Уповноважений вважає, що, попри соціально-економічні труднощі, необхідно усім органам влади посилити увагу до потреб дітей з особливими потребами. Їхнє матеріальне, медичне обслуговування, надання освітянських послуг, засобів реабілітації повинно відповідати сучасним міжнародним стандартам.

5.3. Захист прав дітей українських трудових мігрантів

Зважаючи на значні обсяги міграції громадян України за кордон, передусім трудової, гостро постали питання захисту прав та інтересів дітей, які разом з батьками опинилися за кордоном і теж стали мігрантами. Ця категорія наших неповнолітніх співвітчизників характеризується подвійною уразливістю, тому потребує особливої уваги держави. Особливого ставлення, передусім з боку місцевої влади, потребують діти, які мешкають в Україні, але один чи обидва батьки виїхали на заробітки за кордон.

Міжнародно-правові документи ООН та Ради Європи у сфері міграції, інші багатосторонні та двосторонні угоди у цій галузі містять важливі гарантії забезпечення прав та інтересів дітей-мігрантів, які перебувають за межами країни громадянства (постійного проживання) разом з батьками або одним з них. *Уповноважений з прав людини постійно наголошує на важливості приєднання нашої країни до міжнародних документів у сфері міграції.*

У Спеціальній доповіді Уповноваженого “*Стан дотримання та захисту прав громадян України за кордоном*” (квітень 2003 р.) державним органам та органам місцевого самоврядування України внесено низку пропозицій, спрямованих на удосконалення національних механізмів забезпечення й захисту прав громадян нашої держави, які з різних причин емігрували за кордон, зокрема дітей-мігрантів.

16 березня 2007 р. за численними поданнями Уповноваженого з прав людини Верховною Радою України було ратифіковано Європейську конвенцію про правовий статус трудящих-мігрантів 1977 р. Хоча положення Конвенції поширюються лише на так званих легальних мігрантів, але важливо, що вона містить гарантії забезпечення державами-учасницями прав дітей, зокрема:

— возз’єднання сімей трудящих-мігрантів на території держави працевлаштування (чоловік, дружина та неодружені неповнолітні діти) за умови наявності належного житла;

— вжиття заходів, необхідних для забезпечення стягування сум, що повинні бути сплачені у зв’язку з утриманням, що впливає із сімейних

відносин, батьківства чи материнства, шлюбу чи спорідненості, зокрема зобов'язання з утримання стосовно незаконно народженої дитини;

— забезпечення права на набуття загальної освіти й професійної підготовки та перепідготовки, доступ до вищої освіти згідно із загальними правилами, створення відповідних умов для отримання стипендій дітьми трудящих-мігрантів; сприяння викладанню трудящим-мігрантам і членам їхніх сімей мови країни перебування. Конвенція також заохочує договірні сторони вживати заходів для організації для дітей трудящих-мігрантів спеціальних курсів вивчення їх рідної мови для полегшення, зокрема, їхнього повернення до держави походження;

— надання трудящим-мігрантам і членам їхніх сімей у питанні соціального забезпечення, соціальної та медичної допомоги такого самого режиму, який надається громадянам приймаючої держави з урахуванням положень національного законодавства та міжнародних угод.

Враховуючи, що велика кількість наших трудових мігрантів перебуває за кордоном без належної реєстрації, з 2000 р. Уповноважений з прав людини порушує питання підписання та ратифікації Україною **Міжнародної конвенції про захист прав всіх трудящих-мігрантів та членів їх сімей 1990 р.**, яка стосується усіх трудящих-мігрантів, як легальних, так і нелегальних. Ця Конвенція дає змогу більш ефективно захищати права не тільки трудових мігрантів, а й їхніх дітей. На жаль, поки що аргументи Уповноваженого не почуті.

Тому фактично незахищеними є діти-мігранти, які перебувають нелегально на території іноземних держав, що не є учасниками зазначеної Міжнародної конвенції (держави—члени Європейського Союзу, США, Канада тощо). Вони мають найбільше шансів стати жертвами злочинних дій, зокрема торгівлі людьми. Ратифікація цієї Конвенції надасть Україні моральне право вимагати захисту її мігрантів та членів їхніх сімей від цих країн.

18 червня 2008 р. Європейський Парламент та Рада Європейського Союзу ухвалили у першому читанні Директиву щодо спільних стандартів та процедур повернення нелегальних мігрантів до країн походження, яка викликала різку критику як у Європейському Союзі, так і за його межами. Директива надає державам — членам ЄС право тримати під вартою нелегальних мігрантів та членів їх сімей, **зокрема дітей**, протягом 6 місяців. При цьому цей термін може бути подовжено **до 18 місяців (!)**. Такі положення Директиви були кваліфіковані Верховним комісаром ООН з прав людини Луїзою Арбур та Комісаром Ради Європи з прав людини Томасом Хаммарбергом як порушення прав людини. В остаточній редакції Директиви від 13 жовтня 2008 р. (ст.17) зазначається, що діти без супроводу та сім'ї з дітьми затримуються як крайній захід і на відповідний найкоротший термін. Очевидно, прийняття Директиви має

стимулювати дії українських закордонних представництв щодо захисту прав наших співвітчизників.

Моніторинг Уповноваженого свідчить, що дуже часто діти стають заручниками безвідповідальних дій своїх батьків, від яких повністю залежать. Це трапляється, зокрема, під час нелегального перетину кордону і залишення дитини проживати в іноземній державі у пошуках кращого життя. Зазначені порушення, як правило, загрожують життю і здоров'ю неповнолітніх мігрантів. Типовою є історія мешканки *Донецької області Б.*, яка у 2000 р. з сімома дітьми (без згоди їхнього батька) виїхала до Угорщини, де подала заяву про отримання статусу біженця. Близько семи років вони мешкали на території Угорщини і після остаточної відмови у наданні статусу біженця, під загрозою депортації, нелегально виїхали до Італії. Двоє дівчат, одна з яких на той момент була вже повнолітньою, відмовилися їхати з матір'ю і залишилася одна в Угорщині, інша — в Австрії, що врятувало їх від подальших знущань. Мати ж з іншими дітьми у січні 2008 р. вирушила через Альпи до кордону із Швейцарією. Після кількох днів подорожі вони заблукали, але були врятовані швейцарськими прикордонниками, опинилися у лікарні, одному з хлопчиків дивом вдалося уникнути ампутації кінцівки.

Колишній чоловік цієї жінки та батько дітей у своєму зверненні до Уповноваженого з прав людини висловлював прохання захистити права дітей та сприяти їхньому поверненню в Україну. Він цілком правомірно вважає, що поневіряння дітей за кордоном, без відповідного юридичного статусу, перешкоджає їхньому нормальному життю і розвитку. Судові органи Швейцарії, урешті-решт, постановили відмовити громадянці Б. у наданні дозволу на проживання у цій країні та повернути родину в Україну.

Під час закордонних робочих візитів *Уповноважений з прав людини вивчає стан дотримання прав українських мігрантів та їхніх дітей*, проводить зустрічі зі співвітчизниками, які проживають за кордоном, їхніми громадськими об'єднаннями, а також з посадовими особами держав, що є відповідальними за міграційну політику і питання дотримання прав мігрантів.

Так, під час перебування з робочим візитом у Португальській Республіці у 2007 р. українським Омбудсманом було проведено зустрічі з Високим комісаром з питань міграції та міжкультурного діалогу Руї Маркешем, директором Єзуйтської служби допомоги біженцям Розарією Фармхауз з метою вивчення стану дотримання прав наших трудових мігрантів та їхніх дітей. У ході зустрічі з Омбудсманом Португалії Енріке Родрігесом Уповноважений з прав людини порушила питання про сприяння у наданні належних приміщень для українських шкіл.

Під час зустрічей з українською громадою у Португалії, керівництвом та учнями української суботньої школи “Дивосвіт” у Лісабоні,

об'єднанням громадян “Співка українців у Португалії”, парафіянами греко-католицької церкви обговорювалось питання збереження дітьми-мігрантами зв'язків з Батьківщиною, вивчення української мови та культурної спадщини.

На території Португалії діє 12 українських суботніх та недільних шкіл. Проте їх забезпеченість навчальними програмами, підручниками є недостатньою. Існує гостра потреба у тлумачних, орфографічних та українсько-португальських словниках. У всіх українських школах відчувається брак методичних посібників, таблиць, схем, карт тощо. Зовсім немає відео- та аудіо- матеріалів з історичної, природознавчої, культурологічної та іншої тематики. Українські мігранти в Португалії наголосили також на необхідності підписання між нашими країнами угоди про взаємне визнання документів про загальну середню освіту, що дасть змогу дітям українських трудящих-мігрантів безперешкодно продовжувати навчання після виїзду до Португалії або повернення на Батьківщину, а також вступати до вищих навчальних закладів України.

Уповноважений з прав людини внесла відповідне подання Прем'єр-міністрові України і сподівається на розв'язання порушених питань.

Аналогічні пропозиції висловлювалися Уповноваженому українськими мігрантами в Аргентині, Бразилії, Франції.

Треба відмітити, що Україна почала вживати заходів задля розв'язання проблеми освіти дітей-мігрантів. Про це свідчить прийняття Кабінетом Міністрів України розпорядження №91-р від 7 березня 2007 р., яким утворено **загальноосвітній навчальний заклад “Міжнародна українська школа” для громадян України, які проживають за кордоном**. Цей заклад забезпечує умови для здобуття початкової, базової та повної загальної середньої освіти України згідно з Державними стандартами громадянами нашої держави, які тимчасово або постійно проживають на території інших держав.

Головними завданнями закладу є, зокрема: забезпечення права громадян на доступність і безоплатність здобуття повної загальної середньої освіти відповідно до своїх особистісних потреб, індивідуальних здібностей, стану здоров'я, нахилів, талантів тощо з використанням дистанційних форм навчання, застосуванням новітніх інформаційно-комунікаційних технологій; проведення річного оцінювання та державної підсумкової атестації екстернів. За їх результатами видаються свідоцтва про базову загальну середню освіту, атестати про повну загальну середню освіту. Міжнародною українською школою здійснюється також координація діяльності закордонних навчальних закладів, де вивчається українська мова або ведеться викладання українською мовою, а також організація їх інформаційно-методичного, консультативно-аналітичного супроводу; надання методично-інформаційної допомоги навчальним закладам, у яких вивчаються мова, традиції, звичаї та культура України.

У 2009 р. Інститутом інноваційних технологій і змісту освіти при Міністерстві освіти і науки України складено корисний довідник “Українська освіта за кордоном”, в якому міститься інформація про навчальні заклади, школи, кафедри, студії зарубіжжя, в яких вивчається українська мова та інші українознавчі предмети. Довідник наводить дані по 36 країнах світу, його розміщено на сайті міністерства.

Проте Уповноважений з прав людини вважає, що цих заходів недостатньо.

Як засвідчує моніторинг Уповноваженого, серйозною проблемою забезпечення прав дітей-мігрантів є відсутність угод про правову допомогу в цивільних та сімейних справах між Україною та державами, де мешкає дитина або її батьки чи один з них. Це ускладнює або навіть унеможливує вирішення питань стягнення аліментів, захист прав та інтересів дитини і батьківських прав у суді, виконання судових рішень. Серед країн—найбільших реципієнтів масової міграції з України, з якими на даний час відсутні подібні угоди, — США, Держава Ізраїль, Німеччина.

Типовий приклад. У мешканки м.Одеси Е., яка вийшла заміж за громадянина США, чоловік після розлучення відібрав дітей. Заявниці було роз’яснено, що найбільш реальним шляхом вирішення питання повернення дітей є звернення, особисто або через представника, до компетентного суду штату Массачусетс, де мешкають діти, з позовом про визначення місця проживання неповнолітніх дітей з нею, призначення аліментів на їхнє утримання тощо. Рішення українського суду неможливо було б виконати з огляду на відсутність між нашими державами угоди про правову допомогу в цивільних та сімейних справах.

На думку Уповноваженого з прав людини, Українська держава має активізувати переговорний процес, спрямований на укладення двосторонніх угод про правову допомогу в цивільних та сімейних справах з країнами, де мешкають мігранти з України та їхні діти.

Як убачається зі звернень до Уповноваженого з прав людини, серйозні специфічні проблеми дотримання прав дітей, зокрема дітей-мігрантів, виникають у змішаних шлюбах. За законодавством України та більшості країн батьки мають рівні права на виховання дитини. У разі виникнення у таких родин спорів щодо дітей, їх розв’язання є особливо складним. Додатково ускладнює ситуацію недостатня правова обізнаність наших співвітчизників.

Відповідно до ст.7 “Набуття громадянства України за народженням” Закону України “Про громадянство України” особа, батьки або один з батьків якої на момент її народження були громадянами України, є громадянином України незалежно від місця народження. У разі народження такої дитини на території іноземної держави реєстрація народження здійснюється відповідним дипломатичним представництвом або консульською установою України.

На жаль, на практиці, якщо у громадянина України за кордоном народжується дитина й інший з батьків є громадянином країни перебування, далеко не завжди народження цієї дитини реєструється у дипломатичному представництві або консульській установі нашої держави. Це позбавляє дитину можливості користуватися правами громадянина України та захистом нашої держави. Як правило, питання набуття дитиною громадянства України постає лише тоді, коли виникає реальна загроза відібрання дитини одним з батьків, який є іноземцем. При цьому у спорах про визначення місця проживання дитини з одним із батьків відповідні державні органи, зокрема суди країни перебування, стають цілком природно на бік своїх громадян.

Улітку 2008 р. до Уповноваженого з прав людини на особистому прийомі звернулося подружжя П. з Хмельниччини, дочка яких громадянка К. у незареєстрованому шлюбі з громадянином Італії у 2006 р. народила хлопчика. Дитина не була зареєстрована у консульській установі України, громадянство України не оформлене, дані про дитину до паспорта громадянина України для виїзду за кордон матері не внесені. За законодавством Італійської Республіки хлопчик набув громадянства цієї країни. З часом стосунки громадянки К. з батьком дитини погіршилися. Він почав бити її, довелося навіть викликати швидку допомогу, перешкоджав виїзду з дитиною в Україну, погрожував убити, віддати дитину у притулок, забороняв виходити без нього на вулицю. У розмові з працівником Секретаріату Уповноваженого з прав людини заявники висловили стурбованість за життя і здоров'я своєї дочки та онука.

Враховуючи особливості ситуації, Уповноважений з прав людини звернулася до Міністерства закордонних справ України з проханням вжити відповідних заходів для захисту прав громадянки України та її малолітнього сина, сприяти їхньому поверненню в Україну. У результаті заходів, вжитих Генеральним консульством України у Неаполі, було забезпечено повернення матері з дитиною на Батьківщину: народження дитини зареєстровано у консульській установі (хоча й із запізненням), відомості про неї внесені до закордонного паспорта матері, надано сприяння у придбанні авіаквитків.

На думку Уповноваженого з прав людини, у подібних ситуаціях державні органи нашої країни мають всіляко сприяти власним громадянам та їхнім дітям у захисті їхніх прав та інтересів, поверненні на Батьківщину.

У іншому випадку ситуація виявилася ще складнішою. Громадянка України Л. з Дніпропетровщини у шлюбі з громадянином Італії, проживаючи на території цієї країни, народила сина. Після того як сімейні стосунки з чоловіком-італійцем не склалися, вона виїхала з дитиною на Батьківщину, не отримавши згоди чоловіка на вивезення дитини. Батько звернувся до італійського суду з позовом про визначення проживання місця сина з ним та його повернення до Італії.

Мати — громадянка України не змогла взяти участі у розгляді справи особисто або через представника з огляду на матеріальне становище та побоювання щодо можливого притягнення до відповідальності. Суд задовольнив цей позов. Після цього Апеляційний суд Дніпропетровської області задовольнив клопотання *громадянина Італії про визнання і примусове виконання на території України рішення італійського суду, зобов'язавши матір повернути дитину батькові-італійцю*. При цьому інтереси батька в українському суді представляло Міністерство юстиції України (!).

Дізнавшись про цю ситуацію, Уповноважений з прав людини відкрила провадження за власною ініціативою, дала доручення фахівцям Секретаріату Уповноваженого, що постійно працюють у Дніпропетровську, щодо надання громадянці України необхідної правової допомоги. Для неї було знайдено адвоката, надано допомогу у складанні касаційної скарги, подано клопотання про призупинення виконання рішення Апеляційного суду.

Як з'ясувалося, прийняття українським судом рішення про повернення дитини відбувалося в рамках процедури, визначеної *Конвенцією про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 р.* (Гаазька конференція міжнародного приватного права), ратифікованою Україною 11 січня 2006 р.

За Конвенцією, незаконним розглядається переміщення або утримання дитини, якщо при цьому порушуються права піклування про дитину, що належать будь-якій особі, установі або іншому органу відповідно до законодавства держави, у якій дитина постійно мешкала до переміщення, або на момент переміщення ці права ефективно здійснювалися або здійснювалися б, якби не переміщення або утримання.

При цьому центральний орган держави, де знаходиться дитина (в Україні — Міністерство юстиції), вживає або забезпечує вжиття усіх належних заходів для повернення дитини, зокрема *“ініціювання судових або адміністративних процедур або сприяння таким процедурам, щоб домогтися повернення дитини”*.

Судові й адміністративні органи договірних держав без затримок здійснюють усі процедури для повернення дітей. Проте у деяких випадках, визначених Конвенцією, судовий або адміністративний орган запитуваної держави не зобов'язаний видавати розпорядження про повернення дитини.

Верховний Суд України відхилив касаційну скаргу громадянки Л. Тому дитина підлягала примусовому поверненню до Італії. Не погоджуючись з судовими рішеннями, жінка вирішила переховуватися разом з дитиною.

Наприкінці 2008 р. до Уповноваженого з прав людини надійшло звернення мешканки Запорізької області Н., яка свого часу уклала шлюб з громадянином Німеччини та виїхала до цієї країни на проживання разом

з маленькою дочкою, народженою в Україні. Через певний час у зв'язку із хворобою заявниці та складною сімейною ситуацією дівчинка була вилучена у матері та поміщена до спеціалізованого дитячого закладу Німеччини. *Громадянка Н.*, яка після розлучення повернулася в Україну без дитини, почала клопотати про її виїзд до України. За зверненням Уповноваженого з прав людини Департамент консульської служби МЗС України вжив усіх заходів, включаючи звернення до німецького суду, задля повернення дитини на Батьківщину. 5 березня 2009 р. за сприяння Посольства України у Німеччині дівчинка літаком прибула в Україну.

Особливо складною є ситуація із забезпеченням прав дітей-мігрантів від змішаних шлюбів громадянок України з вихідцями з арабських країн, де у разі застосування приписів шаріату дитина після досягнення трирічного віку може бути взята від матері та передана на виховання батькові. У деяких випадках це обертається справжніми трагедіями для українських жінок-матерів, позбавлених можливості брати участь у вихованні своїх дітей, навіть просто бачити їх. Страждають також дідусі й бабусі, які проживають в Україні.

Так, у зверненні до Уповноваженого мешканця м.Харкова М. йшлося про сприяння у поверненні в Україну з Лівану його дочки разом з неповнолітніми дітьми. Після смерті чоловіка — громадянина Лівану дочка заявника не може виїхати з дітьми в Україну, оскільки відповідно до ліванського законодавства, у разі смерті батька, опікунство над неповнолітніми дітьми переходить до найближчого родича по чоловічій лінії, в даному випадку до батька померлого — свекра. Виїзд неповнолітніх дітей можливий лише за наявності письмового дозволу опікуна, але у даному випадку він такої згоди не дає. Як наслідок, жінка змушена проживати у сім'ї померлого чоловіка до часу досягнення дітьми повноліття, коли вони отримають право на виїзд з країни за власним бажанням.

У зверненнях до Уповноваженого з прав людини постійно порушується **проблема вивезення дітей за кордон одним із батьків за відсутності згоди іншого**, який тим самим позбавляється можливості спілкуватись з дитиною та брати участь у її вихованні. Відповідно порушуються й права дитини на спілкування з обома батьками.

До недавнього часу чинне законодавство України надавало можливість одному з батьків (не обов'язково тому, з яким діти проживають), документованому паспортом громадянина України для виїзду за кордон (для тимчасових поїздок) із внесеними записами про дітей, виїхати разом з ними без згоди іншого з батьків.

1 січня 2004 р. набрав чинності новий Цивільний кодекс України, ч.3 ст.313 якого визначено, що *“фізична особа, яка не досягла шістнадцяти років, має право на виїзд за межі України лише за згодою батьків (усиновлювачів), піклувальників та в їхньому супроводі або в супроводі осіб, які уповноважені ними”*. Таким чином, якщо дитина прямує через державний

кордон з одним із батьків, обов'язково необхідна згода на виїзд дитини іншого з батьків.

Ця норма стала певною гарантією для забезпечення інтересів дитини та батьківських прав. Але водночас вона спричинила й надходження до Уповноваженого з прав людини іншої категорії звернень. Проблема із виїздом за кордон виникла у дітей, які втратили зв'язок з одним із батьків і отримати його нотаріально завірену згоду було неможливо. Для отримання дозволу на виїзд діти змушені звертатися до суду.

Проте застережний механізм згаданої норми ст.313 ЦКУ на практиці не спрацьовує у випадках, коли діти є **громадянами інших держав**, перетинають український кордон з одним з батьків — іноземним громадянином за його документом, в якому вписані діти, або за проїзним документом дитини, виданим іноземною державою.

Так, у випадку *громадянки М. з м.Херсона* її чоловік — громадянин Палестини, без згоди матері вивіз до цієї країни двох їхніх малолітніх дочок — громадянок України, оформивши на них відповідні палестинські проїзні документи. У результаті вже протягом кількох років мати не бачилася зі своїми доньками. Заходи ж МЗС України, дипломатичних представництв і консульських установ нашої держави щодо повернення дітей їхній матері поки що не дали результату.

Запобігти подібним порушенням у кожному конкретному випадку може рішення суду, яким би місце проживання дитини визначалося з батьком або матір'ю, які є громадянами України. Однак цей механізм є досить тривалим, а в кожній конкретній ситуації, як правило, треба оперативно приймати рішення. Тому в будь-якому випадку Адміністрацію Державної прикордонної служби України необхідно якнайшвидше поінформувати про небезпеку вивезення дитини—громадянина України за межі держави без дозволу батька чи матері, які є громадянами України. Це було б підставою Державній прикордонній службі України вживати заходів щодо заборони вивезення дитини за межі України з використанням проїзних документів іноземної держави.

Зважаючи на викладене, *Уповноважений з прав людини вважає за необхідне внесення змін до нормативних актів, які б унеможливили такі випадки, що фактично забезпечить виконання вимог ст.313 ЦКУ у разі виїзду за кордон українських дітей, один з батьків яких є іноземцем.*

На жаль, **українські діти-мігранти інколи опиняються і в зоні бойових дій**, що реально загрожує їхньому життю і здоров'ю. Таке мало місце *наприкінці 2008 — на початку 2009 р. у Палестині (секторі Газа)*. Каральна акція військ Ізраїлю призвела до масової загибелі мирного населення — було вбито понад 500 і поранено 2200 осіб, що засвідчило зневагу збройних сил Ізраїлю до принципів міжнародного гуманітарного права. Сторони конфлікту брутально порушили основоположні норми міжнародного пра-

ва, передусім IV Женевську конвенцію про захист цивільного населення під час військових дій.

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини була глибоко занепокоєна подіями в секторі Газа, де разом з палестинцями постійно проживають сотні громадян України, більшість з яких — діти. На той момент *під загрозою опинилось життя населення обох сторін, у тому числі 875 усиновлених українських дітей, які перебували на консульському обліку Посольства України в Ізраїлі*. На жаль, не обійшлося без жертв: у секторі Газа в результаті обстрілу загинула громадянка України та її півторарічна дитина, ще двоє дітей були поранені.

Реагуючи на ці події, Уповноважений з прав людини звернулась до міністра України у справах сім'ї, молоді та спорту та до Міністерства закордонних справ України щодо необхідності невідкладної евакуації громадян України із зони бойових дій у секторі Газа. Було евакуйовано понад двісті громадян України, більшість з яких — діти.

Омбудсман України впевнена, що боротьба проти тероризму не повинна призводити до порушення головного права людини — права на життя, особливо, коли це стосується дітей.

На жаль, з проблемою масової трудової міграції наших громадян за кордон тісно пов'язана не менш гостра **проблема соціального сирітства та бездоглядності дітей, батьки яких виїхали на заробітки до інших країн**.

Як свідчать результати системного моніторингу Уповноваженого з прав людини, проблеми, з якими стикаються діти трудящих-мігрантів, мають комплексний характер. Проте домінують психологічні фактори: сум за батьками, неможливість звернутися до них за порадою, пригнічений стан, брак батьківської ласки. У дітей, що залишені на дідусів-бабусь, виявляються негативні зміни в поведінці: пропуски занять без поважних причин, зниження успішності, агресивна та непередбачувана поведінка, вживання алкоголю та наркотиків, куріння. Діти нерідко втікають з дому, потрапляючи до притулку.

Заробітчанка з м.Ужгорода Катерина Ш., аби забезпечити двох дітей, виїхала на заробітки до Італії, де працювала нелегально, доглядаючи людей похилого віку. Чотири роки жінка не бачила своїх дітей, залишених під опікою старенької матері, тужила за ними. Коли, нарешті, відбулася зустріч, вона їх не впізнала — діти стали дорослими і... чужими. Важко навіть було знайти теми для спілкування з рідними дітьми.

Бездоглядність дітей трудових мігрантів призводить у непоодиноких випадках навіть до їх трагічної загибелі. Так, у м.Виноградіві покінчив життя самогубством через повішення 14-річний підліток *Олександр*. Обставини з'ясувала прокуратура Виноградівського району. Його мати загинула і батько одружився вдруге. На момент смерті сина чоловік четвертий рік перебував на заробітках за кордоном. З ним виїжджала і мачуха хлопця. Додому приїжджали кілька разів на рік, решту часу за Олександром до-

глядала бабуся. Хлопець був позбавлений батьківської підтримки, порозуміння, сімейного тепла. Батькам, що роками бідкалися на заробітках, було не до Олександра, і хлопчик це бачив та розумів.

На жаль, тривалий час існували серйозні перешкоди для здійснення нашими трудовими мігрантами переказів в Україну. Завдяки вжитим Кабінетом Міністрів України заходам за наслідками Спеціальної доповіді Уповноваженого з прав людини “*Стан дотримання та захисту прав громадян України за кордоном*” вдалося розв’язати цю важливу і актуальну проблему – зниження тарифів на здійснення переказів громадянами нашої держави в Україну зароблених за кордоном коштів. Ці кошти призначалися для забезпечення гідного рівня життя сімей трудящих-мігрантів, передусім дітей. Компанія “Вестерн Юніон” була змушена погодитися з рекомендаціями Антимонопольного комітету і з 1 квітня 2005 р. знизила тарифи на здійснення грошових переказів в Україну. До організації дешевших послуг підключилися й інші українські та зарубіжні банки.

На думку Уповноваженого з прав людини, правовий статус соціального сирітства та дієві механізми захисту прав та інтересів дітей, позбавлених піклування батьків-заробітчан, треба визначити якомога скоріше. Зволікати з реагуванням на цей новий виклик правам дитини – неприпустимо.

5.4. Дотримання прав дітей-біженців та шукачів притулку

Останніми роками Україна дедалі більше стає приймаючою та транзитною країною для біженців і шукачів притулку. У пошуках міжнародного захисту на територію України в’їжджають і неповнолітні іноземці та особи без громадянства, які зазвичай долають шлях з країни походження в Україну у супроводі батьків або інших близьких родичів. У деяких випадках з різних причин на території нашої держави опиняються діти–шукачі притулку без супроводу дорослих.

Україна є учасницею низки міжнародних документів, які передбачають важливі стандарти забезпечення і захисту прав дітей-біженців та шукачів притулку. Так, *Конвенція про права дитини* (ст.22) декларує обов’язок держав-учасниць вживати необхідних заходів для забезпечення дітям-біженцям та шукачам притулку, зокрема дітям без супроводу, належного захисту і гуманітарної допомоги, докладати зусиль задля захисту таких дітей та надання їм допомоги у пошуку батьків чи інших членів сім’ї з тим, щоб одержати інформацію, необхідну для їх возз’єднання зі своїми сім’ями. У тих випадках, коли батьки або інші члени сім’ї не можуть бути знайдені, цим дітям надається такий само захист, як і будь-якій іншій дитині, тимчасово або постійно позбавленій сімейного оточення.

Ратифікувавши *Конвенцію про статус біженців 1951 р.* і *Протокол щодо статусу біженців 1967 р.*, Україна взяла на себе зобов’язання забезпечити права і свободи цієї категорії дітей у обсязі, встановленому Конвенцією та Протоколом. Однією з найважливіших гарантій, які передбачає ст.33

Конвенції, є заборона вислання або примусового повернення біженців і шукачів притулку до кордонів країни, де їхньому життю чи свободі загрожуватиме небезпека через їхню расу, релігію, громадянство, належність до певної соціальної групи або політичні переконання. **Ця гарантія застосовується як до дорослих, так і до неповнолітніх біженців та шукачів притулку.**

Вимоги міжнародних документів щодо забезпечення прав біженців у цілому закріплені у національному законодавстві, передусім у Законі України *“Про біженців”*.

Так, згідно з цим Законом наша країна сприяє збереженню єдності сімей біженців і надає право членам сім’ї особи, якій надано в Україні статус біженця, зокрема дітям, яким не виповнилося 18 років, в’їхати в Україну і набути статусу біженця з метою возз’єднання сім’ї.

У ст.19 Закону міститься положення про те, що особи, яким надано статус біженця в Україні, користуються тими ж правами і свободами, а також несуть такі самі обов’язки, як і громадяни України. Це означає, що діти-біженці мають право на: охорону здоров’я, медичну допомогу та медичне страхування; освіту; одержання грошової допомоги, пенсії та інших видів соціального забезпечення, користування житлом, наданим у місці проживання; правову допомогу тощо.

Водночас моніторинг Уповноваженого з прав людини свідчить про наявність серйозних недоліків у сфері забезпечення прав дітей-біженців та шукачів притулку, що стосується передусім незавершеності процесу приведення законодавства України (включаючи підзаконні нормативні акти) у сфері охорони здоров’я, освіти, соціального захисту, опіки та піклування тощо, а також правозастосовної практики відповідно до вимог *Конвенції про статус біженців, Протоколу щодо статусу біженців 1967 р.* і Закону України *“Про біженців”*. Реальна імплементація положень зазначених документів має бути забезпечена й належним фінансуванням державою потреб цієї категорії осіб.

За даними Державного комітету України у справах національностей та релігій, **станом на кінець 2009 р. з 2317 іноземців та осіб без громадянства, які мають статус біженця в Україні, 532 особи, майже четверта частина, — це діти віком до 16 років,** які перебувають у нашій країні у супроводі своїх близьких та рідних. Найбільше дітей-біженців виховується в сім’ях вихідців з Афганістану, Азербайджану, Вірменії, а також Російської Федерації (Чеченська Республіка).

Останні п’ять років спостерігалася тенденція до зростання кількості заяв від неповнолітніх шукачів притулку та дітей-членів сімей біженців і шукачів притулку, що подаються до регіональних органів міграційної служби. Протягом 2003–2009 рр. таких заяв загалом подано 480, при цьому у 2004 р. — 28, у 2005 р. — 63, у 2007 р. — 180, у 2009 р. — 134. Проте за 11 місяців 2010 р. подібних заяв надійшло лише 36.

На думку Уповноваженого з прав людини, діти-біженці (які мають відповідний статус за законодавством України) та діти — шукачі притулку потребують особливої уваги та захисту Української держави, оскільки вони зі своїми родинами стали жертвами переслідування у країні свого походження, були змушені перенести усі труднощі переїзду та позбавлені звичного для них середовища.

Після прибуття в Україну вони стикаються з новими проблемами, пов'язаними з набуттям статусу біженця та інтеграцією до українського суспільства (опанування нової мови, спілкування, здобуття освіти, необхідність розв'язання соціально-економічних та психологічних проблем тощо). Водночас за наявності належних умов діти здатні швидше, ніж дорослі, адаптуватися до нового середовища і стати повноцінними членами суспільства.

Уповноважений з прав людини вважає однією з найактуальніших проблем забезпечення ефективності та стабільності спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у справах міграції, до повноважень якого належить прийняття рішень про надання статусу біженця в Україні. Проте протягом року з серпня 2009 р. до серпня 2010 р. в Україні такі рішення не приймалися, зокрема і стосовно дітей, що, на переконання Уповноваженого з прав людини, є порушенням прав шукачів притулку та невиконанням нашою державою взятих зобов'язань за Конвенцією про статус біженців 1951 р. і Протоколом щодо статусу біженців 1967 р.

Уповноважений з прав людини вже протягом кількох років поспіль послідовно обстоює позицію щодо необхідності створення в Україні потужної Державної міграційної служби як цивільного органу виконавчої влади зі спеціальним статусом, закріпленим у відповідному законі про засади державної міграційної політики України. Такий відповідальний крок сприяв би належному забезпеченню прав мігрантів, зокрема дітей-біженців та шукачів притулку. **МВС України як силове відомство не може ефективно поєднувати такі функції, як надання статусу біженця в Україні, забезпечення і захист прав біженців і шукачів притулку, з одного боку, та протидію нелегальній міграції — з другого.** Позитивним є те, що створений центральний орган виконавчої влади Державна міграційна служба України, діяльність якої спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через міністра внутрішніх справ України. *Водночас Уповноважений висловлює сподівання, що під час розробки Закону України про засади державної міграційної політики України Державна міграційна служба матиме спеціальний цивільний статус.*

Регіональне представництво УВКБ ООН в Україні та його партнери, інші міжнародні та неурядові організації порушують проблему тривалого перебування нелегальних мігрантів, серед яких є неповнолітні шукачі притулку, у пунктах тимчасового перебування іноземців та осіб без грома-

дянства, які незаконно перебувають в Україні, підпорядкованих Міністерству внутрішніх справ України. За законодавством, тримання іноземців у таких пунктах можливе до шести місяців, у виключних випадках навіть більше. Діти-іноземці, розлучені з сім'єю, не підлягають поміщенню до пункту тимчасового перебування, за винятком дітей, старших 10 років, які мають близьких родичів, та за наявності їх згоди, а мають тимчасово направлятися у притулки для дітей.

Проте, за інформацією Регіонального представництва УВКБ ООН в Україні, мали місце випадки, коли у пунктах тимчасового перебування утримувалися неповнолітні шукачі притулку без супроводу, якщо стосовно віку дитини виникали сумніви (були відсутні документи, що посвідчують особу). Крім цього, міжнародні організації порушували питання тривалого утримання дітей-шукачів притулку у гуртожитку для жінок та дітей у м.Мукачевому (закритій установі), у деяких випадках протягом декількох місяців.

Так, у травні 2009 р. до громадської партнерської організації УВКБ ООН, що надає правову допомогу мігрантам, затриманим у Пункті тимчасового перебування іноземців та осіб без громадянства, які незаконно перебувають в Україні (с.Розсудів Чернігівської області), звернувся громадянин Афганістану, 1993 року народження. Його було затримано співробітниками міліції у м. Вишгороді Київської області за нелегальне перебування й за рішенням суду поміщений до згаданого пункту для вирішення питання про його видворення. Хлопець стверджував, що він повідомив співробітникам міліції рік свого народження, але під час судового розгляду присутнім не був і не міг поінформувати про це суд. Як виявилось, у судовому рішенні було вказано інший рік народження — 1990, тому ця справа розглядалася як справа повнолітньої особи. Перебуваючи у пункті, зазначений громадянин Афганістану звернувся із заявою про надання йому статусу біженця в Україні до Управління міграційної служби Чернігівської області. *До матеріалів справи було також додано і свідоцтво про народження, яке підтверджувало його вік (16 років).*

Проте звільнити цю неповнолітню особу до закінчення максимального 6-місячного терміну не вдалося. Це сталося тільки у жовтні 2009 р.

Регіональне представництво УВКБ ООН в Україні у зв'язку з цим звернуло увагу на те, що органи, які здійснюють затримання іноземців чи осіб без громадянства, що незаконно перебувають в Україні, та суди, які розглядають справи про примусове видворення, мають забезпечувати якісний переклад у даних справах та особисту присутність особи під час судового розгляду.

Уповноважений з прав людини особливу увагу приділяє стану дотримання прав іноземців та осіб без громадянства, які перебувають у місцях позбавлення волі. Так, під час робочих поїздок до Закарпатської області Уповноважений з прав людини ознайомила з умовами тримання іно-

земців та осіб без громадянства у місці тимчасового тримання “Павшине” (нині ліквідоване). Здійснюючи перевірки стану дотримання прав і свобод людини на українсько-польському кордоні спільно зі своїми колегами Захисниками громадянських прав Республіки Польща, Уповноважений з прав людини обов’язково відвідує пункти тимчасового тримання затриманих та спеціально обладнані приміщення, підпорядковані Адміністрації Державної прикордонної служби України, спілкується із затриманими.

Постійний моніторинг дотримання прав мігрантів, зокрема шукачів притулку, здійснюється представниками Уповноваженого з прав людини на Закарпатті. Зокрема, 18 листопада 2009 р. за дорученням Уповноваженого вони відвідали пункт тимчасового розміщення біженців у *м.Перечині*, де на той час знаходилося дев’ятеро дітей разом із батьками. Умови тримання є належними, мешканці пункту скарг не висловили. Працівники Секретаріату Уповноваженого з прав людини неодноразово вивчали стан справ у пункті тимчасового розміщення біженців у Одеській області.

26–27 жовтня 2009 р. представники Уповноваженого з прав людини взяли участь у спільному моніторинговому візиті до Закарпаття за участю представників МВС, СБУ, Держприкордонслужби та органів міграційної служби України, Регіонального представництва УВКБ ООН в Україні, Представництва Європейської комісії та МОМ в Україні, посольств ФРН, Норвегії, Данії та Швеції, Датської Ради з питань біженців, Міжнародної Федерації Червоного Хреста, представників благодійних фондів “Карітас–Україна” та “НЄЕКА”, інших громадських організацій. Учасники візиту відвідали гуртожиток для жінок та дітей у *м.Мукачевому* і пункт тимчасового тримання у *м.Чопі*, підпорядковані Державній прикордонній службі України.

Перевірка засвідчила, що стосовно умов тримання у гуртожитку для жінок та дітей існують певні проблеми: немає майданчика для дітей, гуртожиток не обладнаний для проживання інвалідів. Відсутнє й належне забезпечення потреб мігрантів з боку держави, а також їх доступу до кваліфікованих перекладачів – цю функцію виконують мігранти, які певною мірою володіють українською, російською або англійською мовами, або ж допомагають неурядові організації. Мешканцями гуртожитку опікуються благодійні організації, які надають відповідну правову, а також соціальну допомогу: ремонт приміщень, продуктові набори, побутові миючі засоби та засоби особистої гігієни, телефонні картки для здійснення дзвінків, іграшки та ігри, спортивний інвентар тощо. Керівництвом області тривалий час не вирішується питання щодо виділення іншого приміщення для цієї категорії мігрантів.

Уповноважений з прав людини наголошує на тому, що затримані діти, які є шукачами притулку, повинні негайно розмішуватися у місцях, де їм буде забезпечено належне харчування, медична і психологічна допомога, доступ до освіти та кваліфікованого перекладача. Поміщення дітей до

місць тримання затриманих, які не пристосовані до особливих потреб дитини, має застосовуватися лише у крайніх випадках і терміни такого тримання мають бути максимально скороченими.

19 листопада 2009 р. до Уповноваженого надійшло звернення Регіонального представника УВКБ ООН в Україні Сімони Волькен, яка висловила занепокоєння долею *восьми громадян Афганістану, серед яких — дві жінки, одна з них — похилого віку, 19-річний хлопець та 5 дітей віком 3–15 років*, затриманих ще 16 листопада 2010 р. у транзитній зоні аеропорту “Бориспіль”. Родина прямувала з Об’єднаних Арабських Еміратів до Лондона через Україну. Через підроблені в’їзні візи до Великої Британії зазначена родина не змогла вилетіти до цієї країни.

18 листопада Регіональне представництво УВКБ ООН в Україні телефоном було повідомлене про цю ситуацію, а також про те, що члени родини не можуть повернутися до Афганістану через загрозу життю і мають намір клопотати про надання притулку в Україні.

Враховуючи зазначене, представники Уповноваженого з прав людини разом із співробітниками представництва УВКБ ООН негайно виїхали до аеропорту “Бориспіль”, де їм вдалося зустрітися з афганською родиною. Слід зазначити, що, попри вимогу Уповноваженого з прав людини, міжнародних організацій, **процедуру повернення громадян Афганістану не було зупинено**, і вони залишилися в Україні лише тому, що командир літака відмовився їх перевозити до ОАЕ. При цьому прикордонники посилялися на те, що громадяни Афганістану з моменту затримання перебували в міжнародній транзитній зоні, тобто не перетнули український кордон і не знаходилися на території нашої держави, і тому на них не поширювалося законодавство України, зокрема про біженців. Наголошувалося також на тому, що знаходження шукачів притулку в транзитній зоні не може розглядатися як їх затримання.

Слід зазначити, що у *своєму рішенні у справі “Амюур проти Франції” (1996 р.) Європейський суд з прав людини* дійшов висновку, що транзитні (міжнародні) зони в аеропортах не мають міжнародного статусу й на осіб, які в них перебувають, поширюється дія законодавства відповідної країни, на території якої розташований аеропорт (вони є суб’єктами права цієї країни). Суд зазначив, що законне право держав протидіяти нелегальній міграції не повинно позбавляти шукачів притулку захисту, гарантованого Конвенцією про статус біженців 1951 р., а також визнав, що тримання заявників (чотирьох громадян Сомалі) з 9 до 26 березня 1992 р. у транзитній зоні паризького аеропорту на практиці еквівалентне, щодо обмежень, яких вони зазнали, позбавленню волі.

Під час зустрічі афганці повідомили, що три доби знаходилися у транзитній зоні, де відсутні належні умови для тривалого перебування: немає ліжок, умов для задоволення потреб особистої гігієни. Їх увесь цей час не годували, що є взагалі неприйнятним, особливо стосовно дітей. За

словами зазначених іноземців, їхні усні заяви про те, що вони — біженці і тому не можуть повернутися до країни походження, ігнорувалися прикордонниками, які не повідомили орган міграційної служби про бажання цієї родини подати відповідні заяви про набуття статусу біженця в Україні.

На момент зустрічі представників Уповноваженого з прав людини з родиною шукачів притулку було відомо про ухвалення Європейським судом з прав людини рішення, яким постановлено застосувати щодо них Правило 39 Регламенту Суду (тимчасові заходи) та заборонити Україні їх повернення до ОАЕ до 26 листопада 2009 р.

Слід зазначити, що орган міграційної служби так і не видав громадянам Афганістану відповідні довідки про подання ними заяв про надання статусу біженця в Україні, що підтверджували б законність їх перебування на території України. У зв'язку з цим ця родина не змогла залишити аеропорт. 27 листопада 2009 р. орган міграційної служби ухвалив рішення про відмову в оформленні документів для вирішення питання щодо надання зазначеним громадянам Афганістану статусу біженця та 28 листопада 2009 р. прикордонники здійснили їх повернення до ОАЕ.

За повідомленням Держкомнацрелігій, під час оголошення рішення про відмову в оформленні документів для вирішення питання щодо надання статусу біженця згадані іноземці не поінформували представника органу міграційної служби про своє бажання оскаржити це рішення (наразі невідомо, чи було їм роз'яснено про можливості такого оскарження). Регіональне представництво УВКБ ООН в Україні наголосило на тому, що у даній справі прикордонниками порушено вимоги пункту 4 ст.3 *Угоди між Урядом України та Управлінням Верховного комісара ООН у справах біженців 1996 р.*, згідно з яким Уряд зобов'язався надавати вільний доступ співробітникам УВКБ до біженців та інших осіб, що належать до компетенції УВКБ, а також у місця, де здійснюються проекти УВКБ, з метою контролю за всіма етапами їх втілення.

Уповноважений з прав людини переконана, що такі дії українських прикордонників є неприпустимими та такими, що порушують зобов'язання України, взяті за міжнародними угодами, зокрема Конвенцією про права дитини 1989 р., Конвенцією про статус біженців 1951 р., Протоколу щодо біженців 1967 р., Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р.

Серед проблем забезпечення прав дітей—шукачів притулку Регіональне представництво УВКБ ООН в Україні відзначає також труднощі з реєстрацією шукачами притулку народження своїх дітей, які народилися на території України. Згідно зі ст.7 Конвенції про права дитини дитина має бути зареєстрована одразу ж після народження. Відповідно ж до законодавства України реєстрація шукачами притулку народження своєї дитини можлива за умови пред'явлення ними відповідних довідок, що підтверджують їх

перебування у процедурі набуття статусу біженця. На практиці мали місце непоодинокі випадки, коли шукачі притулку не мали можливості отримати свідоцтво про народження дитини тому, що органи міграційної служби або відмовляли їм у видачі таких документів або зволікали з цим.

За даними Регіонального представництва УВКБ ООН в Україні, у 2008 р. подружжя шукачів притулку з Узбекистану хотіло зареєструвати народження своєї дитини у відділі реєстрації актів цивільного стану (РАЦС) Святошинського р-ну м. Києва. Батько новонародженої дитини мав чинну довідку про те, що його заява про набуття статусу біженця знаходилася на розгляді, а мати на момент звернення такої довідки не мала через те, що орган міграційної служби зволікав з її видачею. Відділ РАЦС вимагав подання нотаріально завіреного перекладу національного паспорта матері. Оскільки термін дії паспорта на той момент вже закінчився, нотаріус відмовився завірити переклад і, відповідно, відділ РАЦС усно відмовив у реєстрації народження дитини та оформленні свідоцтва про народження. Свідоцтво видали лише після ухвалення судом відповідного рішення за скаргою шукачів притулку.

Слід також зазначити, що у дітей-біженців виникають проблеми із здобуттям вищої освіти, оскільки за своїм статусом вони розглядаються навчальними закладами як звичайні громадяни іноземних держав та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, у зв'язку з чим мають у повному обсязі оплачувати своє навчання. Не всі родини можуть собі це дозволити. У даному випадку має місце колізія між ст.20 Закону України “Про біженців”, ч.1 ст.14 Закону України “Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства”, де чітко закріплено рівність прав громадян України та біженців у сфері освіти на усіх її рівнях, та ч.2 ст.4 Закону України “Про вищу освіту”, згідно з якою усі іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, позбавляються права на здобуття вищої освіти за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів. ***На думку Уповноваженого з прав людини, ця колізія має бути якнайшвидше усунена на користь біженців, наприклад, шляхом внесення відповідних змін та доповнень до Закону України “Про вищу освіту”.***

Частина дітей-біженців та шукачів притулку, переважно хлопчиків, не мають можливості відвідувати середні навчальні заклади, оскільки змушені разом з дорослими заробляти кошти на утримання родин. Така ситуація породжується загальною проблемою бідності сімей з дітьми в Україні та заважає нормальній інтеграції дітей-біженців в українське суспільство. ***Уповноважений з прав людини вважає, що органи опіки та піклування мають належним чином реагувати на такі факти, забезпечивши право неповнолітніх біженців на освіту.***

Відповідно до Закону України “Про біженців” Міністерство охорони здоров'я України та його територіальні підрозділи при зверненні органів

міграційної служби забезпечують обов'язкове медичне обстеження, а у разі необхідності — лікування осіб, у тому числі дітей, стосовно яких прийнято рішення про оформлення документів для вирішення питання щодо надання статусу біженця та яким надано такий статус. На практиці це положення належним чином реалізується і неповнолітні біженці та шукачі притулку, які потребують медичної допомоги, її отримують.

Серед шукачів притулку **слід окремо виділити таку особливо уразливу групу, як неповнолітні шукачі притулку без супроводу дорослих.** Прибуття таких дітей в Україну є доволі новим явищем, і тому держава має вжити відповідних заходів для забезпечення належної роботи з цією категорією неповнолітніх.

На практиці виникають труднощі з визначенням кількості дітей без супроводу, які перебувають на території України. За даними Державного комітету у справах національностей та релігій, у 2009 р. в нашій країні перебувало 72 дитини без супроводу. Водночас Представництво Управління Верховного комісара ООН у справах біженців називає інші цифри — 160 дітей, розлучених з сім'ями, більшість з яких є 10–17-річними. Уповноважений з прав людини вважає, що, насправді, дітей без супроводу в Україні може бути більше, ніж свідчить офіційна статистика, з причин, про які йдеться нижче. Причому кількість таких дітей зростає.

Згідно зі ст.1 Закону України *“Про біженців”* *“дитина, розлучена з сім'єю”* (дитина без супроводу) — це особа віком до 18 років, яка прибуває чи прибула на територію України без супроводу батьків чи одного з них, діда чи баби, повнолітніх брата чи сестри, або опікуна чи піклувальника, призначених відповідно до законодавства країни походження біженців, або інших повнолітніх осіб, які до прибуття в Україну добровільно чи в силу звичаю країни походження біженця взяли на себе відповідальність за виховання дитини.

За законодавством нашої держави відомості про дітей, які не досягли 18-річного віку, наводяться в заяві-анкеті про набуття статусу біженця в Україні одного із законних представників неповнолітньої особи. ***Заява про надання статусу біженця дитині, розлученій з сім'єю, подається одним з її законних представників.*** При цьому законними представниками дитини, розлученої з сім'єю, є орган опіки і піклування, батьки-вихователі, опікуни чи піклувальники, призначені відповідно до законодавства України, представник дитячого будинку чи школи-інтернату, іншого дитячого закладу, де дитина перебуває на вихованні.

Тобто дитина — шукач притулку без супроводу дорослих, яка має намір отримати статус біженця в Україні, не може особисто подати відповідну заяву до органів міграційної служби. Лише після призначення цій дитині законного представника за законодавством України останній може в її інтересах подати заяву про набуття статусу біженця. Як свідчить досвід Держкомнацрелігій та Регіонального представництва УВКБ ООН

в Україні, *процедура призначення законних представників таким дітям значною мірою ускладнена*, зокрема, тим, що не існує достатньої координації між державними органами, на які покладено функції опікуватися неповнолітніми шукачами притулку без супроводу. Передусім відсутні чіткі інструкції профільного міністерства у справах сім'ї, молоді та спорту, на яке покладено вирішення низки питань стосовно цієї категорії дітей, що унеможлиблює швидку та ефективну роботу з ними, починаючи з ідентифікації. Національне законодавство у сфері опіки та піклування недостатньо врегульовує питання призначення опікунів/піклувальників неповнолітнім шукачам притулку без супроводу.

На думку Уповноваженого, кількість шукачів притулку, зокрема дітей, може збільшитися й у зв'язку з набуттям чинності усіма положеннями, які зобов'язують Україну приймати усіх іноземців (громадян третіх країн) та осіб без громадянства, які з її території нелегально потрапили до ЄС.

Уповноважений з прав людини цілком підтримує рекомендації, висловлені Держкомнацрелігій, щодо розробки довгострокової державної програми дотримання прав неповнолітніх шукачів притулку без супроводу та включення зазначеної категорії дітей до Державної програми подолання дитячої безпритульності та бездоглядності.

22 липня 2009 р. своїм розпорядженням №853-р Кабінет Міністрів України затвердив *План заходів щодо інтеграції осіб, яким надано статус біженця, в українське суспільство на період до 2012 року*. Це перший комплексний документ в Україні, спрямований на серйозну роботу держави з біженцями, які мають стати повноцінними членами українського суспільства. Зазначений план передбачає низку заходів, спрямованих на належне забезпечення прав дітей-біженців, зокрема, доручення відповідним міністерствам та відомствам розробити методичні рекомендації стосовно навчання цих дітей у загальноосвітніх навчальних закладах; розробити інструкції з роботи із дітьми, розлученими із сім'єю, жінками та іншими вразливими групами біженців; створити на базі пункту тимчасового розміщення біженців на Закарпатті обласний центр роботи з дітьми, розлученими із сім'єю; організувати для дітей, які навчаються в загальноосвітніх навчальних закладах, додаткові заняття за шкільною програмою та з метою підготовки випускників до вступу до вищих навчальних закладів тощо. *Уповноважений з прав людини вітає прийняття цього документа і висловлює сподівання на те, що держава забезпечить належне фінансування та організацію виконання передбачених у ньому заходів.*

До забезпечення прав дітей-біженців та шукачів притулку в Україні активно долучилися міжнародні та громадські організації, які надають суттєву допомогу цій категорії мігрантів. За сприяння Європейського Союзу Датською радою з питань біженців в Україні реалізується проєкт "Правовий і соціальний захист дітей біженців та дітей, які шукають притулку в Україні", участь у якому беруть Держкомнацрелігій та

неурядові організації ХІАС, “Рокада”, “Вінницька правозахисна група”, “НЄЕКА”, “Віра, Надія Любов”. У рамках цього проекту дітям-біженцям та шукачам притулку у 2009 р. надано понад 600 консультацій з питань соціального захисту та психологічної допомоги. 33 родинам з дітьми надано кваліфіковану правову допомогу щодо роз’яснення національного законодавства про біженців та міграційного законодавства, сприяння у підготовці заяв у рамках процедури набуття статусу біженця в Україні, судових позовів тощо.

УВКБ ООН у м.Києві в рамках Комітету з найкращих інтересів дитини розглядає шляхи вирішення проблемних питань кожної дитини-біженця або шукача притулку. У 2010 р. до цієї роботи долучилися представники Уповноваженого з прав людини.

Протягом декількох років при Держкомнацрелігій діяла Громадська рада з питань забезпечення виконання законодавства України про біженців, до складу якої входив представник Уповноваженого з прав людини. На засіданнях ради обговорювали проблеми у сферах законодавства та правозастосовної практики, здійснювався аналіз законодавчих актів та їх проектів, надавалися конкретні пропозиції щодо поліпшення ситуації, проводилися спільні заходи та акції тощо. *Така форма співпраці різних державних органів і громадськості виявилася досить ефективною щодо захисту прав дітей-біженців і пошукачів притулку та її слід продовжувати.*

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

На підставі результатів комплексного дослідження стану дотримання прав дитини в Україні Уповноважений з прав людини вважає за необхідне зазначити, що, ратифікувавши у 1991 р. Конвенцію ООН про права дитини, приєднавшись до двох її Факультативних протоколів та інших конвенцій в галузі захисту прав дитини, Україна розпочала формувати законодавство в сфері охорони дитинства відповідно до міжнародних та європейських стандартів.

Досягнуто певних успіхів у справі щодо захисту прав та законних інтересів дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, набули розвитку сімейні форми виховання, соціальний захист дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах, нарешті прийнято Закон України “Про Загальнодержавну програму “Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини” на період до 2016 року”.

Проте, попри ухвалення законів та інших нормативно-правових актів, покликаних забезпечувати реалізацію і захист прав дітей, і досі не сформована цілісна державна система забезпечення прав кожної дитини, створення умов для її гармонійного і повноцінного розвитку.

Потребує чіткішої координації діяльність розгалуженої мережі органів і служб, які згідно із законодавством зобов'язані забезпечувати захист прав українських дітей.

На переконання Уповноваженого, зусилля влади мають бути спрямовані передусім на подолання бідності сімей з дітьми, зокрема, спадкової бідності, що особливо посилилась в умовах фінансово-економічної кризи, удосконалення системи охорони здоров'я, забезпечення доступу до якісних медичних послуг кожної дитини, подолання дитячої бездоглядності та безпритульності, профілактики соціального сирітства, запобігання найгіршим формам дитячої праці, торгівлі дітьми, використанню їх у секс-індустрії тощо.

Враховуючи викладене, Уповноважений з прав людини пропонує:

Верховній Раді України

— розробити Кодекс законів України про права дитини, забезпечивши принцип рівності та недискримінації, правовий і соціальний захист дітей, умови для всебічного розвитку молодого покоління;

— ратифікувати Конвенцію Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення 2007 р. та імплементувати її положення до чинного законодавства;

— внести зміни до Кримінального кодексу України щодо криміналізації використання образів дітей у еротичній продукції, за користування та володіння порнографічною продукцією з використанням образів дітей, а також посилити відповідальність за вчинення злочинів проти статевий експлуатації та розбещення дітей;

— внести зміни до Кримінального кодексу України, передбачивши посилення кримінальної відповідальності за незаконну трансплантацію органів і тканин;

— внести зміни до ст.211 Сімейного кодексу України щодо скасування норми про максимальну різницю у віці між усиновлювачем і усиновленою дитиною;

— внести зміни до законів України «Про освіту», «Про загальнообов'язкову освіту», «Про дошкільну освіту» з метою припинення практики закриття навчальних закладів, здачі їх в оренду для використання поза межами освіти;

— при прийнятті нового Житлового кодексу України передбачити можливість позачергового отримання житла дітьми, позбавленими батьківського піклування або особами з їх числа, які повернулися від піклувальника або інтернатного закладу і не мають можливості проживати разом з батьками, котрих позбавили батьківських прав;

— внести зміни до трудового законодавства відповідно до положень Конвенції МОП про мінімальний вік для прийому на роботу № 138;

— внести зміни до законів України «Про фермерське господарство» та «Про особисте господарство» щодо поширення на неповнолітніх членів цих господарств вимог Кодексу законів про працю України;

— передбачити в Державному бюджеті України на 2011 рік та бюджетах наступних років фінансування програм у сфері охорони дитинства;

— внести зміни до чинного законодавства з метою гарантованого забезпечення достатнього життєвого рівня сімей з дітьми;

— внести зміни до Закону України “Про благодійництво та благодійні організації” щодо підтримки надання благодійної допомоги дітям;

Кабінетові Міністрів України

— вжити заходів щодо недопущення послаблення механізмів захисту прав дітей, зокрема, дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, та дітей з особливими потребами в ході адміністративної реформи;

— внести на розгляд Верховної Ради України проект Загальнодержавної програми подолання та запобігання бідності до 2016 року;

- сприяти протидії дискримінації уразливих груп дітей, зокрема, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, дітей з особливими потребами, дітей-біженців та шукачів притулку;
- вжити заходів щодо встановлення показника прожиткового мінімуму з урахуванням індексу інфляції, а також переглянутого набору продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг, який враховував би сучасні потреби дітей у найнеобхідніших витратах;
- забезпечити збільшення державної допомоги на кожну дитину до рівня, не нижчого від прожиткового мінімуму;
- забезпечити розробку і реалізацію спеціальних регіональних програм підтримки багатодітних та малозабезпечених родин;
- розробити державну програму забезпечення житлом осіб з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, передбачивши в Державному бюджеті України цільові кошти для її реалізації;
- прискорити внесення до Верховної Ради України проекту Закону України про ратифікацію Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення 2007 р.;
- прискорити укладання двосторонніх договорів з країнами, в які усиновлюються українські діти;
- вдосконалити законодавство у сфері захисту прав дітей-біженців, зокрема щодо призначення їх законних представників та порядку визначення віку неповнолітніх шукачів притулку без супроводу;
- ініціювати введення мораторію на прийняття рішень щодо ліквідації спортивних споруд, стадіонів, майданчиків, зон відпочинку дітей;
- вдосконалити процедуру відбору кандидатур на присвоєння почесного звання України “Мати-героїня”, термінів прийняття рішень з цього питання на кожному рівні управління, а також встановлення спрощеного порядку присвоєння цього звання тим матерям, яких було нагороджено орденом “Мати-героїня” до набуття Україною незалежності;

Міністерству освіти і науки, молоді та спорту

- вжити заходів щодо забезпечення належної координації діяльності всіх органів та служб, які відповідно до законодавства забезпечують права дітей;
- створити механізми участі дітей у прийнятті рішень з прав дитини на національному та місцевому рівнях;
- забезпечити державну підтримку участі дітей у різних формах учнівського та студентського самоврядування;
- сприяти розширенню мережі дитячих та юнацьких громадських організацій;
- налагодити системне інформування суспільства про права дітей, батьків, опікунів, піклувальників, прав родини з дітьми на встановлені законодавством види державної допомоги, гарантій та пільг;

- розробити програму заходів, спрямованих на подолання соціального сирітства;
- створити банк даних усіх дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, при здійсненні реформування інтернатної системи максимально враховувати інтереси дітей;
- продовжити здійснення державної політики щодо пріоритетності усиновлення українських дітей громадянами України;
- узагальнити міжнародну практику укладання двосторонніх договорів у сфері усиновлення;
- прискорити запровадження державної безплатної лінії “телефон довіри” для дітей;
- розробити державну програму відновлення та будівництва спортивних споруд, стадіонів, майданчиків — з метою відродження масовості занять спортом дітей і молоді;
- створити систему запобігання і захисту дітей від зловживань, сексуальної та економічної експлуатації;
- створити систему спеціалізованих державних закладів, які надають допомогу дітям — жертвам злочинів;
- розробити і внести на розгляд Кабінету Міністрів України проект змін до законодавства про освіту щодо унеможливлення закриття дошкільних та загальноосвітніх закладів;
- вжити заходів щодо реалізації права на здобуття освіти дітей, батьки яких відмовилися від проведення обов’язкової вакцинації;
- сприяти відновленню роботи непрацюючих дитячих садків, завершенню їх довготривалих ремонтів;
- удосконалити систему зовнішнього незалежного оцінювання випускників загальноосвітніх навчальних закладів з максимальним забезпеченням прав усіх дітей, зокрема національних меншин;
- забезпечити рівність доступу до якісної освіти всіх дітей, у тому числі дітей з особливими потребами та з числа національних меншин;
- розробити та внести на розгляд Кабінету Міністрів України проект державної програми реформування сучасної системи професійної освіти і навчання робітничих кадрів;
- сприяти поширенню мережі закладів позашкільної освіти, гарантій їх доступності для кожної дитини, забезпечити зарплату, гарантії і пільги працівникам позашкільної освіти на рівні загальноосвітніх закладів;
- з метою належного виконання працівниками загальноосвітніх закладів виховної функції внести пропозиції Кабінету Міністрів України щодо удосконалення оплати праці класних керівників;
- запровадити навчальні програми з питань прав людини, зокрема — прав дитини;

Міністерству соціальної політики України

- забезпечити надання населенню місцевими управліннями соціального захисту вичерпної інформації з питань державної допомоги, гарантій та пільг, які передбачені чинним законодавством сім'ям з дітьми;
- розробити та внести на розгляд Кабінету Міністрів України зміни до трудового законодавства, якими передбачити поступове підвищення мінімального віку прийому на роботу до рівня, який відповідає найповнішому фізичному та розумовому розвитку підлітків;
- переглянути Перелік важких робіт і робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці неповнолітніх, затверджений наказом Міністерства охорони здоров'я України №46 від 31 березня 1994 р., доповнивши його видами робіт, які можуть завдавати шкоди фізичному або моральному стану дитини;
- ініціювати внесення змін до Кодексу про адміністративні правопорушення України, якими б санкції за порушення трудових прав дітей виокремлювалися в окремий склад правопорушення, запровадити відповідальність роботодавців за використання праці дітей без належного оформлення трудових відносин;
- вдосконалити механізм державного та громадського контролю за використанням праці дітей у сферах приватного малого бізнесу, фермерських та особистих селянських господарств, сімейного підприємництва, які є основними споживачами дитячої праці;

Міністерству охорони здоров'я України

- забезпечити рівний доступ кожної дитини до закладів охорони здоров'я, отримання безоплатної якісної медичної допомоги;
- запровадити сучасну систему профілактики дитячої захворюваності;
- розробити заходи, спрямовані на запобігання дитячій інвалідності та на підвищення надання медичної допомоги дітям з особливими потребами;
- вжити заходів щодо медикаментозного забезпечення дітей з фенілкетонурією, імунodefіцитом, муковісцидозом, дитячим церебральним паралічем, хворобою Гоше, гемофілією; цукровим діабетом (інсулінозалежних, що потребують лікування інсуліном іноземного виробництва);
- забезпечити операційне лікування дітей-інвалідів за кошти бюджету;
- привести відповідно до потреб дітей з особливими потребами мережу реабілітаційних центрів, забезпечити їх належним обладнанням відповідно до сучасних методик надання реабілітаційних послуг;
- відновити мережу дитячих закладів оздоровлення та відпочинку, забезпечити покращення стану їх матеріально-технічної бази, кадрового по-

тенціалу, рівня організації харчування, медичного обслуговування дітей та проведення виховної роботи;

Міністерству закордонних прав України

- забезпечити належний контроль за дотриманням прав українських дітей за кордоном, зокрема усиновлених іноземцями;*
- прискорити укладення багатосторонніх і двосторонніх угод про взаємне визнання документів про неповну та повну середню освіту з країнами, де перебуває значна кількість українських мігрантів;*
- вжити заходів щодо підтримки українських недільних шкіл за кордоном, забезпечення їх новітньою літературою, підручниками, кіно- та фономатеріалами про історію і культуру України;*
- активно сприяти укладанню двосторонніх угод з країнами, в які усиновлюються українські діти та де проживає українська діаспора;*

Міністерству внутрішніх справ України

- розглянути доцільність запровадження світового досвіду щодо обмеження перебування дитини в громадських місцях у нічний час без супроводу дорослих;*
- запровадити ефективні механізми протидії використанню Інтернету та інших технологій з метою сексуальних зловживань щодо дітей;*
- запобігти торгівлі дітьми, сексуальній експлуатації, іншим формам жорстокого поводження з ними;*
- посилити міжнародну співпрацю у сфері боротьби зі зловживаннями та експлуатацією щодо дітей і запровадити, зокрема шляхом багатосторонніх угод, систему технічної та фінансової допомоги, обміну інформацією і найкращою практикою розслідування кримінальних справ стосовно дітей;*
- встановити постійний контроль за дотриманням прав неповнолітніх шукачів притулку без супроводу дорослих працівниками міліції; давати принципову оцінку кожному факту порушення прав таких дітей, у тому числі за зверненнями представництва УВКБ ООН та правозахисних організацій;*

Міністерству юстиції України

- розглянути можливість внесення зміни до статей 31, 32 Цивільного кодексу України, а також глави 13 Сімейного кодексу України щодо чіткого визначення правочинів, які можуть самостійно вчиняти малолітні та неповнолітні особи;*
- ініціювати внесення Кабінетом Міністрів України змін до законодавства щодо посилення захисту прав дітей—жертв злочинів та дітей-свідків під час дізнання, слідства та в суді, у тому числі застосування спеціальних заходів, механізмів і програм;*

- сприяти забезпеченню неухильного виконання судових рішень про захист прав дітей, зокрема щодо стягнення аліментів на їх утримання;
- забезпечувати виконання судових рішень щодо захисту прав дітей;
- сприяти створенню ювенального правосуддя в Україні;

Органам державної влади та місцевого самоврядування

- надавати всіляку підтримку дитячим та молодіжним громадським організаціям і рухам, органам учнівського й студентського самоврядування;
- реалізувати місцеві програми зайнятості підлітків і молоді, забезпечити виконання законодавчих вимог щодо бронювання робочих місць для працевлаштування випускників освітніх закладів;
- забезпечити створення фондів соціального житла для забезпечення житлових прав осіб з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- вжити заходів з метою створення соціальних гуртожитків для тимчасового перебування сімей, які проживають у складних життєвих обставинах, зокрема одиноких матерів, а також для осіб з числа дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Уповноважений з прав людини переконана, що українське суспільство має об'єднатися навколо загальнонаціональної ідеї — створення держави, дружньої для кожної дитини.

КОНВЕНЦІЯ ООН ПРО ПРАВА ДИТИНИ *

Прийнята резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 44/25 від 20 листопада 1989 р.

Преамбула

Держави — учасниці цієї Конвенції,

вважаючи, що згідно з принципами, проголошеними в Статуті Організації Об'єднаних Націй, визнання властивої людині гідності, рівних і невід'ємних прав усіх членів суспільства є основою забезпечення свободи, справедливості та миру на землі,

зважаючи, що народи Об'єднаних Націй підтвердили в Статуті свою віру в основні права людини, в її гідність і цінність та сповнені рішучості сприяти соціальному прогресові й поліпшенню умов життя за більшої свободи,

визнаючи, що Організація Об'єднаних Націй у Загальній декларації прав людини та в Міжнародних пактах про права людини проголосила й погодилась із тим, що в кожній людині мають бути всі зазначені там права та свободи, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, місця народження або інших обставин,

нагадуючи, що Організація Об'єднаних Націй у Загальній декларації прав людини проголосила, що діти мають право на особливе піклування й допомогу, впевнені в тому, що сім'ї як основному осередку суспільства та природному середовищу для зростання і благополуччя всіх її членів, і особливо дітей, слід надати необхідні захист і сприяння, щоб вона могла цілковито взяти на себе зобов'язання в суспільстві,

визнаючи, що дитині для її повного й гармонійного розвитку необхідно зростати в сімейному оточенні, в атмосфері щастя, любові та розуміння,

вважаючи, що дитина має бути повністю підготовленою до самостійного життя в суспільстві та вихованою на проголошених у Статуті Організації Об'єднаних Націй ідеалах, особливо на ідеалах миру, гідності, терпимості, свободи, рівності та солідарності,

враховуючи, що необхідність у такому особливому захисті дитини була передбачена в Женевській декларації прав дитини 1924 року та Декларації

---

* Ратифікована Україною Постановою ВР № 789-XII (789-12) від 27 лютого 1991 р.

прав дитини, прийнятій Генеральною Асамблеєю 20 листопада 1959 року, також визнана в Загальній декларації прав людини, в Міжнародному пакті про громадянські та політичні права (зокрема в статтях 23 і 24), в Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права (зокрема в статті 10), а також у статутах і відповідних документах спеціалізованих установ і міжнародних організацій, що займаються питаннями благополуччя дітей,

завважаючи, що, як зазначено в Декларації прав дитини, “дитина, внаслідок її фізичної й розумової незрілості, потребує спеціальної охорони та піклування, зокрема й належного правового захисту як до, так і після народження”, посилаючись на положення Декларації про соціальні та правові принципи, що стосуються захисту й благополуччя дітей, особливо при переданні дітей на виховання та їх усиновленні, на національному й міжнародному рівнях, Мінімальних стандартних правил Організації Об’єднаних Націй, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила) та Декларації про захист жінок і дітей у надзвичайних обставинах і в період збройних конфліктів,

визнаючи, що в усіх країнах світу є діти, які живуть у надзвичайно тяжких умовах, і що вони потребують особливої уваги, належно враховуючи важливість традицій і культурних цінностей кожного народу для захисту та гармонійного розвитку дитини,

визнаючи важливість міжнародного співробітництва для поліпшення умов життя дітей у кожній країні, зокрема в країнах, що розвиваються, *погодились* про таке:

Частина I

Стаття 1

У контексті цієї Конвенції дитиною є кожна людина до 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до неї, вона не досягає повноліття раніше.

Стаття 2

1. Держави-учасниці поважають і забезпечують всі передбачені цією Конвенцією права за кожною дитиною, яка перебуває в межах їхньої юрисдикції, без будь-якої дискримінації, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного чи соціального походження, майнового стану, стану здоров’я і місця народження дитини, її батьків чи законних опікунів та яких-небудь інших обставин.

2. Держави-учасниці вживають усіх необхідних заходів для забезпечення захисту дитини від будь-яких форм дискримінації або покарання на підставі статусу, діяльності, висловлюваних поглядів чи переконань дитини, її батьків, законних опікунів чи інших членів сім’ї.

Стаття 3

1. В усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюють їх державні чи приватні установи, що займаються питаннями соціального забезпечення, суди, адміністративні чи законодавчі органи, увага насамперед приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини.

2. Держави-учасниці зобов'язуються забезпечити дитині такий захист і піклування, які необхідні для її благополуччя, завважаючи права та обов'язки її батьків, опікунів чи інших осіб, які відповідають за неї за законом, і для цього вживають всіх відповідних законодавчих і адміністративних заходів.

3. Держави-учасниці забезпечують, щоб установи, служби й органи, відповідальні за піклування про дітей або їх захист, відповідали встановленим компетентними органами нормам, зокрема, щодо безпеки й охорони здоров'я та стосовно кількості й придатності їхнього персоналу, а також компетентного нагляду.

Стаття 4

Держави-учасниці вживають всіх необхідних законодавчих, адміністративних та інших заходів для втілення визнаних у цій Конвенції прав. Щодо економічних, соціальних і культурних прав держави-учасниці вживають таких заходів у максимальних межах наявних у них ресурсів і за потреби в рамках міжнародного співробітництва.

Стаття 5

Держави-учасниці поважають відповідальність, права та обов'язки батьків і, у відповідних випадках, членів розширеної сім'ї чи общини, як це передбачено місцевим звичаєм, опікунів чи інших осіб, що за законом відповідають за дитину, належно спрямовувати та керувати дитиною щодо втілення визнаних цією Конвенцією прав і робити це з огляду на розвиток її здібностей.

Стаття 6

1. Держави-учасниці визнають, що кожна дитина має невід'ємне право на життя.

2. Держави-учасниці забезпечують максимально можливою мірою виживання та здоровий розвиток дитини.

Стаття 7

1. Дитина має бути зареєстрована одразу ж після народження і від моменту народження має право на ім'я та громадянство, а також, наскільки це можливо, право знати своїх батьків та на їхнє піклування.

2. Держави-учасниці забезпечують втілення цих прав згідно з їхнім національним законодавством та виконання своїх зобов'язань відповідно

до міжнародних угод у цій сфері, зокрема, в разі, коли дитина не мала б громадянства.

Стаття 8

1. Держави-учасниці зобов'язуються поважати право дитини на збереження індивідуальності, зокрема й громадянство, ім'я та сімейні зв'язки, як передбачається законом, не допускаючи протизаконного втручання.

2. Якщо дитину протизаконно позбавляють частини або всіх елементів своєї індивідуальності, держави-учасниці забезпечують їй необхідну допомогу та захист для якнайшвидшого відновлення цього.

Стаття 9

1. Держави-учасниці забезпечують те, щоб дитину не розлучали з батьками всупереч їхньому бажанню, за винятком випадків, коли компетентні органи, згідно з судовим рішенням, вирішують відповідно до застосовуваного закону та процедур, що таке розлучення необхідне в якнайкращих інтересах дитини. Це може бути так чи інакше необхідним, наприклад, коли батьки жорстоко поведуться з дитиною або не піклуються про неї, чи проживають роздільно і треба узгодити місце проживання дитини.

2. Під час будь-якого розгляду згідно з пунктом 1 цієї статті всі зацікавлені сторони мають змогу брати в ньому участь та доводити свою думку.

3. Держави-учасниці поважають право дитини, яка розлучається з одним чи обома батьками, регулярно підтримувати особисті стосунки та безпосередньо контактувати з ними, за винятком випадків, коли це суперечить найкращим інтересам дитини.

4. У тих випадках, коли таке розлучення впливає з якого-небудь прийнятого державою-учасницею рішення, наприклад, при арешті, тюремному ув'язненні, висиланні, депортації чи смерті (також смерть через будь-яку причину під час перебування цієї особи у підданстві держави) одного чи обох батьків або дитини, така держава-учасниця надає батькам, дитині чи, за потреби, іншому членові сім'ї на їхнє прохання необхідну інформацію щодо місцеперебування відсутнього члена (членів) сім'ї, якщо надання цієї інформації не завдає шкоди добробуту дитини.

Держави-учасниці надалі забезпечують, щоб подання такого прохання само по собі не призводило до несприятливих наслідків для відповідної особи (осіб).

Стаття 10

1. Відповідно до зобов'язання за пунктом 1 статті 9 заяву дитини чи її батьків на в'їзд у державу-учасницю або виїзд із неї заради об'єднання сім'ї така держава повинна розглядати позитивно, гуманно й оперативно.

Держави-учасниці надалі забезпечують, щоб подання такого прохання не призводило до несприятливих наслідків для заявників та членів їхніх сімей.

2. Дитина, батьки якої проживають у різних державах, має право регулярно підтримувати, крім особливих обставин, особисті стосунки та безпосередньо контактувати з обома батьками. З цією метою і відповідно до зобов'язання за пунктом 2 статті 9 держави-учасниці поважають право дитини та її батьків залишати будь-яку країну, зокрема й власну, і повертатися в свою країну. Щодо права залишати будь-яку країну діють лише такі обмеження, що встановлені законом і необхідні для охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моралі населення або прав і свобод інших осіб та сумісні з визнаними в цій Конвенції іншими правами.

Стаття 11

1. Держави-учасниці вживають заходів для боротьби з незаконним переміщенням і неповерненням дітей із-за кордону.

2. Задля цього держави-учасниці сприяють укладанню двосторонніх або багатосторонніх угод чи приєднуються до чинних.

Стаття 12

1. Держави-учасниці забезпечують дитині, здатній сформулювати власні погляди, право вільно їх висловлювати щодо всіх питань, які її зачіпають, причому поглядам дитини приділяється належна увага згідно з її віком і зрілістю.

2. Тому дитину, зокрема, заслуховують у перебігу будь-якого судового чи адміністративного розгляду, що її зачіпає, безпосередньо або через представника чи відповідний орган у передбаченому процесуальними нормами національного законодавства порядку.

Стаття 13

1. Дитина має право вільно висловлювати свої думки; це право передбачає свободу шукати, одержувати і передавати різноманітні інформацію та ідеї незалежно від кордонів в усній, письмовій чи друкованій формі, у формі творів мистецтва чи за допомогою інших засобів на власний вибір.

2. Втілення цього права може наражатися на певні обмеження, проте лише ті, що передбачені законом і необхідні:

- а) для поваги прав і репутації інших осіб; або
- б) для охорони державної безпеки, громадського порядку або здоров'я й моралі населення.

Стаття 14

1. Держави-учасниці поважають право дитини на свободу думки, совісті та релігії.
2. Держави-учасниці поважають права та обов'язки батьків і, у відповідних випадках, законних опікунів керувати дитиною в здійсненні її права в спосіб, що відповідає розвитку здібностей дитини.
3. Свободі дотримуватися своєї релігії або віри можуть перешкоджати лише ті обмеження, що встановлені законом й необхідні для охорони державної безпеки, громадського порядку, моралі та здоров'я населення або захисту основних прав і свобод інших осіб.

Стаття 15

1. Держави-учасниці визнають право дитини на вільні об'єднання та свободу мирних зборів.
2. Втіленню цього права не можуть перешкоджати будь-які обмеження, крім застосовних відповідно до закону та необхідних у демократичному суспільстві в інтересах державної безпеки, громадського порядку, охорони здоров'я й моралі населення або захисту прав і свобод інших осіб.

Стаття 16

1. Жодна дитина не може бути об'єктом свавільного чи незаконного втручання в здійснення її права на особисте та сімейне життя, недоторканність житла, таємницю листування або незаконного зазіхання на її честь і гідність.
2. Дитина має право на захист закону від такого втручання або зазіхання.

Стаття 17

Держави-учасниці визнають важливу роль засобів масової інформації і забезпечують, щоб дитина мала доступ до інформації та матеріалів з різних національних і міжнародних джерел, особливо до таких інформації й матеріалів, які сприяють соціальному, духовному та моральному благополуччю, а також здоровому фізичному і психічному розвитку дитини. З цією метою держави-учасниці:

- а) сприяють засобам масової інформації в поширенні інформації та матеріалів, корисних для дитини в соціальному та культурному планах та в сенсі статті 29;
- б) сприяють міжнародному співробітництву в галузі підготовки, обміну та поширення такої інформації й матеріалів, що надходять з різних культурних, національних і міжнародних джерел;
- в) сприяють виданню та розповсюдженню дитячої літератури;
- г) сприяють засобам масової інформації в приділенні особливої уваги мовним потребам дитини, яка належить до якої-небудь групи меншин або до корінного населення;

е) враховуючи положення статей 13 і 18, сприяють розробленню належних принципів захисту дитини від інформації та матеріалів, що завдають шкоди її благополуччю.

Стаття 18

1. Держави-учасниці докладають усіх можливих зусиль до того, щоб забезпечити визнання принципу загальної й однакової відповідальності обох батьків за виховання та розвиток дитини.

Батьки або, у відповідних випадках, законні опікуни найбільше відповідальні за виховання та розвиток дитини. Найкращі інтереси дитини є предметом їхнього основного піклування.

2. З метою гарантування та сприяння втіленню викладених у цій Конвенції прав держави-учасниці надають батькам і законним опікунам належну допомогу у виконанні ними своїх обов'язків щодо виховання дітей та забезпечують розвиток мережі дитячих установ.

3. Держави-учасниці вживають усіх необхідних заходів для забезпечення того, щоб діти, батьки яких працюють, мали право користуватися призначеними для них службами й установами з догляду за дітьми.

Стаття 19

1. Держави-учасниці вживають усіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітницьких заходів з метою захисту дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, непіклування чи недбалого і брутального поводження й експлуатації, зокрема й сексуальних зловживань, з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка турбується про дитину.

2. Такі захисні заходи, за необхідності, передбачають ефективні процедури для розроблення соціальних програм з метою надання необхідної підтримки дитині й особам, які турбуються про неї. Це також і здійснення інших форм запобігання, виявлення, повідомлення, передання на розгляд, розслідування, лікування та інші заходи, спричинені зазначеними вище випадками жорстокого поводження з дитиною, а також, за потреби, необхідні для застосування судової процедури.

Стаття 20

1. Дитина, яка тимчасово або постійно позбавлена сімейного оточення чи в її власних якнайкращих інтересах не може залишатися в такому оточенні, має право на особливий захист і допомогу держави.

2. Держави-учасниці відповідно до своїх національних законів забезпечують зміну догляду за дитиною.

3. Такий догляд може передбачати, зокрема, передання на виховання ("кафала", за ісламським правом), усиновлення або, за потреби, направлення до відповідних установ з догляду за дітьми. Під час розгляду

варіантів зміни необхідно належно враховувати бажаність наступництва у вихованні дитини, її етнічне походження, релігійну та культурну належність і рідну мову.

Стаття 21

Держави-учасниці, які визнають і/чи дозволяють існування системи усиновлення, забезпечують, щоб найкращі інтереси дитини враховувалися насамперед, і вони:

а) забезпечують, щоб усиновлення дитини дозволяли лише компетентні органи, які визначають згідно з чинними законом і процедурами та на підставі всієї достовірної інформації, котра стосується справи, що усиновлення допустиме з огляду на статус дитини щодо батьків, родичів і законних опікунів і що, за потреби, зацікавлені особи свідомо погодились на усиновлення на підставі необхідної консультації;

б) визначають, що усиновлення в іншій країні може розглядатися як альтернативний спосіб догляду за дитиною, якщо її неможливо передати на виховання або в сім'ю, яка могла б забезпечити її виховання чи усиновлення, та коли немає змоги забезпечити якогось придатного догляду в країні походження дитини;

с) забезпечують, щоб у разі усиновлення дитини в іншій країні застосовувалися такі ж гарантії й норми, які є застосовними всередині країни;

д) вживають всіх необхідних заходів для того, щоб у разі усиновлення в іншій країні влаштування дитини не забезпечувало відповідній особі невинуватого фінансового зиску;

е) сприяють у відповідних випадках досягненню цілей цієї статті шляхом укладення двосторонніх і багатосторонніх домовленостей або угод та намагаються на цій підставі забезпечити, щоб влаштування дитини в іншій країні здійснювали компетентні установи чи органи.

Стаття 22

1. Держави-учасниці вживають необхідних заходів, щоб забезпечити дитині, яка хоче одержати статус біженця або яка вважається біженцем, відповідно до застосовних міжнародного або внутрішнього права та процедур, як тій, котру супроводжують, так і тій, яку не супроводжують її батьки або будь-яка інша особа, належний захист і гуманітарну допомогу задля втілення прав, викладених у цій Конвенції та інших міжнародних документах з прав людини або гуманітарних документах, учасницями яких є зазначені держави.

2. З цією метою держави-учасниці сприяють у випадках, коли вони вважають за необхідне, будь-яким зусиллям Організації Об'єднаних Націй та інших компетентних міжурядових або неурядових організацій, що співпрацюють з нею, захистові та наданню допомоги в пошуку батьків чи інших членів сім'ї будь-якій дитині-біженцю, щоб одержати

інформацію, необхідну для її возз'єднання зі своєю сім'єю. Як передбачено в цій Конвенції, коли батьків або інших членів сім'ї неможливо знайти, цій дитині надається такий самий захист, як і будь-якій іншій, через якісь причини тимчасово або назавжди позбавлений сімейного оточення.

Стаття 23

1. Держави-учасниці визнають, що дитина, в якій є розумові або фізичні вади, має жити повноцінним і достойним життям у гідних умовах, які сприяють почуттю впевненості в собі та полегшують її активну участь у житті суспільства.

2. Держави-учасниці визнають право такої дитини на особливе піклування, заохочують і забезпечують надання, за наявності ресурсів, дитині, яка має на це право, та її опікунам допомогу, про яку подано прохання і яка відповідає станові дитини та становищу її батьків або інших осіб, що турбуються про неї.

3. На забезпечення особливих потреб такої дитини допомога згідно з пунктом 2 цієї статті надається за змоги безплатно з урахуванням фінансових ресурсів батьків або інших осіб, що опікуються нею, та має на меті забезпечення їй ефективного доступу до послуг у галузі освіти, професійної підготовки, медичного обслуговування, відновлення здоров'я, підготовки до трудової діяльності та доступу до засобів відпочинку. Це слід робити в спосіб, який приводить до якнайповнішого за змоги залучення дитини до соціального життя і досягнення всебічного її розвитку, зокрема й культурного та духовного.

4. Держави-учасниці сприяють у дусі міжнародного співробітництва обмінові відповідною інформацією в галузі профілактичної охорони здоров'я, медичного, психологічного та функціонального лікування таких дітей, зокрема й поширенню інформації про методи реабілітації, загальноосвітнього і професійного вишколу, а також доступу до цієї інформації, щоб держави-учасниці могли поліпшити свої можливості й знання і розширити свій досвід у цій галузі. Тому особлива увага має приділятися потребам країн, що розвиваються.

Стаття 24

1. Держави-учасниці визнають право дитини на користування найдоконалішими послугами системи охорони здоров'я та засобами лікування хвороб і відновлення здоров'я. Держави-учасниці намагаються забезпечити, щоб жодну дитину не позбавили її права на доступ до подібних послуг системи охорони здоров'я.

2. Держави-учасниці домагаються повного здійснення цього права, зокрема, вживають заходів щодо:

а) зниження рівня смертності немовлят і дитячої смертності;

б) забезпечення надання необхідної медичної допомоги та охорони здоров'я всіх дітей, приділяючи увагу насамперед розвиткові первинної медико-санітарної допомоги;

с) боротьби з хворобами та недоїданням, також у межах первинної медико-санітарної допомоги, шляхом, серед іншого, застосування легкодоступної технології та надання достатньої кількості харчових продуктів та чистої питної води, враховуючи небезпеку і ризик забруднення довкілля;

д) надання матерям належних послуг з охорони здоров'я в допологовий і післяпологовий періоди;

е) забезпечення інформацією всіх верств суспільства, зокрема батьків і дітей, про здоров'я та харчування дітей, переваги грудного годування, гігієну, санітарію середовища перебування дитини та запобігання нещасним випадкам, а також доступ до освіти та підтримку у використанні цих знань;

ф) розвитку просвітницької роботи та послуг у галузі профілактичної медичної допомоги та планування розміру сім'ї.

3. Держави-учасниці вживають будь-яких ефективних і необхідних заходів задля скасування традиційної практики, що негативно впливає на здоров'я дітей.

4. Держави-учасниці зобов'язані сприяти міжнародному співробітництву й розвивати його з метою поступового досягнення повного здійснення права, яке визнається в цій статті. Отож особлива увага має приділятися потребам країн, що розвиваються.

Стаття 25

Держави-учасниці визнають права дитини, яка віддана компетентними органами на піклування з метою догляду за нею, її захисту або фізичного чи психічного лікування, на періодичне оцінювання наданого дитині лікування тощо.

Стаття 26

1. Держави-учасниці визнають за кожною дитиною право користуватися благами соціального забезпечення, зокрема й соціальним страхуванням, і вживають необхідних заходів для досягнення повного здійснення цього права згідно з їхнім національним законодавством.

2. Ці блага в міру потреби надаються з урахуванням наявних ресурсів і можливостей дитини та осіб, відповідальних за її утримання, а також будь-яких міркувань, пов'язаних з одержанням благ дитиною чи від її імені.

Стаття 27

1. Держави-учасниці визнають право кожної дитини на рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального та соціального розвитку дитини.

2. Батьки або інші особи, які виховують дитину, насамперед відповідальні за забезпечення в межах своїх здібностей і фінансових можливостей, необхідних для розвитку дитини життєвих умов.

3. Держави-учасниці відповідно до національних умов та своїх можливостей допомагають батькам та іншим особам, які виховують дітей, у здійсненні цього права і за потреби надають матеріальну допомогу та підтримують програми, особливо щодо забезпечення дитини харчуванням, одягом і житлом.

4. Держави-учасниці вживають усіх необхідних заходів, щоб відновити утримання дитини батьками або іншими відповідальними за дитину особами, як усередині країни, так і за кордоном. Зокрема, якщо дитина та фінансово відповідальна за неї особа проживають у різних державах, держави-учасниці сприяють приєднанню до міжнародних угод або їх укладенню, а також досягненню інших відповідних домовленостей.

Стаття 28

1. Держави-учасниці визнають право дитини на освіту, і з метою поступового досягнення втілення цього права на підставі рівних можливостей вони, зокрема:

- а) запроваджують безплатну й обов'язкову початкову освіту;
- б) сприяють розвиткові різних форм середньої освіти, як загальної, так і професійної, забезпечують її доступність для всіх дітей та вдаються до введення безплатної освіти й надання за потреби фінансової допомоги;
- с) забезпечують доступність вищої освіти на підставі здібностей кожного за допомогою всіх необхідних засобів;
- д) забезпечують доступність інформації та матеріалів у галузі освіти й професійної підготовки для всіх дітей;
- е) вживають заходів для сприяння регулярному відвіданню шкіл і зменшенню кількості учнів, які залишають школу.

2. Держави-учасниці відповідно до цієї Конвенції вживають усіх необхідних заходів, щоб шкільна дисципліна була забезпечена методами, ґрунтованими на поважанні людської гідності дитини.

3. Держави-учасниці заохочують і розвивають міжнародне співробітництво в освітній сфері, зокрема, з метою знищення неосвіченості й неписьменності в усьому світі та полегшення доступу до науково-технічних знань і сучасних методів навчання. В цьому сенсі особливу увагу слід приділяти потребам країн, що розвиваються.

Стаття 29

1. Держави-учасниці погоджуються з тим, що освіта дитини має бути спрямована на:

- а) усебічний розвиток особистості, талантів, розумових і фізичних здібностей дитини;

б) виховання поваги до прав людини та основних свобод, а також принципів, проголошених у Статуті Організації Об'єднаних Націй;

с) виховання поваги до батьків дитини, її культурної самобутності, мови та національних цінностей країни, в якій дитина проживає, країни її походження та до відмінних від її власної цивілізацій;

д) підготовку дитини до свідомого життя у вільному суспільстві в душі розуміння, миру, терпимості, рівноправності чоловіків і жінок та дружби між усіма народами, етнічними, національними й релігійними групами, а також особами з корінного населення;

е) виховання поваги до навколишньої природи.

2. Жодна частина цієї статті або статті 28 не тлумачиться як така, що обмежує свободу окремих осіб і органів створювати навчальні заклади та керувати ними за умови постійного додержання принципів, викладених у пункті 1 цієї статті, та виконання вимоги про те, щоб освіта, надавана такими навчальними закладами, відповідала мінімальним нормам, що можуть бути встановлені державою.

Стаття 30

У таких державах, де існують етнічні, релігійні або мовні меншини чи особи з-поміж корінного населення, дитині, яка до них належить, не може бути відмовлено в праві спільно з іншими членами її групи поважати свою культуру, сповідувати свою релігію й виконувати її обряди, а також користуватися рідною мовою.

Стаття 31

1. Держави-учасниці визнають право дитини на відпочинок і дозвілля, на участь в іграх і розважальних заходах, що відповідають її віку, та вільно брати участь у культурному житті й займатися мистецтвом.

2. Держави-учасниці поважають і заохочують право дитини на всебічну участь у культурному і творчому житті та сприяють наданню їй відповідних і рівних можливостей для культурної та творчої діяльності, дозвілля й відпочинку.

Стаття 32

1. Держави-учасниці визнають право дитини на захист від економічної експлуатації та від виконання будь-якої роботи, яка може бути небезпечною для здоров'я, бути перешкодою в здобутті нею освіти чи шкодити її здоров'ю, фізичному, розумовому, духовному, моральному та соціальному розвитку.

2. Держави-учасниці вживають законодавчих, адміністративних і соціальних заходів, а також заходів у освітній галузі, щоб забезпечити виконання цієї статті. З цією метою, керуючись відповідними положеннями інших міжнародних документів, держави-учасниці, зокрема:

- а) встановлюють мінімальний вік для найму на роботу;
- б) визначають необхідні вимоги щодо тривалості робочого дня й умов праці;
- с) передбачають відповідні види покарань або інші санкції для забезпечення ефективного виконання цієї статті.

Стаття 33

Держави-учасниці вживають всіх необхідних заходів, зокрема й законодавчих, адміністративних та соціальних, а також у галузі освіти, для того щоб захистити дітей від незаконного зловживання наркотичними засобами та психотропними речовинами, як вони визначені у відповідних міжнародних договорах, та не допускати залучення дітей до протизаконного виробництва таких речовин і торгівлі ними.

Стаття 34

Держави-учасниці зобов'язані захищати дитину від усіх форм сексуальної експлуатації та сексуальних розбещень. Задля цього вони, зокрема, вживають на національному, двосторонньому та багатосторонньому рівнях всіх необхідних заходів щодо запобігання:

- а) схиланню або примушуванню дитини до будь-якої незаконної сексуальної діяльності;
- б) використанню дітей для експлуатації в проституції або в іншій незаконній сексуальній практиці;
- с) використанню дітей задля експлуатації в порнографії та порнографічних матеріалах.

Стаття 35

Держави-учасниці вживають на національному, двосторонньому та багатосторонньому рівнях всіх необхідних заходів щодо відвернення викрадень дітей, торгівлі дітьми чи їх контрабанди з будь-якою метою і в усіх формах.

Стаття 36

Держави-учасниці захищають дитину від усіх форм експлуатації, що завдають шкоди будь-якому аспекту добробуту дитини.

Стаття 37

Держави-учасниці забезпечують, щоб:

- а) жодна дитина не зазнавала катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження чи покарання.

Ні смертна кара, ні довічне тюремне ув'язнення, які не передбачають можливості звільнення, не призначаються за злочини, вчинені особами, молодшими 18 років;

б) жодну дитину не позбавили волі незаконно або свавільно. Арешт, затримання чи тюремне ув'язнення дитини здійснюються згідно з законом та використовуються лише як крайній захід і протягом якомога коротшого відповідного періоду часу;

с) гуманно ставились до кожної позбавленої волі дитини і поважали її гідність з урахуванням вікових потреб.

Зокрема, кожна позбавлена волі дитина має бути відокремлена від дорослих, якщо тільки не вважається, що в її найкращих інтересах цього не слід робити, та мати право підтримувати зв'язок із своєю сім'єю шляхом листування й побачень, за винятком особливих обставин;

д) кожна позбавлена волі дитина мала право на негайний доступ до правової та іншої відповідної допомоги, а також право оскаржувати законність позбавлення її волі перед судом чи іншим компетентним, незалежним і безстороннім органом та право на невідкладне прийняття ними рішень щодо будь-якої такої процесуальної дії.

Стаття 38

1. Держави-учасниці зобов'язані поважати норми міжнародного гуманітарного права, застосовні до них у разі збройних конфліктів і стосуються дітей, та забезпечувати їх додержання.

2. Держави-учасниці вживають усіх можливих заходів для забезпечення того, щоб особи, які не досягли 15-річного віку, не брали безпосередньої участі у воєнних діях.

3. Держави-учасниці утримуються від призову будь-якої особи, яка не досягла 15-річного віку, на службу до збройних сил. При вербуванні з-поміж осіб, які досягли 15-річного віку, але яким ще не виповнилося 18 років, держави-учасниці прагнуть віддавати перевагу особам старшого віку.

4. Згідно зі своїми зобов'язаннями за міжнародним гуманітарним правом, пов'язаним із захистом цивільного населення під час збройних конфліктів, держави-учасниці зобов'язані вживати всіх можливих заходів, щоб забезпечити захист дітей, яких зачіпає збройний конфлікт, та догляд за ними.

Стаття 39

Держави-учасниці всіляко сприяють фізичному та психологічному відновленню й соціальній інтеграції дитини, яка є жертвою будь-яких видів нехтування, експлуатації чи зловживань, катувань і будь-яких жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведінки, покарання чи збройних конфліктів. Таке відновлення та реінтеграція мають здійснюватися в умовах, що забезпечують охорону здоров'я, самоповаги та гідності дитини.

Стаття 40

1. Держави-учасниці визнають право кожної дитини, котра, як вважається, порушила кримінальне законодавство, звинувачується або визнається винною в його порушенні, на таке поводження, що сприяє розвитку в дитини почуття гідності та значущості, зміцнює в ній повагу до прав людини й основних свобод інших та при якому враховуються вік дитини і бажаність сприяння її реінтеграції та виконання нею корисної ролі в суспільстві.

2. З цією метою і враховуючи відповідні положення міжнародних документів, держави-учасниці, зокрема, забезпечують, щоб:

а) жодна дитина не вважалася порушником кримінального законодавства, не була звинувачена та визнана винною в його порушенні через дію чи бездіяльність, які не були заборонені національним і міжнародним правом на час цього порушення;

б) кожна дитина, котра, як вважається, порушила кримінальне законодавство чи звинувачується в його порушенні, мала принаймні такі гарантії:

i) презумпцію невинуватості, поки її вина не буде доведена згідно з законом;

ii) негайне і безпосереднє інформування її про звинувачення проти неї, а, за потреби, через її батьків чи законних опікунів, та одержання правової й іншої необхідної допомоги при підготовці та здійсненні свого захисту;

iii) невідкладне прийняття рішення з розглядуваного питання компетентним, незалежним і безстороннім органом чи судовим органом у перебігу справедливого слухання згідно з законом у присутності адвоката чи іншої відповідної особи і, якщо це не вважається таким, що суперечить найкращим інтересам дитини, з урахуванням її віку чи становища її батьків або законних опікунів;

iv) свобода від примусу щодо надаваних свідчень чи визнання вини; вивчення показань свідків звинувачення або самотійно, або за допомогою інших осіб і забезпечення рівноправної участі свідків захисту та вивчення їх свідчень;

v) якщо вважається, що дитина порушила кримінальне законодавство, повторний розгляд вищим компетентним, незалежним і безстороннім органом чи судовим органом згідно з законом відповідного рішення та будь-яких вжитих у зв'язку з цим заходів;

vi) безплатна допомога перекладача, якщо дитина не розуміє використовуваної мови чи не розмовляє нею;

vii) цілковита повага до її особистого життя на всіх стадіях розгляду.

3. Держави-учасниці прагнуть сприяти створенню законів, процедур, органів і установ, що безпосередньо стосуються дітей, котрі, як вважається, порушили кримінальне законодавство, звинувачуються чи визнаються винними в його порушенні, і зокрема:

а) встановленню мінімального віку, нижче за який діти вважаються нездатними порушити кримінальне законодавство;

б) у разі необхідності і бажаності вжиттю заходів щодо поведінки з такими дітьми без використання судового розгляду за умов повного додержання прав людини та правових гарантій.

4. Необхідна наявність таких різних заходів, як догляд, положення про опіку та нагляд, консультативні послуги, призначення випробувального терміну виховання, програми навчання й професійної підготовки, та інших форм догляду, що замінюють догляд в установах, з метою забезпечення такого поведінки з дитиною, яке забезпечувало б її добробут і відповідало її становищу та характеру злочину.

Стаття 41

Жодне в цій Конвенції не зачіпає будь-яких положень, які більшою мірою сприяють втіленню прав дитини і можуть міститися:

а) в законі держави-учасниці або

б) в нормах міжнародного права, чинних для цієї держави.

Частина II

Стаття 42

Держави-учасниці зобов'язані, використовуючи належні та дійові засоби, широко інформувати про принципи та положення Конвенції як дорослих, так і дітей.

Стаття 43

1. З метою розгляду досягнутого державами-учасницями поступу щодо виконання зобов'язань, взятих згідно з цією Конвенцією, засновується Комітет з прав дитини, який виконує передбачені нижче функції.

2. Комітет складається з десяти експертів, що відзначаються високими моральними якостями та визнаною компетентністю в охоплюваній цією Конвенцією галузі. Членів Комітету обирають держави-учасниці з-поміж своїх громадян, які виконують свої обов'язки безпосередньо, при цьому приділяється увага справедливому географічному розподілові, а також головним правовим системам.

3. Членів Комітету обирають таємним голосуванням з-поміж внесених до списку осіб, висунутих державами-учасницями. Кожна держава-учасниця може висувати одну особу з-поміж своїх громадян.

4. Перші вибори до Комітету проводяться не пізніше ніж через шість місяців з дня набрання чинності цією Конвенцією, а надалі — раз на два

роки. Принаймні за чотири місяці до дня кожних виборів Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй звертається до держав-учасниць з листом, пропонуючи їм подати свої кандидатури протягом двох місяців. Потім він складає в алфавітному порядку список усіх висунутих у такий спосіб осіб із зазначенням відповідних держав-учасниць та представляє цей список державам-учасницям цієї Конвенції.

5. Вибори проводяться на нарадах держав-учасниць, які скликає Генеральний секретар у центральних установах Організації Об'єднаних Націй. На нарадах, де дві третини держав-учасниць становлять кворум, обраними до складу Комітету є ті кандидати, які дістали найбільшу кількість голосів і абсолютну більшість голосів представників держав-учасниць, що присутні та беруть участь у голосуванні.

6. Членів Комітету обирають на чотирирічний термін. Вони мають право бути переобраними в разі повторного висунення їхніх кандидатур. Термін повноважень п'яти членів, обраних на перших виборах, минає наприкінці дворічного періоду; негайно після перших виборів імена цих п'яти членів визначають голови наради шляхом жеребкування.

7. У разі смерті або відставки чи неможливості через інші причини подальшого виконання обов'язків якого-небудь члена Комітету держава-учасниця, що висунула його, призначає іншого експерта з-поміж своїх громадян на термін, що залишився, за умови схвалення Комітетом.

8. Комітет встановлює власні правила процедури.

9. Комітет обирає своїх службовців на дворічний термін.

10. Сесії Комітету зазвичай проводяться в центральних установах Організації Об'єднаних Націй або в будь-якому іншому визначеному Комітетом місці. Комітет, як правило, проводить сесії щорічно. Тривалість сесії визначається і за потреби переглядається на нарадах держав-учасниць цієї Конвенції за умови схвалення Генеральною Асамблеєю.

11. Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй надає необхідний персонал і матеріальні засоби для ефективного виконання Комітетом своїх функцій відповідно до цієї Конвенції.

12. Члени Комітету, заснованого відповідно до цієї Конвенції, одержують схвалювану Генеральною Асамблеєю винагороду з коштів Організації Об'єднаних Націй у порядку та на умовах, встановлених Генеральною Асамблеєю.

Стаття 44

1. Держави-учасниці зобов'язані подавати Комітетові через Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй доповіді про вжиті ними заходи щодо закріплення визнаних у Конвенції прав та досягнутий у втіленні цих прав поступ:

а) протягом двох років після набрання чинності цією Конвенцією для відповідної держави-учасниці;

б) надалі — щоп'ять років.

2. У доповідях, які подаються відповідно до цієї статті, зазначаються чинники та труднощі, якщо такі є, що впливають на ступінь виконання зобов'язань за цією Конвенцією. Доповіді містять також достатню інформацію, щоб забезпечити Комітетові повне розуміння дії Конвенції у цій країні.

3. Державі-учасниці, яка подала Комітетові всебічну первинну інформацію, немає потреби повторювати в наступних доповідях, що подаються відповідно до пункту 1 підпункту b цієї статті, раніше викладену основну інформацію.

4. Комітет може запитувати в держав-учасниць додаткову інформацію, що стосується виконання цієї Конвенції.

5. Доповіді про діяльність Комітету раз на два роки представляються Генеральній Асамблеї через Економічну та соціальну раду.

6. Держави-учасниці забезпечують широку гласність своїм доповідям у власних країнах.

Стаття 45

З метою сприяння ефективному виконанню Конвенції та заохочення міжнародного співробітництва в охоплюваній цією Конвенцією галузі:

а) спеціалізовані установи, Дитячий фонд Організації Об'єднаних Націй та інші її органи мають право бути представленими при розгляді питань про здійснення таких положень цієї Конвенції, які належать до сфери їхніх повноважень.

Комітет може запропонувати спеціалізованим установам, Дитячому фондові Організації Об'єднаних Націй та іншим компетентним органам, якщо він вважає це за доцільне, подавати висновки експертів щодо виконання Конвенції у тих галузях, які належать до сфери їхніх відповідних повноважень. Комітет може запропонувати спеціалізованим установам, Дитячому фондові Організації Об'єднаних Націй та іншим її органам подавати доповіді про виконання Конвенції у галузях, що належать до сфери їхньої діяльності;

б) Комітет направляє, якщо вважає за доцільне, до спеціалізованих установ, Дитячого фонду Організації Об'єднаних Націй та інших компетентних органів будь-які доповіді держав-учасниць, які містять прохання про технічну консультацію чи допомогу або там ідеться про потреби в цьому, зазначені зауваження та пропозиції Комітету, якщо такі є, щодо таких прохань чи зауважень;

с) Комітет може рекомендувати Генеральній Асамблеї запропонувати Генеральному секретареві провести від її імені дослідження питань, що стосуються прав дитини;

д) Комітет може вносити загальні пропозиції та рекомендації, засновані на інформації, одержаній відповідно до статей 44 і 45 цієї Конвенції.

Такі пропозиції та рекомендації направляються будь-якій зацікавленій державі-учасниці і повідомляються Генеральній Асамблеї поряд із зауваженнями держав-учасниць, якщо такі є.

Частина III

Стаття 46

Ця Конвенція відкрита для підписання всіма державами.

Стаття 47

Ця Конвенція підлягає ратифікації. Ратифікаційні грамоти здаються на зберігання Генеральному секретареві Організації Об'єднаних Націй.

Стаття 48

Ця Конвенція відкрита для приєднання до неї будь-якої держави. Документи про приєднання здаються на зберігання Генеральному секретареві Організації Об'єднаних Націй.

Стаття 49

1. Ця Конвенція набирає чинності на тридцятий день після дати подання на зберігання Генеральному секретареві Організації Об'єднаних Націй двадцятої ратифікаційної грамоти або документа про приєднання.

2. Для кожної держави, яка ратифікує цю Конвенцію або приєднується до неї після подання на зберігання двадцятої ратифікаційної грамоти або документа про приєднання, ця Конвенція набирає чинності на тридцятий день після зазначеного подання.

Стаття 50

1. Будь-яка держава-учасниця може запропонувати поправку і подати її Генеральному секретареві Організації Об'єднаних Націй.

Генеральний секретар потім направляє запропоновану поправку державам-учасникам з проханням повідомити йому, чи висловлюються вони за скликання конференції держав-учасниць з метою розгляду цих пропозицій і проведення по них голосування. Якщо протягом чотирьох місяців, починаючи від дати такого повідомлення, принаймні третина держав-учасниць висловиться за таку конференцію, Генеральний секретар скликає її під егідою Організації Об'єднаних Націй. Будь-яка поправка, прийнята більшістю держав-учасниць, які присутні та голосують на цій конференції, подається Генеральній Асамблеї на її затвердження.

2. Поправка, прийнята згідно з пунктом 1 цієї статті, набирає чинності після затвердження її Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй та прийняття її більшістю у дві третини держав-учасниць.

3. Коли поправка набирає чинності, вона стає обов'язковою для тих держав-учасниць, які її прийняли, а для інших залишаються обов'язковими положення цієї Конвенції і будь-які попередні поправки.

Стаття 51

1. Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй отримує та розсилає всім державам текст застережень, зроблених державами у момент ратифікації або приєднання.

2. Застереження, не сумісні з цілями й завданнями цієї Конвенції, не допускаються.

3. Застереження можуть бути зняті будь-коли шляхом відповідного повідомлення, направленого Генеральному секретареві Організації Об'єднаних Націй, який потім повідомляє про це всім державам. Таке повідомлення набирає чинності від дня отримання його Генеральним секретарем.

Стаття 52

Будь-яка держава-учасниця може денонсувати цю Конвенцію, письмово повідомивши Генеральному секретареві Організації Об'єднаних Націй. Денонсація набирає чинності через рік після отримання повідомлення Генеральним секретарем.

Стаття 53

Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй призначається депозитарієм цієї Конвенції.

Стаття 54

Оригінал цієї Конвенції, англійський, арабський, іспанський, китайський, російський і французький тексти якої є однаково автентичними, здається на зберігання Генеральному секретареві Організації Об'єднаних Націй.

На посвідчення цього повноважні представники, належно на те уповноважені своїми відповідними урядами, підписали цю Конвенцію.

ФАКУЛЬТАТИВНИЙ ПРОТОКОЛ ДО КОНВЕНЦІЇ ООН ПРО ПРАВА ДИТИНИ ЩОДО УЧАСТІ ДІТЕЙ У ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТАХ*

Прийнятий резолюцією Генеральної Асамблеї ООН A/RES/54/263 від 25 травня 2000 р.

Держави—учасниці цього Протоколу,

будучи натхненні повсюдною підтримкою Конвенції про права дитини, яка свідчить про широке поширення готовності служити справі заохочення та захисту прав дитини,

знову підтверджуючи, що права дітей потребують особливого захисту, і закликаючи до забезпечення постійного покращення становища дітей без жодного розрізнення, а також їхнього розвитку та освіти в умовах миру та безпеки,

будучи стурбовані пагубним і широкомасштабним впливом збройних конфліктів на дітей, а також їх довгостроковими наслідками для міцного миру, безпеки та розвитку,

засуджуючи зазіхання на дітей в умовах збройного конфлікту, а також безпосередні напади на об'єкти, які охороняються відповідно до міжнародного права, в тому числі місця, у яких звичайно присутня велика кількість дітей, такі як школи та лікарні,

відмічаючи прийняття Статуту Міжнародного кримінального суду, і зокрема, кваліфікацію в ньому як військового злочину дій, пов'язаних з призовом на військову службу чи мобілізацією дітей, які не досягли 15-річного віку, або з їх активним використанням у військових діях у межах як міжнародних, так і не міжнародних збройних конфліктів,

вважаючи, таким чином, що в цілях сприяння більш ефективному здійсненню прав, визнаних у Конвенції про права дитини, необхідно посилити захист дітей від участі у збройних конфліктах,

відзначаючи, що стаття 1 Конвенції про права дитини передбачає, що для цілей цієї Конвенції дитиною є кожна людська істота до досягнення нею 18-річного віку, якщо за законом, застосовним до цієї дитини, вона не досягає повноліття раніше,

будучи впевнені, що факультативний протокол до Конвенції, який підвищує вік можливого призову осіб до збройних сил і їхньої участі у військових діях, ефективно сприятиме здійсненню принципу, згідно з яким у всіх діях щодо дітей першочергова увага повинна приділятися найкращому забезпеченню інтересів дитини,

відмічаючи, що двадцять шоста Міжнародна конференція Червоного Хреста і Червоного Півмісяця, яка відбулася в грудні 1995 року, реко-

---

* Ратифіковано із заявою Законом України №1845-IV (1845-15) від 23 червня 2004 р.

мендувала, зокрема, сторонам конфліктів вживати будь-яких можливих кроків у цілях забезпечення того, щоб діти, які не досягли 18-річного віку, не брали участі у військових діях,

вітаючи одностайне прийняття у червні 1999 року Конвенції Міжнародної організації праці № 182 про заборону та негайні заходи щодо викорінювання найгірших форм дитячої праці, яка забороняє, зокрема, примусове або обов'язкове вербування дітей для використання їх у збройних конфліктах,

засуджуючи з найглибшою занепокоєністю вербування, навчання та використання в середині держави і за її межами дітей у військових діях озброєними групами, які відрізняються від збройних сил держави, і визнаючи відповідальність тих, хто вербує, навчає і використовує дітей з цією метою,

нагадуючи про зобов'язання кожної сторони збройного конфлікту дотримуватися положення міжнародного гуманітарного права,

підкреслюючи, що цей Протокол не завдає шкоди цілям і принципам, які містяться у Статуті Організації Об'єднаних Націй, включаючи статтю 51, і відповідним нормам гуманітарного права,

беручи до уваги, що становище миру та безпеки, засноване на повній повазі цілей і принципів, викладених у Статуті, та на дотриманні застосовних угод у галузі прав людини, є обов'язковою умовою для повного захисту дітей, зокрема, під час збройних конфліктів та іноземної окупації,

визнаючи особливі потреби дітей, які є особливо уразливими щодо їхнього вербування та використання у військових діях всупереч цьому Протоколу, у зв'язку з їх економічним та соціальним станом або статтю,

пам'ятаючи про необхідність ураховувати економічні, соціальні та політичні причини участі дітей у збройних конфліктах,

будучи впевнені у необхідності зміцнення міжнародного співробітництва щодо виконання цього Протоколу, а також у справі фізичної та психосоціальної реабілітації і соціальної реінтеграції дітей, які є жертвами збройних конфліктів,

заохочуючи участь суспільства, і зокрема дітей і дітей, які є жертвами, в розповсюдженні інформації та освітніх програм, що стосуються виконання Протоколу,

домовились про таке:

Стаття 1

Держави-учасниці вживають всіх можливих заходів для забезпечення того, щоб військовослужбовці їхніх збройних сил, які не досягли 18-річного віку, не брали прямої участі у військових діях.

Стаття 2

Держави-учасниці забезпечують, щоб особи, які не досягли 18-річного віку, не підлягали обов'язковому призову до їхніх збройних сил.

Стаття 3

1. Держави-учасниці підвищують мінімальний вік добровільного призову осіб до їхніх національних збройних сил порівняно з віком, визначеним у пункті 3 статті 38 Конвенції про права дитини, враховуючи принципи, які містяться в цій статті, і визнаючи, що відповідно до Конвенції особи, які не досягли 18 років, мають право на особливий захист.

2. Кожна держава-учасниця під час ратифікації цього Протоколу або приєднання до нього здає на зберігання заяву, що має обов'язковий характер, у якій вказується мінімальний вік, при якому вона допускає добровільний призов до її національних збройних сил, і викладаються гарантії, прийняті державою для забезпечення того, щоб такий призов не мав насильницького чи примусового характеру.

3. Держави-учасниці, які допускають добровільний призов до їхніх національних збройних сил осіб, які не досягли 18-річного віку, надають гарантії, які як мінімум забезпечують, щоб:

- а) такий призов мав в дійсності добровільний характер;
- б) такий призов проводився з усвідомленої згоди батьків або законних опікунів цієї особи;
- в) такі особи були повною мірою поінформовані про обов'язки, пов'язані з несенням такої військової служби;
- г) такі особи подавали достовірні свідоцтва свого віку до їх прийняття на національну військову службу.

4. Кожна держава-учасниця в будь-який момент може підсилити положення своєї заяви шляхом направлення відповідного повідомлення на адресу Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй, який інформує всі держави-учасниці. Таке повідомлення набуває чинності з дати його отримання Генеральним секретарем.

5. Вимога про підвищення віку, яка міститься в пункті 1 цієї статті, не поширюється на навчальні заклади, які знаходяться у віданні або під контролем збройних сил держав-учасниць, відповідно до статей 28 та 29 Конвенції про права дитини.

Стаття 4

1. Збройні групи, відмінні від збройних сил держави, за жодних обставин не повинні вербувати або використовувати у військових діях осіб, які не досягли 18-річного віку.

2. Держави-учасниці вживають всіх можливих заходів у цілях попередження такого вербування і використання, включаючи вжиття правових заходів, необхідних для заборони і криміналізації такої практики.

3. Застосування цієї статті згідно з цим Протоколом не зачіпає юридичного статусу жодної із сторін збройного конфлікту.

Стаття 5

Ніщо в цьому Протоколі не може тлумачитись як таке, що виключає положення, що містяться в законодавстві держави-учасниці або в міжнародних угодах і міжнародному гуманітарному праві, які більшою мірою сприяють здійсненню прав дитини.

Стаття 6

1. Кожна держава-учасниця в межах своєї юрисдикції вживає всіх необхідних правових, адміністративних та інших заходів для забезпечення ефективного виконання і застосування положень цього Протоколу.

2. Держави-учасниці зобов'язуються забезпечити широке розповсюдження та пропаганду відповідними засобами принципів та положень цього Протоколу серед дорослих та дітей.

3. Держави-учасниці вживають всіх можливих заходів для забезпечення того, щоб особи, які перебувають під їхньою юрисдикцією, які були завербовані або використовувались у військових діях всупереч цьому Протоколу, були демобілізовані або іншим чином звільнені від військової служби. За необхідності держави-учасниці надають цим особам всю належну допомогу в цілях відновлення їхнього фізичного і психологічного стану, а також їхньої соціальної реінтеграції.

Стаття 7

1. Держави-учасниці співпрацюють у справі виконання цього Протоколу, в тому числі у справі попередження будь-якої діяльності, яка суперечить Протоколу, та у справі реабілітації та соціальної реінтеграції осіб, які стали жертвами дій, що суперечать цьому Протоколу, в тому числі через технічне співробітництво та фінансову допомогу. Такі допомога і співробітництво здійснюватимуться у консультації з заінтересованими державами-учасницями і відповідними міжнародними організаціями.

2. Держави-учасниці, які в змозі зробити це, надають таку допомогу в рамках існуючих багатосторонніх, двосторонніх або інших програм, або, зокрема, через фонд добровільних внесків, який засновується відповідно до правил Генеральної Асамблеї.

Стаття 8

1. Кожна держава-учасниця протягом двох років після набуття чинності цим Протоколом для цієї держави-учасниці подає Комітету з прав дитини доповідь, яка містить повну інформацію про заходи, вжиті нею

з метою виконання положень Протоколу, включаючи заходи, вжиті з метою виконання положень щодо участі та призову.

2. Після подання повної доповіді кожна держава-учасниця вносить у доповіді, які подаються нею Комітету з прав дитини відповідно до статті 44 Конвенції, будь-яку додаткову інформацію, щодо виконання Протоколу. Інші держави-учасниці Протоколу подають доповіді кожні п'ять років.

3. Комітет з прав дитини може запитати у держав-учасниць додаткову інформацію щодо виконання цього Протоколу.

Стаття 9

1. Цей Протокол відкритий для підписання будь-якою державою, яка є учасницею Конвенції або яка її підписала.

2. Цей Протокол підлягає ратифікації та відкритий для приєднання до нього будь-якої держави. Ратифікаційні грамоти або документи про приєднання здаються на зберігання Генеральному секретареві Організації Об'єднаних Націй.

3. Генеральний секретар, діючи як депозитарій Конвенції та Протоколу, повідомляє всі держави-учасниці Конвенції і всі держави, які підписали Конвенцію, про здачу на зберігання кожної заяви відповідно до статті 13.

Стаття 10

1. Цей Протокол набуває чинності через три місяці після здачі на зберігання десятої ратифікаційної грамоти або документа про приєднання.

2. Для кожної держави, яка ратифікує цей Протокол або приєднується до нього після набуття ним чинності, цей Протокол набуває чинності через один місяць після здачі на зберігання її ратифікаційної грамоти або документа про приєднання.

Стаття 11

1. Будь-яка держава-учасниця може денонсувати цей Протокол у будь-який час шляхом письмового повідомлення Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй, який потім інформує про це інші держави-учасниці Конвенції та всі держави, які підписали Конвенцію. Денонсація набуває чинності після закінчення одного року з дати отримання повідомлення Генеральним секретарем. Проте, якщо на день закінчення цього року в державі-учасниці, яка денонсує, має місце збройний конфлікт, денонсація не набуває чинності до закінчення цього збройного конфлікту.

2. Така денонсація не звільняє державу-учасницю від її обов'язків, передбачених в цьому Протоколі, щодо будь-якої дії, яка сталася до дати набуття денонсацією чинності. Отже, така денонсація ніяк не перешко-

джає подальшому розгляду будь-якого питання, яке вже надійшло на розгляд Комітету до дати набуття денонсацією чинності.

Стаття 12

1. Будь-яка держава-учасниця може запропонувати зміни та доповнення і подати їх Генеральному секретареві Організації Об'єднаних Націй. Після цього Генеральний секретар перепроводжує запропоновані зміни та доповнення державам-учасницям з проханням зазначити, чи висловлюються вони за скликання конференції держав-учасниць з метою розгляду цих пропозицій і проведення голосування щодо них. Якщо протягом чотирьох місяців, починаючи з дати такого повідомлення, хоча б одна третина держав-учасниць висловиться за таку конференцію, Генеральний секретар скликає цю конференцію під егідою Організації Об'єднаних Націй. Будь-які зміни та доповнення, прийняті більшістю держав-учасниць, які присутні та беруть участь у голосуванні на цій конференції, подаються Генеральній Асамблеї на затвердження.

2. Зміни та доповнення, прийняті відповідно до пункту 1 цієї статті, набувають чинності після затвердження їх Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй і прийняття більшістю в дві третини держав-учасниць.

3. Коли зміни та доповнення набувають чинності, вони стають обов'язковими для тих держав-учасниць, які їх прийняли, а для інших держав-учасниць залишаються обов'язковими положення цього Протоколу та будь-які попередні зміни та доповнення, які ними прийняті.

Стаття 13

1. Цей Протокол, англійський, арабський, іспанський, китайський, російський і французький тексти якого є рівно автентичними, зберігається в архівах Організації Об'єднаних Націй.

2. Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй направляє завірених копій цього Протоколу всім державам-учасницям Конвенції і всім державам, які підписали Конвенцію.

ФАКУЛЬТАТИВНИЙ ПРОТОКОЛ ДО КОНВЕНЦІЇ ООН ПРО ПРАВА ДИТИНИ ЩОДО ТОРГІВЛІ ДІТЬМИ, ДИТЯЧОЇ ПРОСТИТУЦІЇ І ДИТЯЧОЇ ПОРНОГРАФІЇ*

Прийнятий резолюцією Генеральної Асамблеї ООН A/RES/54/263 від 25 травня 2000 р.

Держави — учасниці цього Протоколу,

вважаючи, що для досягнення цілей Конвенції про права дитини та виконання її положень, особливо статей 1, 11, 21, 32, 33, 34, 35 і 36, було б доцільно надати більш широкий характер тим заходам, яких повинні вживати держави-учасниці з метою гарантованого захисту дитини від практики торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії,

вважаючи також, що в Конвенції про права дитини визнається право дитини на захист від економічної експлуатації і від виконання будь-якої роботи, яка може бути небезпечною для її здоров'я або є перешкодою для одержання нею освіти, або завдавати шкоди її здоров'ю і фізичному, розумовому і духовному, моральному і соціальному розвитку,

будучи вкрай стурбовані значними і зростаючими масштабами міжнародного контрабандного перевезення дітей з метою торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії,

будучи глибоко стурбовані широко розповсюдженою практикою сексуального туризму, особливо небезпечною для дітей, оскільки вона стимулює торгівлю дітьми, дитячу проституцію і дитячу порнографію,

визнаючи, що особливо вразливі групи дітей, включаючи малолітніх дівчаток, більшою мірою піддаються ризику сексуальної експлуатації і що частка малолітніх дівчаток є надмірно високою серед дітей, які сексуально експлуатуються,

будучи стурбовані зростаючою доступністю дитячої порнографії в Інтернеті і в рамках інших технологій, які розвиваються, і посиляючись на Міжнародну конференцію щодо боротьби з дитячою порнографією в Інтернеті (Відень, 1999 рік), і зокрема на її рішення, яке закликає до криміналізації у всьому світі виробництва, розповсюдження, експорту, передачі, імпорту, навмисного зберігання дитячої порнографії та її реклами та, що підкреслює велике значення більш тісного співробітництва і партнерства між урядами та індустрією Інтернету,

вважаючи, що ліквідації торгівлі дітьми, дитячої проституції та дитячої порнографії сприятиме прийняття всеосяжного підходу, який враховує всі фактори, що сприяють цим явищам, включаючи недостатній розвиток, злидні, економічні диспропорції, нерівноправну соціально-економічну структуру, наявність неблагополучних сімей, низький рівень освіти, мігра-

---

* Ратифіковано Законом України №716-IV від 3 квітня 2003 р.

цію між містами та сільською місцевістю, дискримінацію за ознакою статі, безвідповідальну сексуальну поведінку дорослих, шкідливі види традиційної практики, збройні конфлікти та контрабандне перевезення дітей,

вважаючи, що для скорочення споживчого попиту на торгівлю дітьми, дитячу проституцію і дитячу порнографію необхідно докласти зусиль щодо підвищення рівня інформованості суспільства, і будучи також впевненими у великому значенні зміцнення глобальних партнерських відносин між усіма учасниками, і посилення правозастосовних заходів на національному рівні,

беручи до уваги положення міжнародно-правових актів у галузі захисту дітей, включаючи Гаазьку конвенцію про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення, Гаазьку конвенцію про громадсько-правові аспекти міжнародного викрадення дітей, Гаазьку конвенцію про юрисдикцію, застосовне право, визнання правозастосування і співробітництво з питань батьківської відповідальності та заходах щодо захисту дітей і Конвенцію Міжнародної організації праці № 182 про заборону та негайні заходи щодо викорінення найгірших форм дитячої праці,

будучи натхненні повсюдною підтримкою Конвенції про права дитини, що свідчить про широку відданість справі заохочення та захисту прав дитини,

визнаючи важливість виконання положень Програми дій щодо попередження торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії та Декларації і Плану дій, прийнятих на Всесвітньому конгресі проти сексуальної експлуатації дітей у комерційних цілях, який відбувся в 27 – 31 серпня 1996 році, а також інших рішень і рекомендацій з цього питання відповідних міжнародних органів,

належним чином враховуючи велике значення традицій та культурних цінностей кожного народу для захисту і гармонійного розвитку дитини,

домовились про таке:

Стаття 1

Держави-учасниці забороняють торгівлю дітьми, дитячу проституцію і дитячу порнографію, як це передбачено цим Протоколом.

Стаття 2

Для цілей цього Протоколу:

а) торгівля дітьми означає будь-який акт або угоду, внаслідок яких дитина передається будь-якою особою або будь-якою групою осіб іншій особі або групі осіб за винагороду або інше відшкодування;

б) дитяча проституція означає використання дитини у діяльності сексуального характеру за винагороду або будь-яку іншу форму відшкодування;

с) дитяча порнографія означає будь-яке зображення будь-якими засобами дитини, яка здійснює реальні або змодельовані відверто сексуальні дії, або будь-яке зображення статевих органів дитини, головним чином в сексуальних цілях.

Стаття 3

1. Кожна держава-учасниця забезпечує, щоб, як мінімум, наступні діяння і види діяльності були повною мірою охоплені її кримінальним або карним правом, незалежно від того, чи були ці злочини вчинені на національному або транснаціональному рівні, або в індивідуальному чи організованому порядку:

а) у контексті торгівлі дітьми, визначеній у статті 2:

i) пропозиція, передача чи отримання будь-якими засобами дитини з метою:

a. сексуальної експлуатації дитини;

b. передачі органів дитини за винагороду;

c. використання дитини на примусових роботах;

ii) неправомірне схиляння в якості посередництва до згоди на усиновлення дитини з порушенням застосовних міжнародно-правових актів щодо усиновлення;

b) пропозиція, отримання, передача чи надання дитини для цілей дитячої проституції, визначеній у статті 2;

c) виробництво, розподіл, розповсюдження, імпорт, експорт, пропозиція, продаж або зберігання у вищезазначених цілях дитячої порнографії, визначеної у статті 2.

2. Враховуючи положення національного законодавства держави-учасниці, аналогічні положення застосовуються до спроби вчинення будь-якого з цих діянь, а також до пособництва та співучасті у вчиненні будь-якого з цих діянь.

3. Кожна держава-учасниця передбачає належні міри покарання за ці злочини, виходячи зі ступеня їхньої тяжкості.

4. З урахуванням положень свого національного законодавства кожна держава-учасниця у відповідних випадках вживає заходів щодо визначення відповідальності юридичних осіб за злочини, передбачені у пункті 1 цієї статті. З урахуванням правових принципів держави-учасниці ця відповідальність юридичних осіб може бути кримінальною, цивільною або адміністративною.

5. Держави-учасниці вживають всіх відповідних правових та адміністративних заходів з метою забезпечення того, щоб всі особи, які мають відношення до всиновлення дитини, діяли відповідно до положень застосовних міжнародно-правових актів.

Стаття 4

1. Кожна держава-учасниця вживає таких заходів, які можуть виявитися необхідними, для встановлення своєї юрисдикції щодо злочинів, зазначених у пункті 1 статті 3, у тих випадках, коли такі злочини вчиняються на її території або на борту морського чи повітряного судна, зареєстрованого у цій державі.

2. Кожна держава-учасниця може вживати таких заходів, які можуть виявитися необхідними, для встановлення своєї юрисдикції щодо злочинів, зазначених у пункті 1 статті 3, у таких випадках:

- а) коли передбачуваний злочинець є громадянином цієї держави або особою, місце звичайного проживання якої знаходиться на її території;
- б) коли жертва є громадянином цієї держави.

3. Кожна держава-учасниця також вживає таких заходів, які можуть виявитися необхідними, для встановлення своєї юрисдикції щодо вищезгаданих злочинів, коли передбачуваний злочинець знаходиться на її території, і вона не видає його або її іншій державі-учасниці на підставі того, що злочин було вчинено одним із її громадян.

4. Цей Протокол не виключає будь-яку кримінальну юрисдикцію, яка здійснюється відповідно до внутрішньодержавного права.

Стаття 5

1. Злочини, зазначені в пункті 1 статті 3, вважаються такими, що спричиняють видачу і підлягають включенню, до будь-якого договору про видачу, що існує між державами-учасницями, а також, до будь-якого договору про видачу, який укладається між ними згодом, відповідно до умов, визначених у цих договорах.

2. Якщо держава-учасниця, яка обумовлює видачу наявністю договору, одержує прохання про видачу від іншої держави-учасниці, з якою вона не має договору про видачу, вона може розглядати цей Протокол щодо таких злочинів як правову підставу для видачі. Видача здійснюється згідно з умовами, передбаченими законодавством держави, до якої звернуте прохання про видачу.

3. Держави-учасниці, які не обумовлюють видачу наявністю договору, розглядають у відносинах між собою такі злочини як злочини, що спричиняють видачу, відповідно до умов, передбачених законодавством держави, до якої звернуте прохання про видачу.

4. Такі злочини для цілей видачі між державами-учасницями розглядаються так, як би вони були вчинені не тільки на місці їхнього вчинення, але також і на території держав, які зобов'язані встановити свою юрисдикцію відповідно до статті 4.

5. Якщо прохання про видачу надходить стосовно одного із злочинів, зазначених у пункті 1 статті 3, і якщо держава-учасниця, до якої звернено таке прохання, не видає і не видаватиме злочинця на підставі

його громадянства, ця держава вживає відповідних заходів для передачі справи своїм компетентним органам з метою порушення кримінального переслідування.

Стаття 6

1. Держави-учасниці надають одна одній максимальну допомогу у зв'язку з розслідуваннями чи кримінальним переслідуванням або процедурами видачі, які розпочаті стосовно злочинів, зазначених у пункті 1 статті 3, включаючи сприяння щодо отримання наявних у них доказів, необхідних для здійснення зазначених процесуальних дій.

2. Держави-учасниці виконують свої зобов'язання щодо пункту 1 цієї статті, керуючись будь-якими договорами чи іншими домовленостями про взаємну правову допомогу, які можуть між ними існувати. За відсутності таких договорів чи домовленостей держави-учасниці надають одна одній допомогу згідно з їхнім внутрішньодержавним правом.

Стаття 7

Держави-учасниці згідно з положеннями їхнього національного законодавства:

а) у відповідних випадках вживають заходів, які забезпечують вилучення та конфіскацію:

i) майна, такого як матеріали, засоби та інше обладнання, яке використовується для вчинення або сприяння вчиненню злочинів, передбачених цим Протоколом;

ii) доходів, отриманих в результаті вчинення таких злочинів;

б) виконують прохання іншої держави-учасниці про вилучення або конфіскацію майна чи доходів, зазначених у підпункті (а)(i);

с) вживають заходів, спрямованих на закриття на тимчасовій або постійній основі приміщень, які використовуються для вчинення таких злочинів.

Стаття 8

1. Держави-учасниці вживають відповідних заходів для захисту прав та інтересів дітей — жертв практики, забороненої цим Протоколом, на всіх етапах кримінального судочинства, зокрема шляхом:

а) визнання уразливості дітей-жертв і адаптації процедур для визнання їхніх особливих потреб, у тому числі їх особливих потреб в якості свідків;

б) інформування дітей-жертв про їхні права, роль та утримання, терміни і хід судочинства та про рішення щодо їхніх справ;

с) забезпечення того, щоб думки, потреби і проблеми дітей-жертв подавались і розглядались у ході судочинства відповідно до процесуальних

норм національного законодавства у тих випадках, коли зачіпаються їхні особисті інтереси;

d) надання дітям — жертвам послуг щодо надання відповідної підтримки на всіх етапах судочинства;

e) захисту у відповідних випадках особистого життя і особи дітей-жертв та вжиття заходів, згідно з національним законодавством, з метою уникнення небажаного розповсюдження інформації, яка могла б призвести до встановлення особи дітей-жертв;

f) забезпечення у відповідних випадках захисту дітей-жертв, а також їхніх сімей та свідків, які виступають від їхнього імені, від залякування та застосування заходів помсти;

g) недопущення надмірних затримок із винесенням рішень щодо справ та виконанням розпоряджень і постанов щодо надання компенсації дітям-жертвам.

2. Держави-учасниці забезпечують, щоб сумніви щодо справжнього віку жертви не перешкождали початку кримінального розслідування, в тому числі розслідування з метою встановлення віку жертви.

3. Держави-учасниці забезпечують, щоб у системі кримінального судочинства при поводженні з дітьми, які є жертвами злочинів, передбачених цим Протоколом, першочергова увага приділялась дотриманню найкращих інтересів дитини.

4. Держави-учасниці вживають заходів для забезпечення належної підготовки, зокрема юридичної і психологічної, осіб, які працюють з дітьми — жертвами злочинних діянь, заборонених відповідно до цього Протоколу.

5. Держави-учасниці у відповідних випадках вживають заходів щодо забезпечення безпеки і недоторканності тих осіб та/або організацій, які займаються превентивною діяльністю та/або захистом і реабілітацією жертв таких злочинів.

6. Ніщо в цій статті не тлумачиться як таке, що завдає шкоди або суперечить правам звинувачуваного на справедливе і неупереджене судочинство.

Стаття 9

1. Держави-учасниці приймають або зміцнюють, застосовують і пропагують закони, адміністративні заходи, соціальні стратегії та програми з метою попередження злочинів, зазначених у цьому Протоколі. Особлива увага приділяється захисту дітей, особливо уразливих стосовно такої практики.

2. Держави-учасниці сприяють підвищенню поінформованості широких кіл громадськості, включаючи дітей, шляхом забезпечення інформування з використанням усіх відповідних засобів, просвіти і навчання щодо превентивних заходів і шкідливих наслідків злочинів, зазначених

в цьому Протоколі. Під час виконання своїх обов'язків згідно з цією статтею держави-учасниці заохочують участь суспільства, і зокрема дітей і дітей-жертв, у таких інформаційно-просвітницьких і навчальних програмах, у тому числі на міжнародному рівні.

3. Держави-учасниці вживають всіх можливих заходів з метою надання будь-якої належної допомоги жертвам таких злочинів, включаючи їхню повну соціальну реінтеграцію та їхнє повне фізичне і психологічне відновлення.

4. Держави-учасниці забезпечують, щоб усі діти — жертви злочинів, зазначені у цьому Протоколі, мали доступ до належних процедур одержання від осіб, які несуть юридичну відповідальність, компенсацію за завдану шкоду без будь-якої дискримінації.

5. Держави-учасниці вживають відповідних заходів для забезпечення дійової заборони виробництва і розповсюдження матеріалів, які пропагують злочини, зазначені у цьому Протоколі.

Стаття 10

1. Держави-учасниці вживають всіх необхідних заходів для зміцнення міжнародного співробітництва шляхом укладання багатосторонніх, регіональних і двосторонніх домовленостей з метою попередження, виявлення, розслідування, кримінального переслідування і покарання осіб, які винні у вчиненні діянь, пов'язаних з торгівлею дітьми, дитячою проституцією, дитячою порнографією та дитячим секс-туризмом. Держави-учасниці сприяють також міжнародному співробітництву і координації між своїми органами, національними і міжнародними неурядовими організаціями і міжнародними організаціями.

2. Держави-учасниці сприяють розвитку міжнародного співробітництва, спрямованого на надання дітям-жертвам допомоги в їх фізичній і психологічній реабілітації, соціальній реінтеграції та репатріації.

3. Держави-учасниці сприяють зміцненню міжнародного співробітництва з метою ліквідації основних причин, таких як злидні і недостатній розвиток, які збільшують уразливість дітей як об'єктів торгівлі дітьми, дитячої проституції, дитячої порнографії і дитячого секс-туризму.

4. Держави-учасниці, які мають для цього відповідні можливості, надають фінансову, технічну або іншу допомогу в межах існуючих багатосторонніх, регіональних, двосторонніх або інших програм.

Стаття 11

Ніщо в цьому Протоколі не зачіпає жодних положень, які більшою мірою сприяють здійсненню прав дитини і які можуть міститися:

- a) у законодавстві держави-учасниці;
- b) у нормах міжнародного права, які діють для цієї держави.

Стаття 12

1. Кожна держава-учасниця, протягом двох років після набуття чинності цим Протоколом для цієї держави-учасниці, подає Комітету з прав дитини доповідь, яка містить повну інформацію про заходи, вжиті нею з метою виконання положень цього Протоколу.

2. Після подання повної доповіді кожна держава-учасниця вносить у доповіді, які подаються нею Комітету з прав дитини відповідно до статті 44 Конвенції, будь-яку додаткову інформацію, що стосується виконання Протоколу. Інші держави — учасниці Протоколу подають доповідь кожні п'ять років.

3. Комітет з прав дитини може запитати у держав-учасниць додаткову інформацію, що стосується виконання цього Протоколу.

Стаття 13

1. Цей Протокол відкритий для підписання будь-якою державою, яка є учасницею Конвенції або її підписала.

2. Цей Протокол підлягає ратифікації і відкритий для приєднання будь-якої держави, яка є учасницею Конвенції або її підписала. Ратифікаційні грамоти або документи про приєднання здаються на зберігання Генеральному секретареві Організації Об'єднаних Націй.

Стаття 14

1. Цей Протокол набуває чинності через три місяці після здачі на зберігання десятої ратифікаційної грамоти або документа про приєднання.

2. Для кожної держави, яка ратифікує цей Протокол або приєднується до нього після набуття ним чинності, цей Протокол набуває чинності через один місяць після здачі на зберігання його ратифікаційної грамоти або документа про приєднання.

Стаття 15

1. Будь-яка держава-учасниця може денонсувати цей Протокол у будь-який час шляхом письмового повідомлення Генерального секретаря Організації Об'єднаних Націй, який потім інформує про це інші держави — учасниці Конвенції і всі держави, які підписали Конвенцію. Денонсація набуває чинності після закінчення одного року з дати отримання повідомлення Генеральним секретарем Організації Об'єднаних Націй.

2. Така денонсація не звільняє державу-учасницю від її обов'язків за цим Протоколом, щодо будь-якого злочину, вчиненого до дати набуття денонсацією чинності. Отже, така денонсація ніяк не перешкоджає подальшому розгляду будь-якого питання, яке вже знаходиться на розгляді Комітету до дати набуття денонсацією чинності.

Стаття 16

1. Будь-яка держава-учасниця може запропонувати зміни та доповнення і подати їх Генеральному секретареві Організації Об'єднаних Націй. Після цього Генеральний секретар перепроводжує запропоновані зміни та доповнення державам-учасницям з проханням зазначити, чи висловлюються вони за скликання конференції держав-учасниць з метою розгляду цих пропозицій і проведення голосування щодо них. Якщо протягом чотирьох місяців, починаючи з дати такого повідомлення, хоча б одна третина держав-учасниць висловиться за таку конференцію, Генеральний секретар скликає цю конференцію під егідою Організації Об'єднаних Націй. Будь-які зміни та доповнення, прийняті більшістю держав-учасниць, які були присутні на цій конференції, та брали участь у голосуванні, подаються Генеральній Асамблеї на затвердження.

2. Зміни та доповнення, прийняті відповідно до пункту 1 цієї статті, набувають чинності після затвердження їх Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй і прийняття більшістю в дві третини голосів держав-учасниць.

3. Коли зміни та доповнення набувають чинності, вони стають обов'язковими для тих держав-учасниць, які їх прийняли, а для інших держав-учасниць залишаються обов'язковими положення цього Протоколу та будь-які попередні зміни та доповнення, які ними прийняті.

Стаття 17

1. Цей Протокол, англійський, арабський, іспанський, китайський, російський і французький тексти якого є рівно автентичними, підлягає здачі на зберігання до архіву Організації Об'єднаних Націй.

2. Генеральний секретар Організації Об'єднаних Націй направляє завірені копії цього Протоколу всім державам — учасницям Конвенції і всім державам, які підписали Конвенцію.

ЗАГАЛЬНОДЕРЖАВНА ПРОГРАМА “НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЛАН ДІЙ ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ КОНВЕНЦІЇ ООН ПРО ПРАВА ДИТИНИ” НА ПЕРІОД ДО 2016 РОКУ*

Розділ I

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Україна як член міжнародного співтовариства бере участь у діяльності зі створення сприятливого для дітей середовища, в якому гідний розвиток і захист їх прав забезпечується з дотриманням принципів демократії, рівності, миру, соціальної справедливості з урахуванням моральних засад та традиційних цінностей українського суспільства, спрямованих на зміцнення сім'ї та морального здоров'я дітей в Україні.

Підсумковим документом Спеціальної сесії в інтересах дітей Генеральної Асамблеї ООН “Світ, сприятливий для дітей”, підписаним Кабінетом Міністрів України 10 травня 2002 року, визначено чотири пріоритетні напрями діяльності: пропагування здорового способу життя; забезпечення можливості здобувати високоякісну освіту; захист дітей від жорстокого поводження, насильства та експлуатації; боротьба з ВІЛ/СНІДом, а також передбачено глобальний план дій, орієнтований на розвиток і захист прав та інтересів підростаючого покоління, і завдання, які світова спільнота має виконувати для дітей та разом з дітьми.

Ця Програма має на меті об'єднати в єдину систему зусилля держави щодо захисту прав дітей.

Розділ II

МЕТА І ЗАВДАННЯ ПРОГРАМИ, ОСНОВНІ НАПРЯМИ ЇЇ ВИКОНАННЯ

Метою Програми є забезпечення оптимального функціонування цілісної системи захисту прав дітей в Україні відповідно до вимог Конвенції ООН про права дитини та з урахуванням цілей розвитку, проголоше-

---

* Затверджено Законом України від 5 березня 2009 р.

них Декларацією тисячоліття ООН, і стратегії Підсумкового документа Спеціальної сесії в інтересах дітей Генеральної Асамблеї ООН “Світ, сприятливий для дітей”.

1. Охорона здоров'я та формування здорового способу життя дітей

1.1. Охорона здоров'я

Мета — створення умов для народження здорової дитини, збереження здоров'я кожної дитини протягом усього періоду дитинства, забезпечення доступу до високоякісних медичних послуг.

Основні завдання:

забезпечення рівного доступу всіх жінок незалежно від місця проживання та соціального статусу до високоякісних медичних послуг, що надаються вагітним, створення умов для безпечних пологів, для чого:

- знизити до 2010 року рівень мертвонародженості на 20 відсотків;
- збільшити до 2010 року питому вагу нормальних пологів до 70 відсотків порівняно з 2007 роком;
- забезпечити до 2010 року народження не менш як 90 відсотків дітей у закладах охорони здоров'я, що відповідають статусу “Лікарня, доброзичлива до дитини”;

створення безпечного та сприятливого середовища для розвитку дитини, збереження її здоров'я та життя, для чого:

- сприяти досягненню до 2015 року рівня виключно грудного вигодовування не менш як 60 відсотків дітей віком до шести місяців;
- знизити до 2016 року на дві третини рівень смертності дітей віком до п'яти років порівняно з 1990 роком;
- забезпечити фахове консультування у пологових будинках батьків, у яких народилися діти з вродженими вадами розвитку;

підвищення якості та розширення обсягу медичних послуг, що надаються неповнолітнім дітям, для чого знизити до 2010 року рівень смертності неповнолітніх дітей на 10 відсотків;

здійснення заходів, спрямованих на запобігання дитячій інвалідності та поліпшення стану надання медичної допомоги дітям-інвалідам, для чого знизити до 2010 року рівень смертності від вроджених вад розвитку дітей віком до одного року на 10 відсотків та дітей віком до 18 років — на 10 відсотків;

здійснення реорганізації системи охорони здоров'я дітей і матерів, надаючи пріоритет розвитку мережі закладів первинної безкоштовної

медико-санітарної допомоги, та вдосконалення системи спеціалізованої медичної допомоги відповідно до міжнародних стандартів, для чого:

- забезпечити до 2010 року проведення медичного огляду всіх дітей;
- завершити до 2016 року переоснащення медичним обладнанням дитячих та родопомічних закладів охорони здоров'я, збільшивши виробництво та використання медичного обладнання, яке виробляється вітчизняними виробниками, не менш як у два рази;

забезпечення заходів, спрямованих на лікування дитячих патологій, які на сьогодні не лікуються в Україні, визначення дієвого механізму відповідного лікування дітей у медичних закладах інших країн.

1.2. Протидія ВІЛ/СНІДу, туберкульозу та наркоманії

Мета — обмежити поширення серед дітей ВІЛ/СНІДу, туберкульозу та наркоманії.

Основні завдання:

забезпечення реалізації державної політики у сфері боротьби з туберкульозом, наркоманією, ВІЛ/СНІДом, захисту прав ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД дітей, зменшення небезпеки інфікування ВІЛ-уразливих категорій дітей, для чого:

- забезпечити до 2010 року доступ до відповідної інформації та комплексу послуг для зменшення ризику інфікування ВІЛ, а також до лікування та догляду не менш як за 75 відсотками неповнолітніх дітей, які опинилися в скрутних життєвих обставинах;

— забезпечити зменшення до 5 відсотків показника передачі ВІЛ від матері до дитини;

— забезпечити до 2010 року доступ не менш як 95 відсоткам ВІЛ-інфікованих жінок до послуг із запобігання передачі ВІЛ від матері до дитини;

— забезпечити до 2016 року за рахунок коштів державного бюджету лікарськими засобами для лікування ВІЛ/СНІДу та опортуністичних інфекцій не менш як 90 відсотків хворих дітей;

підвищення рівня обізнаності населення щодо ВІЛ/СНІДу, туберкульозу та наркоманії, формування толерантного ставлення до ВІЛ-інфікованих, хворих на СНІД і наркоманію дітей, для чого:

— щороку проводити в засобах масової інформації всеукраїнську інформаційну кампанію, спрямовану на формування толерантного ставлення до ВІЛ-інфікованих і хворих на СНІД дітей;

— забезпечити до 2010 року інформування 100 відсотків дітей старшого шкільного віку про те, як захистити себе від захворювання на ВІЛ/СНІД;

— проводити наукові дослідження з питань вивчення особливостей поширення ВІЛ/СНІДу серед дітей та можливих наслідків цього захво-

рювання; розробляти вітчизняні засоби профілактики і діагностики ВІЛ-інфекції у дітей та жінок;

— щороку проводити в засобах масової інформації всеукраїнську інформаційну кампанію, спрямовану на формування громадської думки щодо наслідків наркотичної залежності та неприйнятності будь-яких форм розповсюдження наркотиків.

1.3. Оздоровлення та відпочинок

Мета — реалізація права кожної дитини на оздоровлення та відпочинок шляхом запровадження комплексу спеціальних заходів соціального, виховного, медичного, гігієнічного, спортивного характеру, спрямованих на поліпшення та зміцнення стану здоров'я дітей, організацію їх змістовного відпочинку.

Основне завдання — збереження, розвиток та ефективне використання мережі відповідних дитячих оздоровчих закладів, для чого:

забезпечити до 2010 року оздоровлення в дитячих оздоровчих закладах не менш як 50 відсотків, до 2016 року — не менш як 70 відсотків дітей шкільного віку;

забезпечити до 2010 року оздоровлення всіх дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування;

забезпечити до 2010 року оздоровлення не менш як 70 відсотків дітей із малозабезпечених, багатодітних та неповних сімей;

забезпечити до 2016 року обладнання за принципом архітектурної доступності всіх дитячих оздоровчих закладів пристроями для доступу дітей та дорослих із обмеженими фізичними можливостями.

1.4. Фізичне виховання

Мета — створення належних умов для збереження та зміцнення фізичного здоров'я дітей, формування здорового способу життя.

Основне завдання — створення до 2010 року умов для оздоровчої рухової активності дітей в обсязі не менш як 5-6 годин на тиждень.

2. Освіта

Мета — створення рівних умов для доступу кожної дитини до високоякісної освіти (дошкільної, загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної і вищої) для забезпечення розвитку особистості, суспільства і держави.

Основні завдання:

збільшення кількості дітей, які відвідують навчальні заклади;

забезпечення до 2010 року всіх дітей-інвалідів послугами навчальних закладів незалежно від стану здоров'я цих дітей та їх місця проживання і виховання;

забезпечення високоякісними освітніми послугами, для чого:

- запровадити з 2009 року систематичний моніторинг діяльності дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних, професійно-технічних і вищих навчальних закладів із визначенням їх рейтингу та щорічним оприлюдненням результатів у засобах масової інформації;

- розробити та почати впровадження з 2010 року нового покоління вітчизняних, зокрема електронних, підручників, навчальних посібників, у тому числі для спеціальних загальноосвітніх шкіл (шкіл-інтернатів для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку), відповідно до сучасного рівня розвитку високих технологій та забезпечити для цього доступ до мережі Інтернет дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних, професійно-технічних і вищих навчальних закладів;

протягом 2010 року забезпечити всі навчальні заклади українізованою версією програмного продукту (Microsoft Office тощо).

3. Культурний і духовний розвиток дитини

Мета — розвиток творчого потенціалу дітей, організація їх естетичного та патріотичного виховання.

Основні завдання:

створення рівних умов для доступу кожної дитини до послуг закладів соціально-культурної сфери;

оновлення до 2016 року бібліотечного фонду дитячої та юнацької літератури і періодичних видань для дітей та підлітків у всіх бібліотеках, зокрема в сільській місцевості;

заборона розміщення реклами (крім соціальної реклами) у підручниках, щоденниках та іншій друкованій продукції шкільного призначення;

підвищення рівня естетичного та патріотичного виховання дітей, зокрема, забезпечення до 2016 року працівників соціально-культурної сфери методичною літературою для роботи з дітьми різних груп з питань культурного та духовного розвитку.

4. Захист прав дітей різних категорій

4.1. Соціальне забезпечення та підтримка сімей з дітьми

Мета — створення умов для утвердження в суспільстві сімейних цінностей, матеріального забезпечення сімей з дітьми, забезпечення їх морального здоров'я, виховання відповідального батьківства та запобігання соціальному сирітству.

Основні завдання:

підвищення рівня народжуваності;

подолання бідності серед дітей та сімей з дітьми;

заохочення трудової активності сімей з дітьми, підвищення рівня економічної спроможності сімей з дітьми та посилення їх соціального захисту;

підвищення рівня культури сімейних стосунків і відповідальності батьків за виконання своїх обов'язків шляхом активізації участі батьків у семінарах, тренінгах, що сприяють формуванню сімейних цінностей;

забезпечення розвитку та доступності соціальних послуг для сімей з дітьми;

розроблення та впровадження системи підготовки дітей і молоді до сімейного життя та відповідального батьківства з урахуванням моральних засад та традиційних цінностей українського суспільства, спрямованої на зміцнення сім'ї та морального здоров'я дітей в Україні.

4.2. Запобігання соціальному сирітству, подолання бездоглядності та безпритульності серед дітей

Мета — організація результативної роботи щодо запобігання соціальному сирітству, реабілітації бездоглядних та безпритульних дітей, розвитку сімейних форм виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, бездоглядних та безпритульних, схильних до бродяжництва.

Основні завдання:

удосконалення системи соціальної роботи з сім'ями, що мають дітей і опинилися в складних життєвих обставинах;

запобігання соціальному сирітству дітей з раннього віку, сприяння діяльності в родопомічних закладах консультаційних пунктів соціально-психологічної допомоги, центрів матері та дитини, для чого:

- запобігати відмові батьків від дітей раннього віку, в тому числі дітей з вродженими вадами розвитку;

- своєчасно виявляти бездоглядних та безпритульних дітей, влаштовувати їх на виховання в заклади сімейного типу та соціального захисту;

- встановлювати статус дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, не пізніше як через два місяці після виявлення дитини, яка залишилася без батьківського піклування;

удосконалити процес реабілітації бездоглядних та безпритульних дітей та їх сімей, для чого:

- упорядкувати до 2010 року систему обліку бездоглядних та безпритульних дітей (у відповідних організаціях незалежно від їх форм власності);

- до 2010 року зменшити кількість бездоглядних та безпритульних дітей на 60 відсотків, до 2012 року — на 75 відсотків, до 2015 року — на 95 відсотків.

4.3. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування

Мета — створення умов для реалізації права кожної дитини на виховання в сім'ї.

Основні завдання:

реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

розроблення стандартів функціонування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

розроблення та запровадження механізму фінансування потреб дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, за принципом “гроші ходять за дитиною”;

розроблення та запровадження відповідного механізму із забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, якісним та достатнім харчуванням, одягом; забезпечення відповідної профілактики захворюваності та ефективного лікування таких дітей;

приведення у відповідність із міжнародними договорами України процедури усиновлення іноземцями дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, забезпечення ефективного контролю за захистом прав та інтересів дітей, усиновлених іноземцями;

забезпечення функціонування системи моніторингового нагляду за захистом прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

розвиток сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (усиновлення, опіка та піклування, створення дитячих будинків сімейного типу, прийомних сімей), для чого:

— збільшити до 2010 року втричі порівняно з 2005 роком кількість дітей, усиновлених громадянами України. До 2010 року забезпечити усиновлення 15 відсотків, а до 2016 року — 25 відсотків дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

— збільшити рівень влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у будинки сімейного типу і прийомні сім'ї у 2010 році — до 40 відсотків, у 2016 році — до 80 відсотків;

— зменшити кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховуються в закладах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у 2010 році — до 20 відсотків, у 2016 році — до 13 відсотків;

— забезпечити до 2010 року доступ не менш як 95 відсоткам населення до повної та об'єктивної інформації з питань влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, до будинків сімейного типу і прийомних сімей;

забезпечення захисту прав вихованців закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, для чого:

- ухвалювати рішення щодо збереження житлових та інших майнових прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, не пізніше як через місяць від дня надання дитині відповідного статусу;

- забезпечити випускників шкіл-інтернатів, які потребують житла, соціальним гуртожитком, створити умови для їх доступу до психологічних, соціально-педагогічних, соціально-медичних, юридичних, інформаційних та інших послуг;

- удосконалити механізми збереження житлових та майнових прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

- створити умови для адаптації молоді з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, до самостійного життя та їх доступу до різних видів соціальних послуг.

4.4. Захист дітей-інвалідів

Мета — забезпечення соціального захисту дітей-інвалідів, надання високоякісних психологічних, соціально-педагогічних, соціально-медичних, юридичних, інформаційних та інших послуг дітям-інвалідам та сім'ям, які ними опікуються; створення умов для реалізації їхнього особистісного потенціалу.

Основні завдання:

створення умов для виховання та догляду за дитиною-інвалідом у сім'ї;

надання допомоги і підтримки дітям-інвалідам, забезпечення їх соціального супроводу з метою самореалізації, для чого забезпечити надання:

- психологічних, соціально-педагогічних, соціально-медичних, юридичних, інформаційних та інших послуг до 2010 року не менш як 80 відсоткам, до 2016 року — усім дітям-інвалідам відповідно до потреби;

- волонтерської допомоги до 2010 року не менш як 60 відсоткам, до 2016 року — не менш як 80 відсоткам дітей-інвалідів відповідно до потреби.

4.5. Захист дітей-біженців, дітей, які перебувають на території

України без законних представників, та дітей без громадянства

Мета — забезпечення соціальної адаптації дітей, які є шукачами притулку без супроводу дорослих, та дітей з родин біженців.

Основні завдання:

створення умов для влаштування дітей-біженців, дітей, які перебувають на території України без законних представників, та дітей без громадянства, сприяння їх об'єднанню з сім'ями;

забезпечення доступу дітей, які перебувають на території України без законних представників, та дітей-біженців до навчання (у школі або за індивідуальною навчальною програмою) і програм розвитку особистості.

4.6. Боротьба з використанням дитячої праці

Мета — запобігання найгіршим формам дитячої праці та їх ліквідація шляхом запровадження ефективних економічного, правового і соціального механізмів, спрямованих на запобігання порушенням законодавства щодо застосування праці дітей.

Основні завдання:

розроблення та запровадження механізму взаємодії органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, професійних спілок та організацій роботодавців, інших громадських організацій, до сфери діяльності яких належить здійснення заходів, спрямованих на боротьбу із застосуванням найгірших форм дитячої праці;

забезпечення реалізації права дитини на захист від економічної експлуатації та від виконання будь-якої роботи, що може бути небезпечною для її здоров'я, стати перешкодою у здобутті нею освіти чи завдавати шкоди фізичному, розумовому, духовному і моральному розвитку, для чого:

- запровадити починаючи з 2009 року систему моніторингу застосування дитячої праці на підприємствах, в установах, організаціях усіх форм власності;

- інформувати населення про ситуацію із застосуванням праці дітей в Україні через засоби масової інформації, а також на підприємствах, в установах та організаціях, навчальних закладах;

- забезпечити надання послуг з фізичної, психічної і духовної реабілітації дітей, які були залучені до найгірших форм дитячої праці;

- забезпечити до 2010 року можливість доступу до безперервної освіти не менш як 70 відсотків дітей, які працюють.

4.7. Ліквідація торгівлі дітьми, сексуальної експлуатації, інших форм жорстокого поводження з ними

Мета — ліквідація торгівлі дітьми, сексуальної експлуатації, інших форм жорстокого поводження з ними; створення умов для ефективної реабілітації дітей.

Основні завдання:

підвищення ефективності профілактичної та роз'яснювальної роботи серед батьків з метою запобігання жорсткому поводженню з дітьми;

удосконалення процедур щодо виявлення дітей, які потерпіли від сексуальної експлуатації, інших форм жорстокого поводження з ними;

створення системи реабілітації та реінтеграції дітей, які потерпіли від торгівлі ними, сексуальної експлуатації, інших форм жорстокого поводження;

забезпечення функціонування системи захисту дітей від жорстокого поводження, проведення відповідної профілактичної роботи.

4.8. Захист прав дітей, які вчинили правопорушення

Мета — профілактика правопорушень з боку дітей, значне зменшення кількості злочинів, вчинених дітьми, приведення умов їх утримання у спеціальних установах для дітей у відповідність із міжнародними стандартами.

Основні завдання:

активізація профілактичної роботи з метою запобігання правопорушенням у дитячому середовищі, для чого:

- запровадити у практику новітні методи та форми роботи з дітьми, схильними до правопорушень;

- підвищити рівень обізнаності дітей шкільного віку з правових питань;

вдосконалення моніторингу щодо:

- стану дитячої злочинності та злочинів, вчинених проти дітей;

- стану дотримання прав, а також створення умов для перебування дітей у приймальниках-розподільниках для дітей органів внутрішніх справ, слідчих ізоляторах, спеціальних виховних установах Державного департаменту України з питань виконання покарань, школах соціальної реабілітації та професійних училищах соціальної реабілітації органів освіти;

забезпечення соціального патронажу дітей, які відбувають покарання у спеціальних виховних установах Державного департаменту України з питань виконання покарань або звільнені з них, для чого:

- забезпечити дотримання прав на житло відповідно до законодавства України для неповнолітніх, звільнених із спеціальних виховних установ Державного департаменту України з питань виконання покарань, а також влаштування їх на роботу чи на навчання;

- вжити заходів щодо зменшення кількості випадків повторного вчинення злочинів дітьми до кінця 2016 року не менш як на 20 відсотків;

- вивчити можливість створення системи ювенальної юстиції в рамках проведення реформи судової системи з метою поліпшення національного законодавства у сфері захисту прав дітей, удосконалення превентивної та профілактичної роботи з метою запобігання вчиненню дітьми злочинів та інших правопорушень, створення ефективної системи реабілітації неповнолітніх правопорушників.

5. Підвищення ролі територіальної громади у вирішенні питань захисту прав та розвитку дітей

Мета — активізація участі територіальної громади у захисті прав та розвитку дитини шляхом залучення представників громади до діяльності в інтересах дітей.

Основні завдання:

запровадження механізму підтримки ініціатив членів територіальної громади в інтересах дітей, для чого органам місцевого самоврядування розробити до 2010 року програми з питань захисту прав дитини та здійснити до 2016 року моніторинг та дати оцінку стану виконання цих програм;

підготовка фахівців соціальної сфери, зокрема, до 2010 року не менш як 55 відсотків, до 2016 року — не менш як 90 відсотків працівників до роботи з активізації участі територіальної громади у захисті прав дітей.

6. Участь дітей у житті суспільства

Мета — забезпечення реалізації права дітей висловлювати свою думку, виховання навичок прийняття соціально мотивованих рішень.

Основне завдання — розвиток у дітей навичок з прийняття рішень, що впливають на їхнє життя, для чого:

сприяти створенню до 2010 року в кожному регіоні циклів телепрограм із сурдоперекладом чи титруванням, радіопрограм, інформаційних видань для дітей, у тому числі на аудіоносіях для дітей з вадами слуху та зору;

створити при кожній районній та міській раді дорадчі органи з представників молодіжних і дитячих громадських організацій.

7. Міжнародне співробітництво

Мета — розвиток різних форм співробітництва з іншими державами, міжнародними організаціями для розв'язання нагальних проблем у сфері охорони дитинства.

Основні завдання:

приведення законодавчих актів України у відповідність із міжнародними нормами, які впливають із відповідних міжнародних договорів щодо захисту прав та розвитку дитини;

забезпечення подальшої співпраці України з Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ), іншими міжнародними організаціями з питань захисту прав дітей;

сприяння міжнародному співробітництву в рамках програм обміну учнями з метою розвитку їх здібностей і талантів;

укладення нових чи приєднання до чинних міжнародних договорів у сфері захисту прав дитини.

Розділ III

ФІНАНСОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОГРАМИ

Фінансування Програми здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України, бюджету Автономної Республіки Крим, місцевих бюджетів, а також за рахунок інших джерел, що не суперечать законодавству України.

Розділ IV

МОНІТОРИНГ, ОЦІНКА ТА ОЧІКУВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ ВИКОНАННЯ ПРОГРАМИ

Координація діяльності органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, здійснення моніторингу та оцінка виконання Програми щодо забезпечення прав і свобод дітей покладаються на Міжвідомчу комісію з питань охорони дитинства.

Інформація про вжиті заходи та досягнуті результати включається до періодичних доповідей України Комітету ООН з прав дитини.

Кабінет Міністрів України розробляє та затверджує заходи на виконання цієї Програми та орієнтовний обсяг їх фінансового забезпечення на наступний рік.

Комплексний моніторинг виконання Програми здійснюється один раз на рік починаючи з 2010 року.

До здійснення моніторингу та оцінки результатів виконання Програми залучаються представники заінтересованих центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, громадських, благодійних організацій.

Результати моніторингу та оцінка результатів виконання Програми оприлюднюються в засобах масової інформації.

Очікувані результати виконання Програми:

запровадження на державному рівні системи захисту дітей та збереження їхнього здоров'я;

створення умов для повноцінного життя в суспільстві дітей-інвалідів та дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку, для здобуття ними освіти, для їх подальшого працевлаштування;

активізація процесу формування у дітей здорового способу життя, забезпечення їх широкого залучення до фізичної культури і спорту;

створення системи надання дітям психологічних, соціально-педагогічних, соціально-медичних, юридичних, інформаційних та інших послуг незалежно від місця проживання;

забезпечення збереження та зміцнення матеріально-технічної бази закладів охорони здоров'я, освіти і культури;

реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

розроблення та запровадження механізму фінансування потреб дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, за принципом “гроші ходять за дитиною”;

поширення практики сімейного влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;

створення умов для активізації національного усиновлення;

здійснення захисту дітей-біженців;

посилення боротьби з торгівлею дітьми, здійснювання їх захисту від сексуальної експлуатації, інших форм жорстокого поводження;

активізація діяльності органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, громадськості щодо підтримки сімей з дітьми;

пропагування національної культури та духовної спадщини, національно-патріотичного виховання дітей, проведення роботи з виявлення та підтримки обдарованих дітей;

забезпечення широкої участі дітей у житті суспільства;

активізація діяльності територіальних громад із захисту прав дітей;

забезпечення поширення соціальної реклами та широкого висвітлення в засобах масової інформації питань соціально-правового захисту дітей, дотримання положень Конвенції ООН про права дитини.

**РЕКОМЕНДАЦІЇ,
РОЗРОБЛЕНІ ТЕМАТИЧНИМИ РОБОЧИМИ ГРУПАМИ
МІЖНАРОДНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ “ГІДНІСТЬ, РОЗВИТОК
ТА ДІАЛОГ”, ПРИСВЯЧЕНОЇ 20-РІЧЧЮ КОНВЕНЦІЇ ООН
ПРО ПРАВА ДИТИНИ***

Прийняті Комітетом ООН з прав дитини на 53-й сесії, 11–29 січня 2010 (CRC/C/53/3)

Тема I: Гідність

Робоча група 1: Діти – не річ, а носії прав

Рекомендації

1. **Комплексний підхід із запобігання та захисту з позицій прав дитини.** Створити довгострокову систему запобігання зазіханням, сексуальній та економічній експлуатації дівчаток і хлопчиків, захисту дітей від насильства шляхом розроблення ефективного багатосекторного й міжінституційного координаційного механізму на основі холистичного, динамічного, децентралізованого та еволюційного підходів. Регулярно звітувати про досягнутий прогрес у справі реалізації цієї системи на всіх рівнях. Забезпечити ефективну участь дітей у формуванні державної політики в інтересах самих дітей.

2. **Законодавство.** Прискорити ратифікацію всіма державами міжнародних і регіональних договорів про права людини, зокрема Факультативного протоколу до Конвенції ООН про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії, а також розробити на основі цих договорів правову базу для кримінальної відповідальності за всі форми експлуатації дітей, передбачивши універсальну юрисдикцію стосовно цього злочину.

3. **Механізми розслідування скарг і покарання.** Розробити ефективні процедури та механізми для отримання скарг і реагування на них, а також для проведення розслідувань і покарання тих, хто організовує, заохочує або отримує зиск із експлуатації дітей (кіберзлочинність, торгівля наркотиками), зважаючи на необхідність адаптації системи правосуддя до

---

* Відбулася в Женеві 8–9 жовтня 2009 р. у Міжнародному конференц-центрі за участю делегації на чолі з Омбудсманом України.

потреб дітей, особливо шляхом вжиття належних спеціальних заходів, механізмів і програм для забезпечення захисту й соціальної реінтеграції постраждалих дітей і дітей, які стали свідками злочинів. Створити ефективні механізми для боротьби з безкарністю та корупцією.

4. Сприятливе оточення. Гарантувати дітям захищені й безпечні умови в їх сім'ях, громадах, школах та установах шляхом заохочення позитивних і ненасильницьких методів освіти. Організовувати інформаційно-пропагандистські кампанії та просвітні заходи з прав дітей для сімей, громад, шкіл, установ, муніципалітетів і місцевих лідерів із залученням їх у всі превентивні дії проти зазіхань на дітей та їх експлуатації. Виявляти уразливих дітей та приділяти особливу увагу дітям, які є біженцями, переміщеними особами, мігрантами, сиротами, не зареєстрованими та/або живуть у малозабезпечених родинах, дітям вулиці, дітям, утягнутим у збройні конфлікти, позбавленим власного сімейного оточення й дітям, які стали сиротами через СНІД, а також вживати ефективних заходів для боротьби зі злиднями, підтримки найзнедоленіших родин.

5. Приватний сектор/ЗМІ. Інформувати ЗМІ та приватних підприємців (Інтернет-компанії й телекомунікаційні компанії, туристичний сектор, банки) про боротьбу проти зазіхань на дітей та їх експлуатації. Забороняти Інтернет-сайти та інші технології, які використовують та/або зображують дітей з метою сексуальної експлуатації в онлайн-овому або офлайн-овому режимах. Виявляти та ліквідовувати фінансові схеми, які використовуються для укладання оборудок, пов'язаних з експлуатацією дітей. Встановлювати партнерські відносини між державою і приватним сектором для підтримки навчально-просвітницьких та інформаційних кампаній.

6. Міжнародна співпраця. Зміцнювати міжнародну співпрацю у сфері боротьби проти зазіхань на дітей і їх експлуатації. Створити, зокрема на основі багатосторонніх угод, систему надання технічної та фінансової допомоги, а також обміну інформацією й передовим досвідом, зокрема щодо розслідування поліцейськими справ у рамках боротьби проти організованої злочинності.

Робоча група 2: Дискримінація дітей

Рекомендації

1. Зміцнення співпраці між конвенційними органами. Враховуючи взаємозв'язок і взаємозалежність різних факторів і форм дискримінації, конвенційним органам потрібно зміцнити свою співпрацю в різних сферах і на різних рівнях шляхом, наприклад, розроблення загальних зауважень з питань дискримінації або проведення спільних тематичних дискусій.

2. Зображення дітей. Для того, аби забезпечити повагу до людської гідності дитини й повагу до дітей як до групи, державам-учасницям слід

враховувати, розробляти та/або зміцнювати основні принципи (кодекси поведінки, етичні кодекси) й законодавство, регулюючи використання зображення дітей у ЗМІ, в акціях зі збору коштів, рекламних кампаніях і наукових дослідженнях (або для інших цілей) і долучати партнерів з громадянського суспільства до такої діяльності.

3. Наукові дослідження, збір даних, моніторинг, оцінка. Заохочувати наукові дослідження, моніторинг та оцінку різних факторів і форм дискримінації дітей для сприяння процесу імплементації Конвенції про права дитини й відповідної політики. Варто також розглянути питання розробки національних показників. Зокрема, слід стимулювати активну участь дітей і враховувати їх думки при розробці політики і практичних рекомендацій. Потрібно забезпечити поширення цих результатів.

4. Запобігання дискримінації. Держави-учасниці, громадянське суспільство та всі зацікавлені суб'єкти мають запобігати дискримінації шляхом вжиття заходів, спрямованих на зміну ставлення та поглядів за допомогою стимулювання діалогу, ліквідації структурних перекосів, розповсюдження інформації й забезпечення освітнього процесу з прав людини (спілкування без жорстокості, врегулювання конфліктів, поширення програм обміну й забезпечення недискримінаційної участі). Варто стимулювати інвестування в методи, які вже довели свою ефективність.

5. Засоби правового захисту. Державам-учасницям потрібно забезпечити наявність і доступність процедур правового захисту на міжнародному, національному і місцевому рівнях для окремих дітей і груп дітей, які стали жертвами дискримінації. Ця діяльність повинна бути всеохопною й включати судові та несудові процедури (посередництво, допомогу в реінтеграції (соціальної, охорона здоров'я, психологічній)).

6. Надання пріоритету правам дитини. Державам-учасницям необхідно тісно співробітничати на місцевому, субнаціональному, національному та міжнародному рівнях для забезпечення пріоритетності прав дитини, запобігання дискримінації й боротьби з нею, зокрема за допомогою відповідного моніторингу та імплементації Конвенції про права дитини.

Тема II: Розвиток

Робоча група 3: Зобов'язання держав-учасниць: реалізація економічних, соціальних і культурних прав. Чи є права дітей розкішшю в період економічної кризи?

Рекомендації

1. Національний план дій. В умовах сучасної економічної кризи, яку можна використовувати як шанс проявити або тест перевірити політичну волю, необхідно розглянути та розробити на користь ді-

тей національні плани дій, прив’язавши їх до національної стратегії розвитку та включивши в них політику стабільного соціального захисту із зазначенням термінів досягнення контрольних показників і стратегічними бюджетами в сфері охорони здоров’я, якісної освіти, харчування, соціального забезпечення і справедливості для всіх дітей. Такі національні плани дій і політика повинні розроблятися на основі участі дітей і їх сімей.

2. Розробка політичних стратегій і показники. Розробку політики необхідно здійснювати на основі конкретних даних, додавши нового імпульсу збору та аналізу інформації, зокрема за допомогою контрольних показників, орієнтованих на гарантії прав дітей. Комітет міг би схвалити низку конкретних правозахисних показників та уточнити сенс концепції “в максимальних рамках наявних ресурсів” (стаття 4 Конвенції) в поєднанні з принципом прогресивної реалізації. Комітет також міг би визначити власні критерії поняття дитячих злиднів.

3. Надання фінансового стимулу. Державам-учасницям слід допомогти, щоб пакети фінансових стимулів та інші заходи із пожвавлення економічного розвитку містили компоненти, орієнтовані на захист інтересів дитини, й мали на меті конкретні цілі підвищення стійкості сім’ї, наприклад, шляхом підтримки малих і середніх підприємств, а також програм фінансового стимулювання при дотриманні необхідних умов.

4. Відповідальність бізнесу. Державам-учасницям варто належним чином сприяти тому, щоб ділові кола зводили до мінімуму ризик порушення ними прав дітей у своїй діяльності, а також акцентувати увагу на соціальній та екологічній відповідальності бізнесу.

5. Підсудність економічних, соціальних і культурних прав. Державам-учасницям варто вжити всіх законодавчих, адміністративних та інших заходів для забезпечення можливості звернення до суду за захистом економічних, соціальних і культурних прав дітей. Державам-учасницям потрібно підтримувати повсякденні зусилля щодо запровадження нової міжнародної процедури для поведження зі скаргами як інструменту подальшого зміцнення цих прав.

6. Міжнародний розвиток і співпраця. Потрібно наполегливо закликати країни до того, щоб у своїх глобальних зусиллях із пошуку виходу з нинішньої економічної кризи вони гарантували збереження сучасних рівнів фінансування міжнародного розвитку та співпраці, встановивши при цьому стратегічний пріоритет прав дитини. У цьому контексті варто закликати країни до участі в панельному засіданні Сегменту високого рівня на дванадцятій сесії Ради з прав людини у березні 2010 року з метою обговорення та аналізу впливу фінансової й економічної кризи на реалізацію прав людини в усьому світі.

Робоча група 4: Розвиток потенціалу дитини як правотворчий принцип на практиці

Рекомендації

1. Сприятливі умови для розвитку здібностей дитини. Держави-учасниці повинні допомогти батькам, опікунам та іншим особам, відповідальним за догляд, розвиток і захист дітей, у створенні сприятливих і безпечних умов для повного розвитку здібностей дитини, завдяки чому дитина могла б повною мірою реалізовувати права у своїх якнайкращих інтересах і найгармонійнішим чином. Розвиток здібностей дитини — одна з головних функцій батьків. Держави-учасниці повинні допомогати батькам у цих зусиллях, утримуючись при цьому від невиправданого втручання в сімейне життя. Слід враховувати соціальний і культурний контекст.

2. Освіта. Державам-учасницям варто визнати важливу роль освіти у заохоченні та розвитку здібностей дитини, наданні їй допомоги у повнішій реалізації своїх прав. Навчальні заклади можуть підтримати ці заходи, якщо ті будуватимуть свою роботу як єдиний колектив дітей і дорослих, що на основі спільних зусиль допомагає розвитку освіти, навчання та організації соціального життя у школі, навчальному закладі або виховному центрі. Державам-учасницям слід підтримувати школи та інші освітні заклади у створенні структур і процесів, які заохочують дітей використовувати свої здібності та розвивати їх у майбутньому.

3. Запровадження належних вікових цензів. Держави-учасниці повинні бачити в дитині людину зі здібностями, що розвиваються або розвинулися, яка вміє користуватися своїми правами, а також розглянути можливість запровадження належних вікових цензів для незалежної реалізації деяких прав, наприклад, у сфері охорони здоров'я або вибору освітнього закладу. У таких випадках можуть стати в пригоді консультації з дитиною для того, щоб оцінити її здібності при забезпеченні належного їх захисту. Потрібно розробити чіткі стандарти поведінки дорослих, які відповідальні за реалізацію прав дитини.

4. Реалізація права дитини бути почутою. Державам-учасницям слід уникати введення норм, які передбачають оцінку здібностей окремої дитини, що розвиваються, щоразу, коли вона бажає скористатися правом на висловлювання своїх думок з тим, аби надати дитині вичерпні можливості для здійснення цього права. Зокрема, у всіх неформальних ситуаціях, таких, як сім'я, кожній дитині потрібно надати реальні можливості для висловлювання своїх думок без попередньої оцінки її здібностей, що розвиваються.

5. Визнання розмаїття здібностей. Держави-учасниці повинні максимально враховувати відмінності в розвитку та мобілізації дітьми своїх можливостей. Діти — це дівчатка і хлопчики різного віку, які належать

до різних культур і релігій, мають різне соціальне та етнічне походження, можуть жити в скрутні та потребувати спеціальної допомоги й захисту, а також потрапляти до категорії біженців і переміщених осіб, але яких потрібно поважати за будь-яких умов.

6. Розробка показників. Державам-учасницям та їх статистичним і науковим відомствам потрібно розробити показники для вимірювання прогресу (відсутність прогресу) щодо визнання можливостей дитини незалежно реалізовувати свої права.

Тема III: Діалог

Робоча група 5: Нова рушійна сила демократії: участь дітей у житті суспільства

Рекомендації

1. Інституціоналізація механізмів. Державам-учасницям для консультацій із дітьми варто інституціоналізувати механізми участі дітей на національному, регіональному та муніципальному рівнях і подбати, щоб вони забезпечували не символічну, а справжню всебічну участь, зважаючи на той факт, що діти не є однорідною групою. Механізми участі дітей повинні бути стійкими та підзвітними дітям і прозорими щодо обліку їх думок у процесах ухвалення рішень. Потрібно передбачити механізми участі дітей у міжнародних і регіональних форумах.

2. Підтримка участі дітей. У національне законодавство необхідно включити конкретні посилання на статтю 12 Конвенції та ухвалити основні принципи з питань дітей і умови їх участі. Очолювані дітьми асоціації повинні користуватися юридичним визнанням. Варто проводити із залученням дітей регулярні дослідження з різних аспектів їх участі та розробити показники для оцінки ступеня такої участі.

3. Тренінги та підвищення рівня поінформованості. Державам-учасницям слід забезпечити підготовку батьків і фахівців, широке інформування з питань заохочення участі дітей і його переваг як для сім'ї, так і для суспільства зокрема. Органи влади мають усвідомлювати свою відповідальність у сфері розвитку механізмів, які сприяють реалізації права дитини бути почутою.

4. Освіта. Школа — це головне середовище, де потрібно підтримувати участь дітей, проведення активних і постійних консультацій з ними, включаючи учнівські ради та студентські представництва. Права людини і громадська освіта повинні бути включені до шкільної програми й реалізовуватись на рівні початкової, середньої та вищої освіти. Для повноцінної реалізації своїх прав діти повинні про них знати, а школа зобов'язана забезпечити практичну реалізацію прав людини.

5. ЗМІ та творчість. Державам-учасницям необхідно нагадати про важливість підвищення ролі ЗМІ відповідно до статті 17 Конвенції. Мас-медіа мають залучати дітей до захисту прав людини й забезпечувати надання їм можливостей для створення власних програм, а також виділяти спеціальний час у мережі мовлення для програм, присвячених дітям. Художню творчість слід використовувати як засіб висловлювання думки, участі в шкільному житті та у діяльності громад.

6. Групи дітей, які піддаються дискримінації та маргіналізації. Має бути забезпечена участь дискримінованих і маргіналізованих груп дітей. Необхідно вжити активних заходів для розширення можливостей таких дітей і забезпечення їхнього рівного доступу до участі.

Робоча група 6: Голос дитини в сім'ї: подолання опору

Рекомендації

1. Національна стратегія і механізм поводження зі скаргами. Державам-учасницям слід розробити всеосяжну національну стратегію та сприятливий щодо дітей механізм із поводження зі скаргами для забезпечення плідного діалогу в сім'ї з тим, щоб формувати батьківські навички поваги до права дитини бути почутою. Для цього необхідно виділяти достатньо ресурсів, зокрема на моніторинг та оцінку, приділяючи при цьому особливу увагу дівчаткам.

2. Діти з особливими потребами. Вжити спеціальних заходів із стимулювання діалогу в сім'ї з урахуванням прав та інтересів дітей з особливими потребами, включаючи дітей розлучених батьків, дітей у закладах альтернативного догляду, дітей-мігрантів, шукачів притулку і біженців, дітей-інвалідів, дітей, які конфліктують із законом та інших. Потрібно враховувати культурне розмаїття та повагу до культурних цінностей сім'ї, які не суперечать Конвенції та сприяють зміцненню економічних, соціальних і культурних прав.

3. Заходи з інформування громадськості. Розробити навчально-підготовчі модулі та мультимедійні засоби (включаючи ЗМІ й мистецтво) на базі конкретних досліджень для вирішення пріоритетних завдань і виходу на більш широкі верстви суспільства. Організувати навчання з прав людини для дітей, їх батьків та інших осіб, які дбають про догляд, з тим, щоб вони усвідомлювали свої права та можливість їх реалізації в контексті сім'ї й глибше розуміли потреби та права дітей. Це має включати цілеспрямовану роботу з підвищення рівня поінформованості громадськості, зокрема на рівні громад.

4. Освіта у сфері прав людини і виконання повною мірою статті 12. Забезпечити освіту в сфері прав людини для дітей та їх батьків, а також для осіб, які дбають про догляд. Комітету варто знайти спосіб регулярного звернення до держав-учасниць із закликами повною мірою виконувати

статтю 12, а також вивчити питання участі дітей у цілому та організації діалогу всередині сім’ї зокрема.

5. Науково-дослідна робота. Комітет міг би запропонувати рекомендації щодо проведення досліджень науковими центрами, такими, як Дослідницький центр ЮНІСЕФ “Інноченті” з питань:

- а) діалог у сім’ях, включаючи розширену сім’ю, для вивчення важливості такої роботи й визначення способів надання родинам допомоги в зміцненні подібної комунікації;
- б) важливість і корисність інвестицій для вивільнення достатнього часу, який батьки могли б приділяти родині, витрати на такі інвестиції й очікувана соціальна віддача.

6. Організація роботи. Стимулювати запровадження державами-учасницями таких методів організації роботи, які дають змогу виокремити необхідний час для діалогу в колі сім’ї.

СПІЛЬНЕ ЗВЕРНЕННЯ
Омбудсмана України Ніни Карпачової та Представника
Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні Юкіе Мокуо
до органів влади і громадськості України
з нагоди 20-річчя Конвенції ООН про права дитини

Сьогодні, 20 листопада 2009 року, світове співтовариство відзначає 20-у річницю прийняття Генеральною Асамблеєю ООН Конвенції про права дитини. Цей фундаментальний міжнародний документ у галузі прав дитини має обов'язковий характер для кожної зі 193 держав, які його ратифікували. Серед них однією з перших була Україна.

Конвенція, яку називають світовою конституцією прав дитини, встановила стандарти захисту дітей від зневаги та образ, обов'язковості дотримання чотирьох керівних принципів при реалізації заходів щодо забезпечення прав дитини: недискримінації, найвищого інтересу дитини, її права на життя та розвиток, а також права дитини бути почутою.

Водночас із проголошенням універсальності прав дитини Конвенція враховує і такий дуже важливий фактор, як відмінність культурних, політичних та економічних особливостей країн.

У доповіді ЮНІСЕФ «Прогрес заради дітей», презентованій у жовтні 2009 року, констатується, що завдяки зусиллям світової спільноти за останні 20 років рівень життя дітей у цілому покращився. Проте у багатьох країнах світу велика кількість дітей щоденно змушена боротися за виживання, діти стають жертвами насильства, експлуатації та торгівлі людьми. Глобальна фінансово-економічна криза різко загострила ситуацію. Так, за даними ООН, у світі хронічно недоїдають 200 мільйонів дітей, а кожна третя дитяча смерть — від голоду.

В Україні зусиллями громадськості та усіх гілок влади забезпечення прав та законних інтересів дитини стає важливою складовою загальнодержавної політики. Кардинально збільшено державну допомогу при народженні дитини та усиновленні. У 2008 році народилося на 20 відсотків більше дітей, ніж у 2004-ому. Нинішнього року країна має найвищу за останні 17 років народжуваність. Намітилася позитивна тенденція збільшення національного усиновлення дітей-сиріт. Дедалі більшого поширення набувають сімейні форми виховання дітей, у країні створено та активно розвивається новий соціальний інститут — прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу.

Водночас моніторинг Уповноваженого з прав людини та останні дослідження ЮНІСЕФ в Україні дають підстави й для висновків про наявність системних порушень прав українських дітей, що особливо посилились в умовах фінансово-економічної кризи.

Рівень бідності у родинах із дітьми перевищує середній показник по країні на 25 відсотків, а у сім'ях з чотирма та більше дітьми він становить понад 76 відсотків. Бідність є найгіршою формою порушення прав дитини. З часом вона стає головним фактором, який від покоління до покоління укорінює злиденність у суспільстві. Це вимагає від органів державної влади рішучих та послідовних дій щодо впровадження більш ефективної системи соціального захисту, збільшення

державної допомоги сім'ям із дітьми до рівня не нижче прожиткового мінімуму з урахуванням потреб кожної дитини.

Тому ми звертаємось до Кабінету Міністрів України, Верховної Ради України щодо внесення змін до чинного законодавства з метою гарантованого забезпечення достатнього життєвого рівня сімей з дітьми.

Незадовільний стан медичного обслуговування дітей, особливо у сільській місцевості, вимагає створення такої моделі медичного обслуговування, яка б забезпечувала доступ до якісних медичних послуг для усіх категорій сімей. З цією метою ми звертаємось до Кабінету Міністрів України щодо забезпечення рівного доступу кожної дитини до закладів охорони здоров'я, поліпшення матеріально-технічного та організаційного забезпечення цих закладів, гарантування якісної безоплатної медичної допомоги кожній дитині, яка її потребує.

Головне завдання в реформуванні системи опіки та піклування над дітьми полягає у запобіганні відмов від дітей через удосконалення механізмів підтримки та захисту вразливих сімей. Діти, позбавлені батьківського піклування, мають право зростати у сприятливому сімейному середовищі. Одним із пріоритетів має бути захист прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Найболючіша проблема – забезпечення конституційного права дітей-сиріт на житло. Через відсутність механізмів реалізації законодавчих норм щодо надання житла у разі повернення сиріт від піклувальників або з інтернатних закладів ці діти наразі залишаються просто неба і поповнюють лави безпритульних. Тому ми звертаємось до Кабінету Міністрів України щодо практичного розв'язання житлової проблеми дітей-сиріт, передбачивши для цього пріоритетне бюджетне фінансування.

Українські діти дедалі частіше стають жертвами використання найгірших форм дитячої праці, торгівлі людьми, проституції та порнографії. Це вимагає більш предметної уваги до питань подолання дитячої безпритульності та реалізації конкретних дій, передусім удосконалення національного законодавства відповідно до вимог міжнародних актів у цій сфері. Ми звертаємось до Президента України та Верховної Ради України з проханням привести законодавство України відповідно до вимог Факультативного протоколу до Конвенції ООН про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції та дитячої порнографії, а також ратифікації Конвенцій Ради Європи щодо протидії торгівлі людьми від 16 травня 2005 року та про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення від 25 жовтня 2007 року.

Національна система захисту прав шукачів притулку та дітей біженців залишається недостатньо розвиненою. Зокрема, не вирішено питання визначення законного опікуна для таких дітей без супроводу дорослих. Доступ до соціальних послуг шукачів притулку та дітей біженців є вкрай обмеженим, що суперечить принципам Конвенції про права дитини щодо недискримінації та захисту прав усіх без винятку дітей.

Закликаємо усі органи державної влади і місцевого самоврядування, громадські організації, що опікуються правами дитини в Україні, об'єднати зусилля для того, щоб змінити Україну в інтересах дітей та обов'язково разом з дітьми.

20 листопада 2009 року

м. Київ

ЗМІСТ

Вступ	3
I. Імплементация у національне законодавство України міжнародних і європейських стандартів у галузі прав дитини	5
II. Механізм забезпечення і контроль за дотриманням прав дитини — обов'язок держави	15
2.1. Система державних органів захисту прав дитини в Україні	15
2.2. Уповноважений з прав людини як конституційний контрольний орган за дотриманням прав дитини.	27
III. Захист громадянських та особистих прав дітей	38
3.1. Право дитини на життя	38
3.2. Роль сім'ї, суспільства і держави в недопущенні бездоглядності, безпритульності та насильства щодо дітей	45
3.3. Боротьба з торгівлею та сексуальною експлуатацією дітей	53
3.4. Проблеми дітей, які перебувають у конфлікті з законом	61
3.5. Права дітей на участь у суспільному житті	71
IV. Економічні, соціальні та культурні права дітей	75
4.1. Забезпечення права дітей на достатній життєвий рівень	75
4.2. Право на охорону здоров'я	88
4.3. Право на освіту та доступ до культурної спадщини.	97
4.4. Боротьба з використанням дитячої праці та захист трудових прав неповнолітніх	111
V. Стан дотримання прав уразливих груп дітей	120
5.1. Захист прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування	120
5.2. Права дітей з особливими потребами	134
5.3. Захист прав дітей українських трудових мігрантів	142
5.4. Дотримання прав дітей-біженців та шукачів притулку.	152
Висновки та пропозиції	163
Конвенція ООН про права дитини	170
Факультативний протокол до Конвенції ООН про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах.	190
Факультативний протокол до Конвенції ООН про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії.	196
Загальнодержавна програма “Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини” на період до 2016 року.	205
Рекомендації, розроблені тематичними робочими групами Міжнародної конференції “Гідність, розвиток та діалог”, присвяченої 20-річчю Конвенції ООН про права дитини (Женева, жовтень 2009 р.)	218
Спільне звернення Омбудсмана України та Представника Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні з нагоди 20-річчя Конвенції ООН про права дитини (Київ, листопад 2009 р.).	226